
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

22e jaargang nr. 4
mei 1981

Inhoud

Historische schoolstrijd onder de coalitie	1
Dr. E.M. Janssen Perio	
Afrikaanse literatuur en geschiedenis	18
Bibliografie	
W. Bossema	
Staatsinrichting kan boeiend zijn	20
H. Lamberts	
VGN Nieuws	24
Kroniek	25
Ingezonden Brieven	27
Recensies	27

Redactie

J. Harderwijk, *voorzitter*,
Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen, tel. 03448-1686
Drs. F.G. van Baardewijk, Utrecht.
Drs. C. Bogaerts, IJsselstein.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.

Adressen VGN

Algemeen bestuur

Drs. J. Drewes, *voorzitter*, Bachlaan 58,
1817 GK Alkmaar, tel. 072-112015
Drs. N. Bakker, *vice-voorzitter*, Noorder-
eind 149, 1243 JM 's-Graveland, tel. 035-
63135
G.J. van der Tweel, *1e secretaris*, Van
Deventerweg 6, 6861 EW Oosterbeek, tel.
085-337018
Drs. E. Boerhout, *2e secretaris*, Andros-
dreef 14, 3562 XA Utrecht, tel. 030-
617769
Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penning-
meester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oude-
molen (Dr.), tel. 05923-424
J. Engbers *sectie (1) Pedak/basisonder-
wijs*, Roest 2, 5491 XX Olland, tel.
01438-3138
P.L. Hendriks, *sectie (2) Mavo/Lbo*, Eu-
ropaweg 25, 6381 KG Ubach over
Worms, tel. 045-317162
Drs. H.J.P.M. Ketelaars, *sectie (3)
Havo/Vwo*, Fluitersdreef 27, Renkum,
tel. 08373-5958
Mevr. Drs. C.W.M. Schunk, *sectie (4)
Tertiair Onderwijs*, Talingsingel 64, 6883
CX Velp, tel. 085-649605
J. Harderwijk, *redactie Kleio*, Dorps-
straat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.
Mevr. D.H. Verhagen, *Didactiekcommis-
sie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB
Leiden, tel. 071-122697

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
J. Engbers, Roest 2, 5491 XX Olland, tel.
01438-3138
Sectie (2) Mavo/Lbo
S. Erich, Rysloane 15, 9283 XS Surhui-
zum, tel. 05123-1607
Sectie (3) Havo/Vwo
L. Mulder, Meerkoetmeent 64, 3844 XR
Harderwijk, tel. 03410-16676
Sectie (4) Tertiair Onderwijs
Mevr. drs. C. W. M. Schunck, Talingsin-
gel 64, 6883 CX Velp, tel. 085-649605
Didactiekcommissie
H. van Duysen, Van Baerlestraat 65 IV,
1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976
Onderwijsadviescommissie
Drs. H. Nolles, Stevensweg 22, 2141 VL
Vijfhuizen, tel. 02508-1934

Andere Adressen

Voor een complete adressenlijst van com-
missies, sectiebesturen en afdelingssecre-
tarissen zie *Kleio* 1980, no. 12.

Ledenadministratie

Aangifte, wijzigingen en opzegging van
het lidmaatschap **schriftelijk** meedelen
aan: **Administratie VGN, Vreeswijk-
straat 319, 2546 AJ 's Gravenhage**. Aan
nieuwe leden wordt verzocht bij hun aan-
gifte mee te delen: naam, voorletters,
eventueel titel, huisadres, telefoonnum-
mer, adres van de school waar men de
hoofdbetrekking heeft en ook de sectie of
het soort lidmaatschap waartoe men
wenst te behoren. Betaling na ontvangst
acceptgirokaart.

Contributies

Voor 1980 bedragen de contributies:

Gewone leden

a. docenten PA's, Havo,	
Vwo en tertiair onderwijs	f 90,—
b. docenten Mavo, Lbo,	
basisonderwijs	f 60,—
c. buitengewone leden	f 55,—
d. studentleden	f 50,—

Abonnementen

Reglementair komen alleen diegenen in
aanmerking voor een abonnement, die
geen docent geschiedenis en staatsinrich-
ting zijn.

Leden van de VGN ontvangen *Kleio* kos-
teloos.

Niet-leden kunnen zich na goedkeuring
van het bestuur abonneren op *Kleio* à
f 65,— per jaar. Voor aanvraag richt
men zich tot de penningmeester van het
bestuur, Mevr. H. Mulkens-Harmijer,
Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen-
Vries.

Losse nummers

Kleio f 7,— tenzij anders vermeld. Leer-
lingenmateriaal *Kleio-Didactica*: minder
dan 10 ex. f 3,— per ex., meer dan 10 ex.
f 2,50 per ex.

Bestelling geschiedt door overmaking van
het juiste bedrag op gironummer 128701
t.n.v. penn. VGN 's-Gravenhage. Ver-
melden: jaargang, nummer en gewenst
aantal exemplaren.

Inzending kopij

Bij inzending van kopij gaat de redactie
ervan uit dat deze niet tevens elders ter
publicatie wordt aangeboden. Kopij gaar-
ne in tweevoud, op eenzijdig betypte vel-
len. Voorgedrukt kopijpapier wordt op
aanvraag toegezonden.

Auteursrecht

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van
artikelen is slechts toegestaan na schrifte-
lijke goedkeuring van de redactie.

REGISTER OP KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in
Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN)

Jaargang XXI – 1980.

ARTIKELN – SCHOOL EN DIDACTIEK

J. Beetsma, Wat gaat het archief de school aan als de school het archief aangaat	pag. 57
M. Hegyi-Langenbach, "n Land zonder Leerplicht' ont- leed	240
Anton J.L. van Hooff, Geschiedenismethode – 'Kijk op de tijd'	43
Anton J.L. van Hooff, Tiberius Sempronius Gracchus, van restauratie tot revolutie – materiaal voor een project oude geschiedenis –	177
Dr. E.M. Janssen Perio, Het verduisterde Israël	62
Dr. E.M. Janssen Perio, Geschiedenismethode – 'Geschie- denis in onderwerpen' deel 2 en 3	34
Dr. E.M. Janssen Perio, 'Geschiedenis in onderwerpen' deel 4, 4/5 en 5/6	255
Dr. E.M. Janssen Perio, Antwoord aan de heer Kalkwiek	135
W.F. Kalkwiek, Een tendentieuze verhaal van Dr. E.M. Janssen Perio	132
C. van der Kooij, Geschiedenis in een schoolwerkplan van de basisschool	140
I	226
II	264
III	292
IV	72
C. van der Kooij, 'Geschiedenis & vooroordeel'	45
A. Langeler, J. Steijger, Geschiedenisonderwijs aan leer- lingen van de derde en vierde klassen van het Lbo	14
Dr. N. Maarsen, Een inleidende beschouwing over het fenomeen van de nascholing	16
Rapport Nascholing onderwijsgevenden in het voortgezet onderwijs	47
A. Reverda, H. van der Vorst, P. van Vugt, Geschiedenis en sociaal-pedagogisch hoger beroepsonderwijs	241
J. Sillekens, "n Land zonder Leerplicht' toegepast	17
Het vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting	

KLEIO DIDACTICA

D.A. Berents, B. Molenkamp, J. Rijken, Kleio – Didactica I 'Heksengeloof en heksenvervolg'	145 e.v.
A.M. Mulkens-Harmeyer, G. Post-Huisman, I. Veldhuis- Meester, D. Verhagen, Kleio-Didactica II 'Jeugdletteratuur'	305 e.v.

EINDEXAMEN PROBLEMATIEK

Brief van het Bestuur van de VGN aan het NGL naar aanleiding van de eindexamennota van het NGL	87
Discussiestuk sectie Havo/Vwo	6
Discussiestuk sectie Mavo/Lbo	8
B. Molenkamp, Het eindexamenprogramma in discussie Stofomschrijving van de onderwerpen voor het centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis en staatsinrichting 1981	3 83

ARTIKELN – ALGEMEEN

J. Dankers, H. ten Haaf, E. Jonker, E. Oude Mannink, E. Smith, J. Verheul, Ordeningsdenkbeelden	119
J. van Goor, De relatie tussen Nederland en de Derde Wereld	105
Dr. G. Groenhuis, De zonen van Cham	221
M. Kuitenbrouwer, De ideologische en intellectuele ach- tergrond van het huidige debat over de ontwikkelingspro- blematiek: een terreinverkenning	111
J.A.L. Lancée, Divide et impera? De vroeg-moderne geschiedenis der Nederlanden belicht door eenentwintig specialisten	76
Dr. L.C. Suttorp, Uit een schoolarchief in de oorlogsja- ren	199
H.C. Teitler, Revolutie in Sparta. De hervormingen van Agis en Cleomenes	191

VGN

Agenda van de Algemene Vergadering van de VGN	2
Algemeen jaarverslag 1979	9
Toelichting bij de cijfers van het financieel Jaarverslag 1979	22
Jaarverslag kleio	10
Jaarverslag Kleio-Didactica	12
Jaarverslag Didaktiekcommissie e.a.	13
	88
Jaarverslag van de Onderwijs Advies Commissie	14
Sectie Pedak – Basisonderwijs jaarverslag e.a.	19
	48
	90
	140
	204
	218
Sectie Mavo/Lbo	219
Sectie Havo/Vwo	219
Sectie Tertiair Onderwijs	19
	220

De Verenigingsraad
 Notulen van de algemene ledenvergadering 22 maart 1980
 Extra algemene ledenvergadering – aankondiging
 Verslag extra algemene ledenvergadering VGN, Utrecht
 14 juni 1980
 Jaarrede van de voorzitter der VGN

RECENSIES – SCHOOL EN DIDACTIEK

Leif Esper Andersen: Heksenjacht. (C. v.d. Kooij)
 Mej. drs. F. v. Anrooy e.a.: Nederland in stukken: Beeldkroniek van Nederlandse archieven (J. Beetsma)
 Drs J. Baalbergen: Van Opstand tot Onafhankelijkheid (M. Hegyi-Langenbach)
 Thea Beckman: Stad in de storm (C. v.d. Kooij)
 Gustav Faber: De Noormannen (W. Rongen)
 H. Gieles-Colenbrander: Het tapijt van Bayeux (M. Hegyi-Langenbach)
 Hans Glöckel: Geschiedtsunterricht (dr. P.F.M. Fontaine)
 Max von der Grün: Hoe was het eigenlijk? Mijn jeugd in Hitler-Duitsland (F.R. Kat)
 Jan Heeze: Schilknaap van heer Reinout (C. v.d. Kooij)
 Arthur Koestler: Nacht in de Middag (C.A.M.J. Bogaerts)
 Roger Linskens: Wat 'n Leven 5 (W. Rongen)
 Messing F.A.M.: De emancipatie van de arbeidende klasse in Nederland (Ineke Veldhuis-Meester)
 Lesbrieff 'Molens moeten malen' (Cees van der Kooij)
 Bob Tadema-Sporry: Abba en de zandbewoners (H. v. Duijsen)
 Karl Pellens und Leander Petzoldt Historische sagen im unterricht (P.F.M. Fontaine)
 H.K. Ulrich en A.L. Verhoog: Bevrijding (Cees van der Kooij)
 The Tjong King en Simone Schell: Hier woon ik (Cees van der Kooij)
 Willem Wilmlink: Moord in het moeras (Cees van der Kooij)
 J. van der Woude: Het boze oog, een heksenproces (D.A. Berents)

RECENSIES – TIJDSCHRIFTEN

Uit de tijdschriften:
 Groniek, Spiegel Historiaal, Tijdschrift voor Geschiedenis, De Gids, Hermeneus, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (P. v. Hees)
 Uit de tijdschriften:
 Digo, Geschiedtsdidaktik, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, Spiegel Historiaal, Groniek, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, Tijdschrift voor Geschiedenis, Nederlandse Historiën, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (H. v. Duijsen, Piet Doves, P. v. Hees)
 Uit de tijdschriften:
 Spiegel Historiaal, Tijdschrift voor sociale geschiedenis, Tijdschrift voor geschiedenis, Nederlandse Historiën, Tijdschrift voor Vrouwenstudies, Utrechtse Historische Cahiers, Groniek

20 RECENSIES – VAKWETENSCHAP

216	<i>Algemeen</i>	
136	Dr. P.A.M. Geurts en dr. F.A.M. Messing (red.), Theoretische en methodologische aspecten van de economische en sociale geschiedenis (P.D. 't Hart)	53
237	Pieter Geyl, Verzamelde Opstellen (M.J. ten Berge)	55
213	Cornelis Ch. Goslinga, A short history of Netherlands Antilles and Surinam (P. v. Hees)	32
	Kleine historische encyclopedie, samengesteld door de Winkler Prins Redactie (B. Molenkamp)	207
	Drs K.A. Nederlof, Lexicon. Politiek-militair strategische termen (F.R. Kat)	99
360		
100	<i>Oude Geschiedenis – Algemeen</i>	
31	F.J. Meijer, Hellas, Rome en de Zee, een zeegegeschiedenis van de klassieke wereld (A.J.L. van Hooff)	99
361	Dr. K.A.D. Smelik, Hagar en Sara; de verhouding tussen Joden en Christendom in de eerste eeuwen (Hanna Blok)	175
54		
98		
32	<i>Middeleeuwen – Algemeen</i>	
	Steven Runciman, De Goddelijke Keizers (Wim Rongen)	236
175		
360	<i>Nieuwe Geschiedenis – Algemeen</i>	
99	Bernard Slicher van Bath, Spaans Amerika omstreeks 1600 (J. van Goor)	211
144		
212	<i>Nieuwste Geschiedenis – Algemeen</i>	
272	Curtis Cate: Berlijn 1961 (F.R. Kat)	232
	Sir Winston Churchill 'De tweede wereldoorlog', I Van oorlog tot oorlog 1919-1939; II De schemeroorlog september 1939-mei 1940; III Frankrijks val mei-augustus 1940 (Dr J. Verseput)	231
361	Emma Goldman: Mijn leven deel 2 (F.R. Kat)	144
52	A.P. van Goudoever (ed.) Romanian History 1848-1918. Essays from the first Dutch-Romanian Colloquium of Historians Utrecht 1977. Historische Studies XXXVI (B. Naarden)	233
270	Sebastian Haffner: Kanttekeningen bij Hitler. (F.R. Kat)	31
270	Errico Malatesta. Leven en ideeën van een Italiaanse anarchist. Samengesteld door Vernon Richards (F.R. Kat)	268
	Harrison E. Salisbury, Rusland in Revolutie 1900-1930 (Wim Rongen)	210
	Alexander Schapiro en Albert de Jong, Waarom verloren wij de revolutie? De nederlaag van het Spaanse anarcho-syndicalisme in 1936-1937 (J.G. Hegeman)	267
29	Gerhard Schoenberger, De Gele Ster, de Jodenvervolgning in Europa 1933-1945 (H. van der Veen)	211
	Siep Stuurman, Het reël bestaande en het noodzakelijke socialisme (F.R. Kat)	210
	<i>Algemeen – Nederland</i>	
94	Reina van Dithuyzen. Het Huis van Oranje; Prinsen, Stadhouders, Koningen en Koninginnen (H. van der Veen)	269
	M. Schneider in samenwerking met J. Hemels, De Nederlandse krant 1618-1978; Van 'nieuwstijdinghe tot dagblad' (P. van Hees)	102
206	C.A. Tamse (red.), Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis (G. Groenhuis)	103

R.H.J. Klok, Hunebedden in Nederland . Zorgen voor morgen (G. Groenhuis)

208

Middeleeuwen – Nederland

W.J. Alberts, Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse territoria tussen Maas en Rijn ca. 800-1288, Maaslandse monografieën (C.A. van Kalveen)

100

Nieuwe Geschiedenis – Nederland

Apologie of Verantwoording van de prins van Oranje 1581 gevolgd door het Plakkaat van Verlating 1581 met enige begeleidende correspondentie. Historische inleidingen en aantekeningen, Dr. A. Alberts (G. Groenhuis)

271

Charles A. Boxer, De Nederlanders in Brazilië 1624-1654 (J. van Goor)

55

'Dagelijckse aentekeninghe van Vincent Laurensz van der Vinne' ingeleid en bewerkt door Bert Sliggers jr. (M. van Dorp)

232

A.C.J. de Vrankrijker, De motiveering van onzen Opstand. De theorieën van het verzet der Nederlandsche opstandelingen tegen Spanje in de jaren 1565-1581 (G. de Bruin)

267

Nieuwste Geschiedenis – Nederland

M. van Amerongen, De ongelooflijke geschiedenis van het krijgsgevangenkamp 'Prins Bernhard' (Cees van der Kooij)

234

'Bezet en bevrijd. Kunstenaars tekenden Den Haag in de jaren 1940-1946' Tekst C.H. Slechte (Cees van der Kooij)

235

Jacq Engels, Zestig jaar socialistische beweging (F.R.Kat)

231

Jacques Giele, Arbeidersleven in Nederland 1850-1914 (F.R. Kat)

57

J.P. Gribling, Willem Hubert Nolens 1860-1931. Uit het leven van een Priester-Staatsman (A.H.M. v. Schaik)

208

J.J. 't Hoen, De rode Zaanstreek (F.R. Kat)

103

M.H. Huizinga – Maple Leaf Up. De Canadese opmars in Noord-Nederland – april 1945 (Cees van der Kooij)

235

Jaarboek 1978 voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland (F.R. Kat)

98

Richard Kaan, Oranje Knipselboek. Foto's en knipsels van toen en nu. 1909-30 april 1979 (H. van der Veen)

269

J.J. Kalma, Er valt voor recht te strijd. De roerige dagen rond 1890 in Friesland (F.R. Kat)

54

'Kunst en Kunstbedrijf, Nederland 1914-1940', Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1977, deel 28 (M. van Dorp)

31

Fred J. Lammers, Alexander, De vergeten kroonprins (C.A. Tamse)

208

G.H. Pieters, Een kwart eeuw van strijd. Herinneringen uit de Limburgse arbeidersbeweging (F.R. Kat)

210

Dr. Richter Roegholt, Amsterdam in de 20e eeuw. Deel 2 (1945-1970) (Hans Peters)

270

J. Roelink. Een blinkend spoor. Beeld van een eeuw geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag 1879-1979 (A.H.M. van Schaik)

209

C. Rijnsdorp, Veranderend Nederland onder Juliana (H. van der Veen)

269

A. Struik, Een Nederlander in Siberië (F.R. Kat)

236

G.R. Zondergeld, De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen (C. Mooij)

101

1. The first part of the book is devoted to a general introduction to the subject of the history of the English language. It discusses the various factors which have influenced the development of the language, such as the influence of other languages, the influence of the social and political environment, and the influence of the individual writers. It also discusses the various stages of the language, from Old English to Modern English.

2. The second part of the book is devoted to a detailed study of the history of the English language. It discusses the various changes which have taken place in the language, such as the changes in the pronunciation, the changes in the grammar, and the changes in the vocabulary. It also discusses the various theories which have been advanced to explain these changes.

3. The third part of the book is devoted to a study of the history of the English language in different parts of the world. It discusses the history of the language in America, in Australia, and in other parts of the world. It also discusses the various influences which have shaped the English language in these different parts of the world.

4. The fourth part of the book is devoted to a study of the history of the English language in the future. It discusses the various factors which may influence the development of the language in the future, such as the influence of science and technology, the influence of the social and political environment, and the influence of the individual writers.

5. The fifth part of the book is devoted to a study of the history of the English language in the present. It discusses the various changes which are taking place in the language at the present time, such as the changes in the pronunciation, the changes in the grammar, and the changes in the vocabulary. It also discusses the various theories which have been advanced to explain these changes.

APPENDIX

1. The first part of the appendix is devoted to a list of the various sources which have been consulted in the preparation of the book. It includes a list of books, a list of articles, and a list of other sources.

2. The second part of the appendix is devoted to a list of the various abbreviations which have been used in the book. It includes a list of abbreviations for words, a list of abbreviations for names, and a list of abbreviations for titles.

3. The third part of the appendix is devoted to a list of the various symbols which have been used in the book. It includes a list of symbols for mathematical operations, a list of symbols for units of measurement, and a list of symbols for other symbols.

4. The fourth part of the appendix is devoted to a list of the various footnotes which have been included in the book. It includes a list of footnotes for the first part of the book, a list of footnotes for the second part of the book, and a list of footnotes for the third part of the book.

5. The fifth part of the appendix is devoted to a list of the various references which have been included in the book. It includes a list of references for the first part of the book, a list of references for the second part of the book, and a list of references for the third part of the book.

1. The first part of the appendix is devoted to a list of the various sources which have been consulted in the preparation of the book. It includes a list of books, a list of articles, and a list of other sources.

2. The second part of the appendix is devoted to a list of the various abbreviations which have been used in the book. It includes a list of abbreviations for words, a list of abbreviations for names, and a list of abbreviations for titles.

3. The third part of the appendix is devoted to a list of the various symbols which have been used in the book. It includes a list of symbols for mathematical operations, a list of symbols for units of measurement, and a list of symbols for other symbols.

4. The fourth part of the appendix is devoted to a list of the various footnotes which have been included in the book. It includes a list of footnotes for the first part of the book, a list of footnotes for the second part of the book, and a list of footnotes for the third part of the book.

5. The fifth part of the appendix is devoted to a list of the various references which have been included in the book. It includes a list of references for the first part of the book, a list of references for the second part of the book, and a list of references for the third part of the book.

Historische schoolstrijd onder de coalitie

Dr. E. M. Janssen Perio

Een vergelijking van enige thema's en gezichtspunten in de interpretatie van de vaderlandse geschiedenis in twee historische methoden voor het confessionele lager onderwijs (ca. 1930)¹:

- Dr. J.C. v.d. Does en G. van Andel: *Vertellingen uit de Vaderlandsche Geschiedenis*, 3 delen.

Utrecht (Kemink en Zoon N.V.) z.j. (Voorbericht van deel I, 1930; van deel III, 1929, 2e druk 1933)

- J.J. Doodkorte, C.G. v. Grevenbroek, J.H. Werkman:

De Roep der Historie. Volledige methode voor het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis op de katholieke lagere scholen. Leesboek, resp. 4e, 5e, 6e en 7e jaar. Utrecht (Drukkerij en uitgeverij van het St.-Gregoriushuis. Depot N.V.R.K. Boek-Centrale, Amsterdam), 1930-1934.

Inleiding

Niet zo lang geleden kocht ik antiquarisch een tweetal 'methodes' voor het (confessionele) lager onderwijs van ca. 1930, een drietal deeltjes *'Vertellingen uit de vaderlandsche geschiedenis'* van Dr. J.C. van der Does en G. van Andel en een viertal deeltjes *'De roep der historie'* van J.J. Doodkorte c.s., beide geschreven als historische leesboekjes voor resp. het 6e en 7e leerjaar van het protestants-christelijke en het 4e t/m het 7e leerjaar van het (rooms-)katholieke lager onderwijs.

De lectuur van deze twee seriewerkjes, beide in hun christelijke oriëntatie aan elkaar verwant en tegelijkertijd in hun confessionele specificatie in vele opzichten volstrekt tegenovergesteld (of zo men wil: complementair), ging mij boeien, in zoverre als deze boekjes zelf een getuigenis en weerspiegeling vormen van een confessioneel-pedagogische wereld- en geschiedbeschouwing, die in onze eigen tijd – een halve eeuw later – in vele opzichten al bijna 'historisch' aandoet (als ik mij vergis in de aard van het hedendaagse geschiedsonderwijs aan het confessionele lager onderwijs, wil ik mij graag laten corrigeren!).

Het lijkt mij de moeite waard om aan deze leerboekjes enige aandacht te besteden, aangezien men hier duidelijk gedemonstreerd ziet hoe en in welke mate twee wereldbeschouwelijke en religieuze stromingen, die zich om zo te zeggen nog slechts pas geleden, na een in 1917 gewonnen 'schoolstrijd', van het lager onderwijs aan de eigen jeugd hadden meester gemaakt, hier – min of meer bewust – pogen het beeld dat men in eigen kring van het nationale verleden had gevormd, op de jeugd over te dragen.

Het vraagstuk, of en in hoeverre onze geschiedbeschouwing ooit 'objectief' en 'waardenvrij' kan zijn, is een langzamerhand wel tot op het bot afgekloven theoretisch probleem; het is echter duidelijk dat de historische objectiviteit niet de grootste zorg is geweest van de schrijvers van deze boekjes (al valt er, zoals we nog zullen zien, in dit opzicht nog wel enig onderscheid te maken); het is er hun hier immers niet zo zeer aan gelegen, een wetenschappelijk verantwoorde geschiedenis te schrijven, als wel om aan de lezers en leerlingen een beeld te bieden van datgene wat in hun ogen de vaderlandse geschiedenis tot een boeiende en leerzame zaak maakt.

De protestantse presentatie

Om te beginnen wil ik iets schrijven over de 'vaderlandsche geschiedenis' van Van der Does en Van Andel, over welke boekjes minder te zeggen valt dan over de deeltjes van Doodkorte c.s. Dit is mischien vooral daaraan toe te schrijven, dat het hier gepresenteerde beeld van de Nederlandse geschiedenis – althans in mijn boven-Moerdijkse ogen en voor mijn door een niet-confessionele opleiding beïnvloede geest – niet erg verrassend is; dit geldt eveneens voor de zuiver cursorische opzet. Het eerste deel eindigt met de dood van Willem de Zwijger, het tweede met de komst van de Fransen en de vlucht van stadhouder Willem V in 1795, het derde met ons nationale triomfstuk, de Afsluitdijk.

Gezien het feit dat men hier te doen heeft met een stuk typische protestants-vaderlandse geschiedschrijving – inclusief de orangistische kleuring en een aanwijsbare vinger Gods – biedt het verhaal (of: de verhalen) niet zo veel verrassends voor wie enigszins vertrouwd is met de 'traditionele' Nederlandse geschiedschrijving op verschillende etages (van Pik en Rijpma tot en met Groen, Fruin, Blok, Romein, de oude AGN, enz.) of nog enige herinnering meedraagt aan hetgeen hem/haar in de eigen schooltijd verteld en wijsgemaakt is.

Op de didactische kwaliteiten van deze geschiedverhalen wil ik niet ingaan; de betoogtrant lijkt me over het algemeen tamelijk helder en begrijpelijk voor de toenmalige jonge lezers (het 'toenmalige' slaat o.a. op de vooronderstelde voorkennis, waar men heden ten dage nauwelijks op zou durven rekenen, zoals op p. 7 in het 2e hoofdstuk over de Romeinen: *'Ge kent allen den naam van Assyrië; ge weet, dat de machtige stad Ninivé in vlammen is opgegaan; van Babel en zijn grooten koning Nebukadnezar hebt ge zeker veel hooren vertellen'*).

De zwaartepunten in de behandeling kan men aan de hand van de hoofdstukindeling nagaan in de als bijlage afgedrukte inhoudsopgave. De behandelde themata zijn voor de hand liggend, met vóór alles uiteraard het voor het christelijke geloof centrale 'thema' van de geboorte van Jezus Christus, zoals beschreven in het 3e hoofdstuk: *'Van den Koning der Eeuwen'*.

Aan de kerstening der Germanen wordt eveneens vrij veel aandacht besteed, met inbegrip van de obligate en geïdealiseerde Clovis (hfst. 3) en de zonder meer ideale evangeliepredikers als Amandus, Willibrord en Bonifacius (hfst. 6).

De Islam komt als grote uitdaging van het Christendom uiteraard ter sprake, en wel zonder opvallende neiging tot denigratie (hfst. 7), evenals de onvermijdelijke Kruistochten, die in drie hoofdstukken (12 - 14) rijkelijk dramatisch – en eigenlijk toch als 'gesta Dei per Francos' – zijn weergegeven, inclusief een happy end voor de hoofdrolspelers: *'Of de ouders trotsch waren op hun zoon en gelukkig over den heerlijken afloop van den kruistocht'* (p. 78, over de 1e kruistocht).

Niet zo vanzelfsprekend en in bepaalde opzichten opmerkelijk is de zeer positieve en volstrekt onpolemische waardering van de middeleeuwse kerk, die o.a. spreekt uit het 15e hoofdstuk over 'de Kerk'. Hier komt niet alleen 'de Kerk' als zodanig er bijzonder goed af (p. 82: *'Viel een vijandelijk leger in een dorp, dan vluchtten de bewoners in de kerk en de vijandelijke soldaten moesten al heel erge barbaren zijn, wilden ze de kerk niet sparen. Het bedehuis is Gods huis, daarin mocht men niet strijden, daar had ieder bescherming'*), maar ook 'mijnheer pastoor' (*'De geestelijke, de pastoor, is dan ook de raadgever, de vriend, de vader van de bevolking'*) en zijn collega's de monniken (p. 84: *'De monniken hadden allen hun werk. Er waren er, die onderwijs gaven in de kloosterschool, anderen hielden zich bezig met het afschrijven van boeken, weer anderen zorgden voor de verpleging der zieken'*, enz.). Geen wonder dus dat *'de regering van het land . . . de kloosters gaarne (zag). Immers, zij stelde den godsdiensten en zedelijken invloed, die ervan uitging, op prijs'* (110).

Opvallenderwijze wordt zelfs "t licht der Hervorming", in nauw verband gebracht met een boekdrukkunst, die het volk in staat stelde het *'Boek der Boeken in zijn eigen taal te lezen'* (122), hier niet geconfronteerd met enige middeleeuwse duisternis. Integendeel lijkt het rijke Roomsche leven al in de Middeleeuwen geen uitzondering te zijn geweest (p. 82: *'Afen toe hield men ook processies . . . De geestelijken droegen dan kruisen en heiligenbeelden, Zij werden gevolgd door de overheid, de werkliedenverenigingen met hun vaandels en de andere ingezetenen. Dat waren ook dagen vol vrolijkheid en blijdschap'*).

Op het ogenblik echter dat de Hervorming zich aandient, komen deze Middeleeuwen in een wat ander licht te staan. Aan de grote wedergeboorte van het geloof moet

wel haast enige vorm van verval zijn vooraf gegaan, zodat men inderdaad als eerste regel in het 24e hoofdstuk over de Hervorming te lezen krijgt: *'Wanneer we den toestand van de Kerk nagaan in de Middeleeuwen, dan zien we een groot verval. Ernst en vroomheid zijn er niet. De Pausen, die gekozen moesten worden door de vergadering van kardinalen, hadden hun hooge waardigheid vaak verkregen door omkoperij, door moord en doodslag'*, (137). Over de aflaathandel leest men wat men verwacht te lezen: *'En de paus had een prachtige aflaatkramer, n.l. Johan Tetzels. Wat kon die de menschen bepraten. Hij had het altijd geweldig druk, zó druk, dat hij er 3 rijtuigen met paarden op na moest houden'*, (143).

Karel V, onder wiens bewind de Hervorming begint, wordt als een groot en wijs heerser afgeschilderd, zodat de vervolging der Hervormers bijna geheel op rekening van zijn opvolger komt te staan. Luther, Zwingli en Calvijn krijgen de hun als geloofshelden toekomstende enthousiaste beschrijving, ofschoon het geval Servet als *'een donkere bladzijde uit het levensboek van Calvijn'* (162) niet wordt verzwegen. Dat het bloed der martelaren het zaad der kerk is, wordt ook in deze nationaal-protestantse visie niet in twijfel getrokken. *'Bij keizer Karels aftreden'*, zo heet het, na de dramatische beschrijving van het martelaarschap van Jan de Bakker, *'was de slapende hervorming hier weer ontwaakt en het Calvinisme, dat dierbaar pand onzer vaders, waarvoor ze geleden en gestreden hadden, schoot in Nederland wortelen, diep en vast en onuitroeibaar. En op onze angstige bede: "Verlaat niet, wat Uw hand begon", geeft God zelve het antwoord in de zekerheid, dat Hij nooit laat varen het werk Zijner handen'* (168).

Het beeld van de twee grote tegenspelers in het grote drama van onze opstand beantwoordt geheel aan de stereotype voorstelling, zoals deze bij enige generaties van Nederlanders in althans het protestantse en openbare onderwijs is aangekweekt. Enerzijds de brilante Willem de Zwijger, die reeds voor het voetlicht treedt in Brussel, 1555: *'Wie is die jonge man, op wiens arm de keizer daar leunt, nu hij de prachtige zaal in Brussel binnenschrijdt om afscheid te nemen van zijn landvoogden en stadhouders, nu hij de regeerstaak zal neerleggen?'* (169) Anderzijds de norse en fanatieke Philips, een goed hater bij uitstek: *'Philips haatte de Nederlanden en de Nederlanders; hij haatte dien trek van onafhankelijkheid; dien zucht naar vrijheid . . . Hij haatte de ketters met een doodelijken haat; hij vervolgde ze ten bloede toe; het Roomsche geloof*

was het enige, het ware, het alleenzalmakende. Daarom vervolgde hij in Spanje ook de Mooren en de Joden. Weg van den aardbodem, al wat niet roomsch was! Als de brandstapels rookten, dan waren dat vreugdevuren, offerfeesten . . .' (173).

Het is opvallend hoe hier, na de Hervorming en met de confessionele confrontatie, opeens het begrip 'Roomsche' een rol gaat spelen en de uitdrukking 'katholiek' nog slechts spaarzaam wordt gebruikt; in de Middeleeuwen was nog alleen sprake geweest van het Christendom en 'de Kerk'. Van Willem de Zwijger wordt overigens niet verzwegen dat ook hij nog lange tijd 'Roomsche' was, zij het wel op een geheel andere wijze dan een Philips: *'hij, die zelf Roomsche was, was ruim genoeg van hart, om ook andersdenkenden hun vrijheid van geweten te laten'* (173). De Prins wordt dan ook niet zo zeer als een kampioen van het protestantisme beschreven dan wel als een voorvechter van de godsdienstvrijheid; als hij later tot het Calvinisme is overgegaan, wordt hem de verdraagzaamheid nog nadrukkelijk toegeschreven: *'Maar meen nu niet, dat hij vijandig tegenover de Roomschen kwam te staan. Integendeel, bij hem geen spoor van haat. Hij streed voor de vrijheid van geweten, en dezelfde vrijheid die hij, toen hij nog Roomsche was, voor de Protestanten opeischte, gunde hij nu den Katholieken'* (213).

Het verloop van de opstand, zoals in dit deel verhaald tot en met de dood van Willem de Zwijger, zal ik hier niet volgen; het bevat de bekende elementen en de te verwachten interpretatie, met achter alle gebeuren uiteraard de vinger Gods (o.a. p. 199: *'Ja, als Alva de baas was. Doch niet de mensch, maar God regeert'*). Wat opvalt is een vrij kritische waardering van de Geuzen: *'ze begingen soms gruwelijke wreedheden en doodden menigeen, alleen omdat hij Spanjaard, of omdat hij Roomsche was. Hun aanvoerder was Lumey van der Mark, een teugelloos, woest en wreed man . . .'* (202).

De rooms-katholieke presentatie

Voordat ik deze protestantse versie van de Nederlandse geschiedenis verder volg, wil ik eerst aandacht schenken aan de behandeling van de Middeleeuwen, de Hervorming en de Nederlandse opstand in de vier deeltjes van 'De roep der historie', die in verschillende opzichten – en zeker voor de niet-katholieke lezer – eigenlijk verrassender en merkwaardiger zijn dan de boekjes van Van der Does en Van Andel. Wat natuurlijk het eerste opvalt, is het uitgesproken rooms-katholieke karakter van deze geschiedschrijving, waaraan de

'Ziezo, ze is van ons.' 'Ja, maar dan moet ze eerst gezuiverd worden', roept een ander. En ras begint men met stokken en bijlen de beelden omver te halen, zoodat ze in gruzels over den vloer rollen. Allerlei liederen worden gezongen; velerlei spot wordt verkocht.

'Ach, Mieke is gevallen.' 'Dat is maar goed ook, Mieke heeft al zoo lang gehangen', roept men, als het prachtige Maria-beeld ter aarde stort.

Niet alleen de beelden worden vernield, maar ook de schilderijen en de ornamenten aan de banken en de biechtstoelen en het orgel moeten het optgelden. Zelfs de kostbare muurschilderingen ontkomen niet aan de verwoesting, doch worden

bekrast en beklad.

In een paar uur tijds is de schoone Buurkerk van binnen een ruïne geworden. De beeldenstorm deed den goedwilligen in den lande den schrik om 't hart slaan. De Roomschen waren natuurlijk verontwaardigd; het verbond der edelen viel uiteen; de Roomsche leden ervan wilden niet meer samenwerken met de geloofsgenooten van de bedrivers dezer gruweldaden, die hen beleedigd hadden in hun heiligste gevoelens. Het verbond der kooplieden werd verbroken om dezelfde reden. Maar ook de ernstige Protestanten waren verontwaardigd en be droegd. Zij wisten het wel: 'Niet door kracht op geweld, maar door mijnen

schrijvers geen enkele twijfel of onzekerheid laten bestaan, zoals we nog aan vele voorbeelden zullen zien. Ten tweede is deze methode 'concentrisch' in die zin dat b.v. in alle vier de boekjes telkens weer de gehele Middeleeuwen worden doorgenomen, met een ongegeneerde herhaling van bepaalde hoogtepunten en slechts enige variatie in de heiligen die de revue passe ren.

Het aandeel van de Middeleeuwen is hier trouwens opvallend groot. In alle vier deeltjes worden bij elkaar ca. 470 bladzijden en een 65 lessen aan de Middeleeuwen gewijd, wat rijkelijk veel is vergeleken met de ca. 225 bladzijden en 26 lessen die gewijd zijn aan de geschiedenis vanaf 1795 (aan de gehele namiddeleeuwse geschiedenis zijn totaal een 410 bladzijden gewijd, dus minder dan aan de Middel eeuwen).

De concentrische organisatie van de leerstof, d.w.z. de herhaalde en nog eens herhaalde behandeling van met name gewijde thema's, wordt hier toch wel op een wijze gepresenteerd, die men als 'indoctrinatie' pleegt te karakteriseren. Daarbij is duidelijk dat hetgeen wij onder historische 'werkelijkheid' of 'waarheid' zouden willen (of durven) verstaan, hier onmiskenbaar en soms bijna demonstratief ondergeschikt is gemaakt aan de geloofsboodschap die door middel van deze historische verhalen moet worden overgebracht, aange toond of bevestigd.

Als gevolg hiervan wordt b.v. niet, als in de protestantse serie, één keer verhaald en getuigd van de geboorte van Christus, maar wordt deze geboorte telkenmale, dus aan het begin van elk van de vier deeltjes, opnieuw beschreven (en geillustreerd).

Met de evangeliepredikers in ons land doet zich hetzelfde voor. Zo volgen we de H. Willibrord in de 4e les van het eerste deeltje en beleven we in de 5e les de confrontatie van de H. Ludger en Karel de Grote. In het 5e leerjaar wordt – in de les-

Geest zal het geschieden, spreekt de Heere.

Margaretha was boos. Ze riep haar troepen te wapen. Ook het verbond der Consistoriën bracht een leger op de been. Doch jammerlijk werd het verslagen.

Philips was woedend. Hij zwoer de Nederlanders te straffen.

En hij beval zijn generaal Alva, den ijzeren hertog, naar de Newderlanden te gaan. Tienzuidend man kreeg hij mee. Dat was nu niet zoo veel, dat was neits, vergeleken bij de millioenen-legers van tegenwoordig, maar 't waren kranige soldaten onder bekwame bevelhebbers.

v.d. Does en v. Andel I. p. 193

sen 8 en 9 – wat meer aandacht geschonken aan de H. Amandus en de H. Bonifatius, maar komt wederom Karel de Grote aan bod (les 10). In het 6e leerjaar wordt weer meer verteld over de H. Fausta (les 3), Sint Servatius (les 6) en St. Gertrudis (les 8), en is wederom sprake van Willibrord (terloops) en Bonifatius (uitvoerder, beide in les 9), maar vooral van Karel de Grote (les 10). Ook in het 7e leerjaar wordt de leerlingen de informatie over de zendelingen niet onthouden (les 4, pp. 39-41 over Willibrord en Bonifatius), evenmin als een verhaal over de zegenrijke arbeid van Karel de Grote, deze keer met nog iets meer nadruk op zijn werk voor de kerk (les 5: 'Paus en Keizer'). Dat de leerlingen in elke klas weer worden meegenomen op kruistocht, spreekt bijna vanzelf (4e lj., les 8; 5e lj., les 17; 6e lj., les 18; 7e lj., les 15).

Het zou te ver voeren om hier alle elementen te analyseren die het in deze methode gepresenteerde beeld van de Middeleeuwen bepalen. Het algemene patroon is enerzijds de consequente verheerlijking van alles wat de Kerk vertegenwoordigt, met een duidelijke voorkeur voor de grote zendelingen en heiligen, en anderzijds de om deze kerk bij wijze van spreken gedrapeerde bestanddelen van de werledlijke geschiedenis, met een voorkeur voor patronen als Clovis en Karel de Grote en geloofskampioenen als de kruisridders. Tegenstrevers krijgen een kritische waardering, zoals b.v. de vijand van de bisschop(pen) van Utrecht Floris V, een trouweloos type, zoals in de 14e les van het 5e leerjaar wordt aangetoond en in de 16e les van het 7e leerjaar nog eens vermeld (p. 164: *'De trouwelooze Floris V overheerscht de Hollandsche adel en knaagt aan 't bisdom Utrecht'*).

De periodisering suggereert een soort opgaande lijn tot en met Karel de Grote, wiens werk door de Noormannen uiteraard weer wordt bedorven; na de glorieuze geschiedenis van de Kruistochten gaan de late Middeleeuwen weer bedenkelijke trekken vertonen. Na de weldadige 'rust en orde', die door krachtige heersers in samenwerking met de Kerk (prototype: Clovis!) hadden gesticht (6e leerjaar, 127: *'Op Clovis' werk heeft de Kerk met medewerking van goedwillende, krachtige vorsten kunnen voortbouwen om een nieuwe christelijke samenleving te stichten'*), beginnen zich 'omstreeks 1300' twijfelachtige ontwikkelingen af te tekenen, met name ten gevolge van een zekere eigenwijsheid en averechtse vrijheidszin van de laatmiddeleeuwse mensen: *'Sommigen gingen in hun vrijheidszucht zoo ver, dat zij zich van hun Moeder, de Kerk, als onverschilligen afwendden. Zij stelden*

geen belang meer in Haar wijze, beproefde, eeuwenoude leer . . . Maar ook buiten 't gebied der Kerk, in de gewone samenleving, had dit streven naar vrijheid ongelukkige gevolgen. De edelen bleven in verzet komen tegen hun landheer of voerden onderling strijd. De burgers der steden volgden dit slechte voorbeeld na. Allerlei partijen ontstonden, die elkaar vaak bloedig bekampen. Rust en orde werden maar al te dikwijls ernstig verstoord' (6e leerjaar, 128-9).

In de lijn van deze verstoring van de oude orde, nog versterkt door velerlei tekenen van verval in de kerk en het kloosterwezen (129), kon dan uiteraard de Hervorming worden gesitueerd: *'Al deze slechte dingen bij elkaar moesten wel tot iets ergs leiden. En dat erge kwam, al was 't dan ook een paar honderd jaar later. In de 16e eeuw ontstond een ketterij ('t Calvinisme), die een groote scheuring te weeg bracht in de Katholieke Kerk van West-Europa. Deze noodlottige gebeurtenis duidt men vaak aan met de naam "hervorming"'* (129).

Het is duidelijk dat wat in de protestantse visie als een emancipatie wordt verwelkomt, hier veeleer in het teken staat van de ontwrichting of desintegratie. Dit verschil in waardering weerspiegelt zich ook in b.v. de waardering van de boekdrukkunst, in de methode van Van der Does/Van Anel verheerlijkt als een werktuig voor de verbreiding van Gods woord, maar hier veel eerder geducht als een medium van geestelijke misleiding en averechtse onrust: *'Voeg daarbij . . . dat de boekdrukkunst, die een eeuw vroeger (1421) was uitgevonden, de menschen in staat stelde om hun denkbelden gemakkelijk te verspreiden, dan maakt dit alles een groot verschil met de tijd der rustige vroomhoeve, toen de eenvoudige, geloovige middeleeuwer nog leefde voor God en godsdienst en eerbied en volgzzaamheid toonde aan zijn geestelijke leidlieden'* (6e lj., 152; in deze zin ook 7e lj., 173).

Van iets wat ook maar zweemt naar objectiviteit is in de weergave van de Hervorming in deze methode geen spoor te vinden, de geschiedschrijving is hier tot pure apologetiek herleid. In het boekje voor het 4e leerjaar wordt zelfs de duivel er bij gehaald, die eens Adam en Eva verleide, en die rond 1500 – jaloers op God en afgunstig op het geluk van de mensen – 'sommigen' fluisterde: *'Je hebt den Paus en de Kerk niet nodig, om te weten wat je geloven moet. Lees maar ijerig in de bijbel en denk goed na. Dan kun je zelf wel te weten komen, wat God van je hebben wil'. De duivel wist wel, wat hij deed. De mensen doen graag hun eigen zin. En spoedig waren er dan ook enigen, die naar hem luisterden. Die gingen in de bijbel*

snuffelen . . .' (75).

In het boekje voor het 6e leerjaar wordt de Hervorming vergeleken met een *'licht, dat verblindt'* (les 21), in tegenstelling tot *'het Licht dat veilig geleidt'* (les 22) van de Kerk, en Luthers vrije onderzoek van de bijbel met een apotheek, waarin de patient door de arts wordt losgelaten (144)²; de duivel wordt hier a.h.w. in de indirecte rede geïntroduceerd, d.w.z. via een bewering van Luther (145)³.

In het 7e leerjaar wordt, iets minder theologisch, in les 17 (*'Sloopers en bouwers'*) vooral gewezen op de rampzalige gevolgen van de Hervorming en haar *'onzalige vrije onderzoek'* (175; op p. 212 wordt zij een *'misvorming'* genoemd).

Is het aan de leerlingen voorgehouden beeld van de geschiedenis tot hier toe vanuit een rooms-katholieke visie in zekere zin nog *'legitiem'* te noemen, twijfelachtiger en pijnlijker is de wijze waarop hier wordt omgesprongen met de opstand en vrijheidsoorlog, waaraan Nederland als staat en natie – sit venia verbo – zijn bestaan te danken heeft.

Alles wordt herleid tot een soort godsdienstig misverstand of tot een combinatie van ketterse dwaling en boosaardigheid, gericht op een onderdrukking van het katholieke volksdeel.

Het legendarische begin van onze opstand, de inneming van Den Briel, is in het 4e leerjaar ondergebracht in een les (11) over *'de H. Nicolaas Pieck'*. Na een even beknopte als ongunstige omschrijving van het begrip Watergeuzen wordt de inneming van Den Briel in drie zinnen afgedaan: *'Eens kwamen ze met hun schepen voor Den Briel. Er waren hier geen soldaten van Alva, dus ze konden die stad gemakkelijk innemen. Kerken en kloosters werden geplunderd en vernield, priesters en kloosterlingen mishandeld'* (76-7); daarop volgen zeven bladzijden over de Gorcumse martelaren en de martelgang van de heilige Nicolaas Pieck.

In het 5e leerjaar wordt vrij uitvoerig de veldtocht van Willem van Oranje in 1572 weergegeven, maar geen woord gezegd over Den Briel en de opstand der steden; wel worden weer de *'Gorkumsche geestelijken'* en hun martelgang vermeld (117). In het 6e leerjaar wordt in les 23 inderdaad *'de opstand tegen Spanje'* behandeld, zonder dat – ondanks een vrij uitvoerige weergave van de gebeurtenissen in 1572 – weer enig beeld wordt gegeven van de stedenopstand. De inneming van Den Briel wordt hier wel in verband gebracht met de inval van de prins en *'op zijn banier stond wel geschreven, dat hij streed voor de koning (dus tegen Alva), maar de Limburgers en Brabanders lieten zich niet in de war brengen. Willem moest door geldgebrek zijn troepen afdanken'* (162-3).

Weer was 't Jan van Lijbergen, die hulp trachtte te halen. Handenwringend en met tranen in de oogen liep hij op het schuttersgilde toe.

'Is er dan niemand, die de kerk verdedigen wil? Dat is toch God geklaagd!' riep hij wanhopig uit.

Eindelijk bij de 'Jonge Voetboog' vond hij gehoor. Een der hopliden liep uit het gelid. Hij keerde zich tot zijn mannen en roep uit: 'Ziehier uw aanvoerder! Die mij liefheeft, volg me!' En met z'n negenen stormden ze de kerk binnen. Met hun vreeselijke hellebaarden sloegen ze op de misdadigers in.

Toch zouden ze door hun gering aantal

niet veel hebben kunnen utruchten. Maar hun voorbeeld werd door de andere schutters gevolgd. Met hun pieken en hellebaarden hadden ze toen gauw de kerk schoongeveegd.

't Godshuis veranderde nu in een legerplaats. De ambachtsgilden lagen in 't gebouw, terwijl de schutterijen het van buiten beschermden.

Hadden ze zoo geregeld de wacht gehouden, veel vernieling zou dan zijn voorkomen.

De volgende morgen vroeg liet de stadsregering alle kostbaarheden, die nog in de kerk aanwezig waren, naar 't stadhuis overbrengen. Ook de stadsprivilegebrie-

Eervol vermeld worden ook de steden Amsterdam en Middelburg, die niet meededen, d.w.z. 'de koning trouw' bleven: *'De eerste stad ging pas aan 't verzet meedoen, nadat zij op listige wijze daartoe was gedwongen (1578)'* (163).

Deze summiere informatie staat in opvallend contrast tot de uitvoerige en gedetailleerde beschrijving van de gruwelen van Lumey en Sonoy (164-169), met als conclusie: *'En dat alles kon gebeuren in een land, waar men zei te strijden voor vrijheid, vrijheid van godsdienst en vrijheid van geweten!'* (169).

In het 7e leerjaar worden 'opstand en burgeroorlog' wederom aan de orde gesteld en wel in ongeveer twee bladzijden over de gebeurtenissen van 1566 tot en met 1581, waarna een vijftal bladzijden zijn gewijd aan de strijd tussen Hugenoten en katholieken in Frankrijk (met wederzijdse wandaden, vooral van de kant der Hugenoten) en de vervolging der katholieken in het Engeland van Elisabeth (185-190). De in twee bladzijden samengevatte opinies zou men kunnen beschouwen als een soort conclusie uit de voorafgaande betogen, met – bij alle beknoptheid – merkwaardige spanningen in de weergave en waardering van het gebeurde.

Enerzijds is de opstand uiteraard een zaak van het revolutionaire Calvinisme (*'Door de beeldenstorm werd het meerendeel der Katholieken wel uit hun dommel wakker geschud. Het Calvinisme, gesteund door het gepeupel, begon zijn revolutionaire aard te toonen'* (184), anderzijds was *'het verzet tegen Spanje een zaak van vrijwel de geheele natie'* (184; een tamelijk alleenstaande en opvallende bewering in het kader van deze methode⁴⁾). De Calvinisten maken zich dan echter van het verzet meester en tonen hun ware gezicht: *'In die strijd hebben de Calvinisten de leiding weten te krijgen en er een opstand van gemaakt. Langzaam maar zeker*

ven, het mirakuleuze beeld van O.L. Vrouw, en 't zilveren beeld van St. Jan. 't Was hoog tijd! Want het gepeupel begon weer samen te komen in de buurt van de kerk.

De schutters bleven nog een groot gedeelte van die dag op hun post. Toen meenden ze genoeg gedaan te hebben. Ze weigerden nog langer de kerk te bewaken, nu de kostbaarheden in veiligheid waren. En ze gingen weg!

Opnieuw werd toen de kerk overgeleverd aan de vernielzucht der beeldstormers.

De roep der historie. Leesboek, vijfde leerjaar, p. 113

werd de strijd ook overgebracht op godsdienstig terrein. Toen de Katholieken dat bemerkten, was het te laat; de calvinistische minderheid was de baas en legde aan de groote meerderheid der bevolking haar wil op' (184-5).

Alva blunderde vooral door wat hier min of meer wordt voorgesteld als een tactloos optreden: 'In vele steden hadden de Calvinisten reeds groote invloed gekregen. Alva maakte de zaak niet beter. Door zijn buitengewoon streng optreden stootte hij ook vele Katholieken af' (184). Oranje en zijn broers boekten in 1572 aanvankelijk weinig succes, 'omdat het volk geen opstand wenschte' (184); als de Watergeuzen de boel op stelten zetten, toont Willem van Oranje echter zijn ware gezicht: 'De Prins, die eerst had voorgegeven tegen Alva te strijden en niet tegen de koning, kwam ten laatste ook openlijker als opstandeling voor den dag' (184). In onverdraagzaamheid doet hij niet onder voor de Calvinisten: 'Ook op godsdienstig gebied dreven de Calvinisten hun wil door. In een plakkaat van Oranje werd de uitoefening van de katholieke godsdienst verboden' (184).

Het valt op hoe de hoofdrolspelers Philips II en Willem van Oranje in deze methode a.h.w. stuivertje wisselen met de rol die zij in de protestantse boekjes toegewezen kregen. De sympathie en het gelijk zijn hier onmiskenbaar aan de kant van Philips als legitiem en katholiek monarch. In het 4e leerjaar treedt hij op als een soort (met recht) vertoornde schoolmeester tegen ondeugende kinderen: 'Philips II, die ons land bestuurde, wilde, dat zijn onderdanen katholiek zouden blijven. Hij verbood de ketterij. Wie er mee doorging, zou gestraft worden. Lieten ze 't nu? Nee, ze kwamen steeds brutaler voor den dag' (76).

In zijn woede over de beeldenstorm 'besloot hij de misdadigers te straffen. Daarom zond hij hierheen zijn veldheer Alva, een zeer streng krijgsman. Wie

Toch was er één, die de Geuzen ook nu nog niet vertrouwde. De Gardiaan der Franciscanen, Nicolaas Pieck, zei: 'Die zijn woord breekt tegenover God, zal 't zeker breken tegenover de mensen.' En hij had goed gezien. Marijn Brant hield zijn woord niet.

Gelukkig was men op 't ergste voorbereid. Geestelijken en meerdere leken waren bij elkaar gekomen om te biechten en te communiceren. Als 't moest, waren zij klaar om te sterven.

Wat een schitterend voorbeeld voor ons! Al die mensen, klaar om hun leven te geven voor hun H. Geloof.

Daar stormden plotseling de Geuzen binnen! Met slagen en stompen, en onder woest geschreeuw eisten zij het geld en goed der weerloze overwonnenen. De Franciscaner monniken waren er 't slechts aan toe, omdat zij niets bezaten. Een troep Geuzen had onderwijl het gebouw doorzocht. Juichend en tierend kwamen zij terug. Ze hadden de Heilige Vaten gevonden. Uit baldadigheid wierp zo'n woesteling er een in 't gezicht van Nicolaas Pieck, zodat deze bloedend werd verwond.

Gelukkig lieten de geuzen nu de arme mensen enige tijd met rust. Ze hadden het

veel te druk met het verdelen van de buit.

Tegen de avond werden de burgers en enige geestelijken vrijgelaten. Zij moesten echter een grote som geld betalen. Caspar Turck werd gevangen weggevoerd. De overige priesters en monniken werden bij elkaar opgesloten.

Zoo hield Marijn Brant zijn woord!

De roep der historie, vierde leerjaar, p. 78

schuld hadden, vluchtten weg. Sommigen gingen op zee rondzwerven. Dat waren de Watergeuzen' (76).

In het 5e leerjaar wordt hij in een afzonderlijke les in wezen verheerlijkt als 'een verdediger van de katholieke godsdienst' (titel van les 20), en wel op twee fronten, enerzijds tegen de Mohammedanen (104-5 over de slag bij Lepanto), anderzijds tegen de Nederlandse ketters: 'Op het prediken der ketterij werden strenge straffen gesteld. Evenzoo op het schrijven of verspreiden van kettersche boeken. Door zóó te handelen, deed Philips in die tijd niets anders dan zijn plicht. De katholieke leer is de eenig ware en de ketterij maakt de menschen ongelukkig. Als katholiek vorst moest hij dus de Calvinisten weren' (107).

Wat men hem kan verwijten zijn eigenlijk slechts beleidsfouten, zoals het hierheen sturen van Alva na de Beeldenstorm. Met zijn nieuwe kerkelijke indeling had Philips – volgens het 6e leerjaar – het beste op het oog en handelde hij ook geheel in de geest van de Paus (158 en 161); ook in dit deel komt de beleidsfout weer op de proppen: *Ondertusschen had Philips ingezien, dat hij een groote fout had begaan door zoo'n strenge man als Alva te zenden' (163).*

In het 7e leerjaar wordt weer verteld hoe goed Philips de besluiten van het Concilie van Trente uitvoerde met zijn nieuwe hiërarchie (181) en hoe jammer het was dat hij niet wat tactvoller optrad: *Jammer, dat Philips het Nederlandsche volk niet beter begreep en niet gelukkiger was in de keuze van zijn personen. Denk aan Alva! Wie weet was de godsdienststrijd in ons land dan geheel anders verlopen' (182, in les 17: 'Sloepers en bouwers').*

Het einde van les 18 ('Opstand en burgeroorlog') brengt dan nog eens een nadrukkelijke rechtvaardiging van Philips: *'hij mag streng zijn geweest, eigenwijs en kortzichtig, goed goed! maar voor zijn geloofsovertuiging is hij eerlijk uitgekomen en dat kan van zijn tegenstanders niet gezegd worden' (190).*

Onder deze minder eerlijke tegenstanders moet hier zonder twijfel Willem van Oranje worden gerekend, die hier toch wel als een 'trouweloos' sujet wordt afgeschilderd, zoals (in bepaalde opzichten) zijn grafelijke prefiguratie Floris V. Ook deze visie wordt er met een concentrische nadrukkelijkheid ingepompt.

In het 4e leerjaar blijft hij, bij alle Geuzengruwelen, nog even buiten het beeld, d.w.z. onvermeld. In het 5e leerjaar wordt hij in de 21e les over de Beeldenstorm al meteen ten tonele gevoerd als een niet overmatig principiële personage: *'Een van hen (= de edellieden), Willem van Oranje, was voor de katholieke gods-*

dienst al heel onverschillig. Later werd hij zelfs Calvinist. Van hem was zeker niet te verwachten, dat hij de plakkaaten streng zou toepassen' (108).

De volgende, naar hem genoemde les 22 brengt het volledige démasqué van de gluiperd. Wat deed hij – zo begint het meteen – zelf in zijn eigen Prinsdom Oranje: *'Hij verbood de nieuwe leer daar even streng als Philips het hiër deed' (116).* Wat waren dan wel zijn beweegredenen? Wel: *'Philips had hem ... veel macht gegeven. Hij had hem zelfs stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht gemaakt. Maar dat vond Oranje niet genoeg. Hij wou meer te vertellen hebben en daarom werkte hij de koning tegen' (116).* Wat was nu eigenlijk zijn geloof? Men zou denken: dat van Machiavelli: *'Welke godsdienst beleeft Willem nu zelf? Katholiek was hij natuurlijk al lang niet meer. Calvinist ... moest hij nog worden. Hij was wat anders. Hij was heerszuchtig. Hij wilde ons land los maken van Spanje en tegelijk zijn eigen macht vergrooten. Daarvoor gebruikte hij allerlei middelen, ook de godsdienst!' (117-8).*

Zijn uiteindelijke vermoordding wordt, na lichte aarzeling, toch betreurd: *'Al kunnen wij, Katholieken, bijna geen enkele daad van Willem van Oranje goedkeuren, toch doet het ons pijn zijn treurig einde te vertellen' (121).* De laatste zin van deze les, over de gruwelijke terechtstelling van Balthazar Gerards, luidt: *'Zoo wreekten de opstandelingen de dood van hun aanvoerder' (121).*

In het 6e leerjaar wordt Willem van Oranje – in les 23: 'De opstand tegen Spanje' – wederom hoofdzakelijk getekend als de grote stokebrand, zonder wiens fatale invloed veel kwaads niet zou zijn geschied, ja de opstand waarschijnlijk niet eens was doorgegaan – en wij dus de trouwe onderdanen zouden zijn gebleven van onze wettige koning Philips: *'Er was ontevredenheid in alle standen en om allerlei redenen en deze ontevredenheid werd door Willem van Oranje en anderen aangewakkerd. Toen de toestand zoo verward raakte, kon de landvoogdes 't stuur niet houden, want tegen mannen als Willem van Oranje was ze niet opgewassen' (162).* Na de Beeldenstorm trekken de loyale elementen zich terug, *'en waarschijnlijk zou de orde geheel zijn teruggekeerd, als Willem van Oranje niet was blijven stoken' (162).*

In het 7e leerjaar wordt aan de rol van Oranje slechts terloops enige aandacht besteed, maar nauwelijks in positievere zin dan in de voorafgaande deeltjes. In de 18e les wordt op de reeds ter sprake gekomen twee bladzijden die aan de opstand zijn gewijd, en passant vermeld dat 'de

invallen' van Oranje en zijn broers mislukten *'omdat het volk geen opstand wenschte', dat de Prins, 'die eerst had voorgegeven tegen Alva te strijden en niet tegen de koning, ten laatste ook openlijker als opstandeling voor den dag kwam', en dat hij tenslotte in een plakaat de katholieke godsdienst verbood (dit alles op p. 184). Aan het begin van de 21e les: 'Naar de onafhankelijkheid', wordt dat 'berucht plakkaat' nog eens vermeld, onmiddellijk na het verhaal over de moord van Balthazar Gerards (205).*

Tegen de achtergrond van deze bejegening van de stamvaders van ons vorstendom – de tweede stamvader, Jan van Nassau, wordt alleen in het 6e leerjaar (163) genoemd als geestelijke vader van de Unie van Utrecht, de andere broers van de Prins komen in het 7e leerjaar even ter sprake (184) – kan men zich verbazen over het wat dweepzuchtige verhaaltje over de viering van Koninginnedag (les 17, getiteld 'Ons Koningshuis', ontleend aan De Tijd van 3 september 1923) aan het eind van het 4e leerjaar, waarin een gelukkige Haagse Kees deze viering op het Malieveld mag meemaken: *'Iedereen gaat staan, ontbloot het hoofd en plechtig klinken de tonen van het Wilhelmus over 't Malieveld. Groot en klein, allen zingen mee met warmte en geesdrift, ter ere van de Koningin, ter ere van 't gehele Vorstenhuis!' (128).*

De protestantse presentatie van de tijd van de Republiek

Ik wil nu eerst even terugkeren naar de protestantse schrijvers en naar het tweede deel van hun serie over de periode van ca. 1584 tot 1795, teneinde – zo summier mogelijk – enige typische gezichtspunten in de behandeling van deze twee eeuwen van de oude Republiek te releveren, met dien verstande dat de accenten in de waardering hier over het algemeen voor de hand liggend en bijna voorspelbaar zijn. Politieke en dynastieke geschiedenis komen hier, in de nauwste samenhang, uitvoerig aan de orde; de chronologie wordt dan ook grotendeels beheerst door het huis van Oranje.

Wat kan verbazen, is de geringe aandacht die hier wordt besteed aan de koloniale (d.w.z. Oost-Indische) geschiedenis (2.c: 'Zelf naar Indië, pp. 17-22), met een vrij realistische taxatie van de rol van de zending vóór de 19e eeuw en een voorzichtige waardering van de rol van J.P. Coen: *'De wijze, waarop J.P. Coen soms te werk gegaan is, zouden we nu misschien al te wreed en onmenskelijk vinden. Maar laten we bedenken, dat hij in een anderen tijd leefde, waarin men over vele dingen*

anders dacht ...' (21-2). In laatste instantie wordt deze rol overigens positief gewaardeerd, in het licht van het geloof, *'dat God Indië aan onze zorgen heeft toevertrouwd, en dat het onze taak is daar in de verte ook werkzaam te zijn in Zijn dienst en tot uitbreiding van Zijn Koninkrijk'* (22, einde van 2,c).

Zeer uitvoerig wordt Willem III behandeld, als de grote voorvechter van het protestantse geloof, ja als *'een tweede Vader des Vaderlands, als de grootste van zijn geslacht'* (88). In de door hem geleide Glorious Revolution zegeviert vanzelfsprekend de zaak van de vrijheid en het protestantisme: *'Zoo stak Willem in November 1688 in zee. De reede van Hellevoetsluis bood een grootsch schouwspel. De lijfspreuk der Oranje's wapperde fier in de lucht: "Je maintiendrai" ... "Ik zal handhaven". En wát Willem zou handhaven stond er onder: "De vrijheden van Engeland en den Protestantschen godsdienst"'* (96).

Na dit glorieuze, dertigjarige tijdperk van de stadhouder-koning komt de 18e eeuw bijna vanzelfsprekend in het teken van het verval te staan, een verval van onze nationale energie en macht, en van de protestantse godsdienst – en hoe zou men hier tussen geen verband kunnen zien: *'Zoo had onze zucht tot onthouding tot gevolg, dat we weldra niet meer meetelden. De diepere oorzaak van die slapheid lag op godsdienstig terrein. We waren niet meer die stoere, vrome strijders, die voor ons geloof hadden geworsteld, die hun land openstelden voor wie in andere streken werden vervolgd. We werden slappelingen op godsdienstig gebied, en een volk dat slap in zijn godsdienst wordt, wordt slap in alles'* (109; in deze zin ook op de bladzijden 118 en 146).

Aan het einde van dit deeltje wordt de *'Fransche Tijd'* dan ook, min of meer bij

Sasbout begon zijn taak kalm en voorzicht. Hij verkocht eenige van zijn goederen en hield zich bezig met ontginning van grond. Hierdoor kreeg hij gelegenheid het land af te reizen, zonder eenige achterdocht op te wekken. Hij maakte kennis met geestelijken en leken, die hij volkomen vertrouwen kon en die hem wilden helpen.

Zoo werkte er in 't bisdom Haarlem de ijverige priester Willem Coopal. Met deze samen heeft Sasbout heel wat verkeerde dingen in orde gebracht. Kerkelijke plechtigheden werden weer zooveel mogelijk met de gewone luister gevierd. De priesters moesten de Sacramenten

godvruchtig, waardig en kosteloos toedienen. Velen, die vroeger een ergernis waren voor hun parochianen, werden weer goede geestelijken. Onwilligen en ongehoorzamen werden uit hun ambt ontzet. Zoo kwam er langzamerhand weer orde onder de geestelijken en vanzelf ook onder de geloovigen.

In 1598 kon Sasbout dan ook verheugende dingen schrijven over ons land. Vooral de stad Utrecht met de omliggende plaatsen prees hij. De deftige stand was daar bijna geheel katholiek gebleven; van 't gewone volk zeker het derde deel. Het bestuur der stad was wel in handen van Calvinisten, maar 't waren voorname bur-

gers, die 't de Katholieken niet erg lastig maakten. Priesters waren er genoeg. In één Vasten ontvingen er veertienduizend menschen de H. Communie. Zoo was het in vele groote steden. 'Als er vrijheid van godsdienst was,' schrijft Sasbout, 'zou je niet kunnen denken, dat ze ooit in handen van ketters waren geweest.'

De roep der historie, vijfde leerjaar, p. 159

anticipatie, afgeschilderd als een soort leertijd voor ons volk, niet zo zeer in staatkundige als wel in godsdienstige zin: *'Een tijdperk van verdrukking gedurende 20 jaren zou noodig zijn, om het weer te doen terugkeeren tot het thans versmadelde Oranjehuis en nòg langer zou het duren eer een oplevend godsdienstbesef land en volk zou doen ervaren: Maar wie op Hem betrouwt, op Hem alleen, ziet zich omringd van Zijn weldadigheer'* (146).

De rooms-katholieke visie op de Republiek en onze koloniën

Radicaal verschillend is uiteraard weer het perspectief waarin Doodkorte c.s. de twee eeuwen van de Republiek tonen, waarbij wederom enige aspecten betrekkelijk vanzelfsprekend en voorspelbaar zijn, enige andere daarentegen toch enigszins verrassend.

Van de tweehonderd jaar Republiek is in het 4e deeltje eigenlijk geen sprake; tussen Gorcumse martelaren (les 11) en de Franse Tijd (vertegenwoordigd door 'een koezier van den Paus', les 13) wordt slechts gerept van het glorieuze leven van Sasbout Vosmeer (les 12), tegen een achtergrond weliswaar van barre verdrukking: *'Het zag er voor de priesters en de gelovigen in die tijd slecht uit. Later zou het wel een heel klein beetje beter worden. Maar toch zou het twee honderd jaren duren, eer er voor goed een eind kwam aan de onderdrukking der Katholieke Kerk'*, luidt het eind van dit hoofdstuk (91)⁵.

In het 5e leerjaar keert Sasbout Vosmeer weer terug in een aan hem gewijde les 28, deze keer historisch iets nauwkeuriger – met jaartallen en al – gesitueerd tegen dezelfde duistere achtergrond, maar met een misschien iets optimistischer intonatie: *'Toen Sasbout in ons vaderland kwam, scheen alles verloren. Kerken geroofd, de priesters verspreid, de geloovigen zonder herders. Christus' Rijk in Nederland scheen vernietigd. Maar velen droegen Christus nog in 't hart. Zij eerden en beminden Hem nu nog meer dan vroeger. Die ijverige en vurige zielen, met Vosmeer aan 't hoofd, hebben het Calvinisme in ons land weten te stuiten. Na een arbeid van twintig jaar mocht weer gehoopt worden op een betere toekomst'* (160).

De volgende les 29 ('Sijmen betaal!') geeft een zeer globaal beeld van opgang en verval, met een zekere nadruk op het laatste, dus op de ontwikkelingen in de 18e eeuw. De Sijmen van de titel vertegenwoordigt het door de Calvinistische regenten uitgezogen en verdrukte volk, resp. de burgerij (p. 168: *'Zoo'n pachter zorgde wel, dat hij zelf niet te kort kwam. De*

burgerij kon dokken! Sijmen betaal!'), en vagelijks ook wel de onderdrukte katholieken, met het geval van Van Swieten als voorbeeld: *'Daar (= in Leiden) wilde men de katholieke Van Swieten niet tot professor benoemen. En Sijmen betaalde! Wel niet met geld, maar met vrijwillige ballingschap. Hij vertrok naar Weenen'* (168).

In het 6e leerjaar worden de leerlingen wederom ingelicht over de heilsame arbeid van Sasbout Vosmeer als een van de *'nieuwe arbeiders voor de wijngaard des Heeren'* (les 27), waarna in de volgende les (28) de Gouden Eeuw hoofdzakelijk wordt gezien in het licht van de 'Toove-naars met 't Penseel' (ondertitel), en onder deze bij uitstek Rembrandt. Als achtergrond van deze Gouden Eeuw en van dit grote licht wordt nogmaals de duisternis van het trieste roomsche leven getoond: *'Maar 't goud van de eeuw wordt dof door de vrijheidsberoving der Katholieken en de armoe van Brabant en Limburg. Oogluikend werd de oude godsdienst toegelaten, als men de handen stopte van begeerige regeeringsambtenaren. De oude kerkgebouwen, de trots der Middeleeuwen, door de beeldenstorm reeds geschonden, werden verder van hun luister ontdaan'* (198).

In de volgende twee hoofdstukken wordt hier nu inderdaad de politieke geschiedenis van de late 17e en de 18e eeuw behandeld. In de 29e les wordt het jaar 1672 betrekkelijk uitvoerig – zij het in een zeer oubollige taal – verhaald, met o.a. aandacht voor de rol en motivatie van de bisschoppen van Munster en Keulen: *'De beide bisschoppen hadden tenminste rechtmatige grieven. Er was geen rechtbank, die uit kon maken wie er gelijk had. Toen de gelegenheid gunstig scheen, maakten zij er gebruik van om zich zelf recht te verschaffen. In de Middeleeuwen had men zijn zaak aan de Paus kunnen voorleggen'* (208).

Het katholicisme van Lodewijk XIV en diens Hugenotenvervolgung wordt gerelateerd aan en vergeleken met de vervolging van de katholieke Ieren door – of: onder – Willem III: *'De maatregelen die Lodewijk nam tegen de Hugenoten, waren echter zachtzinnig als men ze vergelijkt met wat Engeland het katholieke gebleven Iersche volk aandeed, ook tijdens het koningschap van Willem III van Oranje'* (212). De rol van Willem III aan gene zijde van de Noordzee staat dan ook vooral in het harde licht van de onderdrukking van de katholieke Ieren, met als conclusie van het betreffende hoofdstuk: *'De naam van Willem III is zoo nauw verbonden met deze wetten, dat de Protestanten in Ierland nog*

altijd Orangisten genoemd worden' (213).

In de 30e les over 'Keezen en Oranjeklanten' worden de twee partijen in het geding betrekkelijk uitvoerig beschreven en beide nogal koeltjes gewaardeerd, als clubs waarmee het katholieke volk toch eigenlijk weinig van doen had. Even koel wordt de afloop van de wedstrijd meegedeeld: *'De nieuwe macht van Willem V duurde acht jaar. In 1795 kwamen de Franse revolutionaire legers en de stadhouder moest naar Engeland vluchten'* (220; einde van hfst. 30).

In het dikke 7e deeltje komen de accenten weer wat anders te liggen in zoverre als b.v. de Tachtigjarige Oorlog – met het aandeel van Maurits en Frederik Hendrik – uitvoeriger wordt behandeld en Sasbout Vosmeer hier slechts terloops – zij het zegenrijk als steeds – aan de orde komt (221-2).

Het militaire genie van Maurits wordt in de 21e les ('Naar de onafhankelijkheid') iets duidelijker geprofileerd: *'De jonge Maurits toonde zich een generaal van buitengewone bekwaamheid. Zoowel bij het belegeren van steden als bij het leveren van veldslagen paste hij nieuwe methoden toe, die de vijand geheel verrastten. Jammer, dat zooveel verstand en geestkracht verknood werden aan een onwaardig bedrijf als 't oorlogvoeren'* (206)⁶. Als de kwade genius van het militante Calvinisme figureert hier vooral Willem Lodewijk: *'De bisschop en de andere geestelijken met vele Katholieken moesten de stad verlaten'*, heet het m.b.t. de inneming van Groningen. *'De harde maatregelen van Willem Lodewijk bracht aan de katholieke godsdienst binnen weinige jaren de genadeslag toe evenals in de Ommelanden en Drente'* (220). Over Willem III wordt aan het begin van het naar hem genoemde hoofdstuk (les 24: *'De tijd van stadhouder Willem III'*) even kort als kortzellig gecoördeld: *'Willem III werd er stadhouder door (= het "rampjaar") en deze wikkeld ons in veel ergere en kostbaarder avonturen: wij moesten de eerste plaats als zeemogendheid aan Engeland afstaan'* (238); de rest van het hoofdstuk is gewijd aan het – in de ondertitel vermeld – Jansenisme.

Als vertegenwoordiger van de Gouden Eeuw treedt hier Vondel op (les 23: *'De Gouden Eeuw. Joost van den Vondel'*), gewaardeerd door zijn kunstbroeders, getolereerd door de regenten (*'Het Amsterdamsche gemeentebestuur was over 't algemeen verdraagzaam'*) en gehaat door de – gelukkig machteloze – predikanten: *'En de predikanten? Ja, als die hun zin hadden gehad! Nu gingen zij hem te lijf met hun spot- en scheldgedichten, die er*

alleen toe bijdroegen om zijn werk meer bekend te maken. Wat kan klein duimpje tegen de reus!' (236-7).

De opmars en uiteindelijke 'overwinning der democraten' (les 25) wordt in dit boekje in even rechtlijnige als traditionele wijze herleid tot de invloed van het protestantisme als protorevolutionaire beweging: *'Weldra kwamen er ook mannen, die dezelfde vrijheid, welke zij in de godsdienst verlangden, ook opeischten in de staat'*, enz. (247).

De schaduwkanten van het oude bestel worden overigens geenszins verheeld, en met betrekking tot de katholieken wordt, met een opmerkelijke wending, duidelijk gemaakt, hoezeer juist zij reden hadden, op een verandering van zaken te hopen (of, met de klassieke, door de encykliëk van 1891 geijkte term, 'rerum novarum cupidi' te zijn): *'Men beschouwde de Katholieken nog steeds als tweede rangs vaderlanders. Zij werden slechts geduld. Geen wonder, dat zij reikhalzend uitzagen naar een andere orde van zaken, die vrijheid en gelijkheid zou brengen ook voor hen'* (252-3).

Het einde van het hoofdstuk over de komst van de Fransen klinkt waarschijnlijk niet toevallig wat positiever dan de melding in het protestantse boekje: *'De Fransche bevrijders werden met groote vreugde ontvangen. Overal sprak men van vrijheid, gelijkheid en broederschap en alle standen vereenigden zich om de vrijheidsboom, om onder zang en dans het feest der verlossing te vieren'* (253). Hoe weinig hier uiteraard van een aanvaarding van de revolutionaire beginselen sprake kan zijn, maakt het volgende hoofdstuk (les 26: 'De kerk en de revolutie') wel duidelijk.

Wat zeker opvalt is de verhoudingsgewijs grote aandacht die in deze katholieke boekjes wordt besteed aan de geschiedenis van onze koloniën. Ten dele laat zich dit verklaren uit de optiek van de missie, die in het 4e leerjaar reeds met een drietal geloofshelden (Petrus Donders, Pater Damiaan en Mgr. Hamer) vertegenwoordigd is. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat in het 5e leerjaar, na een behandeling van Columbus, Vasco da Gama en de H. Franciscus Xaverius (lessen 23-24) bij 'de Oost-Indische Compagnie' (les 25) de in het vaderland gestreden geloofsstrijd ook naar de overzeese gebieden wordt overgebracht.

Philips II krijgt weer een pluim op de hoed gestoken: *'Dikwijls werden de paters missionarissen door de kooplieden tegengewerkt in hun bekeeringswerk. De Koningen echter en vooral Philips II hebben de missie in Indië gesteund; niet alleen met*

woorden, maar ook met de daad' (139). En ook hier vormt het Calvinisme een bron van bederf: *'Een der eerste Hollanders, die op de Molukken aankwam, was Steven van der Haghen. Hij gaf aan de paters verlof, om hun werk te blijven voortzetten. Dit werd hem door de Calvinisten in 't Vaderland zeer kwalijk genomen. Men schold hem zelfs voor "paap". Later zijn de paters toch verdreven. Zoo ging 't overal in Indië. Waar de Hollanders kwamen, hield het katholieke missiewerk op tot groote schade der inlanders'* (139).

Dat een J.P. Coen in zijn hardvochtigheid – uitvoerig beschreven in les 26 – een typische telg van het Calvinisme was, wordt niet met zo veel woorden gezegd, maar aan het einde van de les wel gesuggereerd: *'Heeft Coen ook iets gedaan, om de inlanders werkelijke beschaving bij te brengen; d.w.z. ze dichter tot God te voeren? Helaas neen! Zooiets was van zoo'n vechtersbaas en geweldenaar niet te verwachten. Hij was als zooveel andere brave kooplieden, die wel ijverig in de Bijbel studeerden, zonder dat het tot hen doordrong, dat ook de "Swarten" hun broeders waren'* (148-9).

In wat positievere zin en wat descriptiever wordt dan in het 6e leerjaar (les 24) de tweede tocht naar Indië behandeld, waarbij de Hollanders zelfs het pluimpje krijgen van een 'verstandig en kalm optreden' (179); ofschoon dit goede 'optreden' toch duidelijk in de schaduw wordt gesteld van het 'licht der heidenen', te weten het licht dat het martelaarschap van de Japanse christenen – uitvoerig en gedetailleerd beschreven in de volgende les 25 – uitstraalt. Ook onze latere, 19e eeuwse koloniale geschiedenis staat hier geheel in het teken van de missiearbeid, en wel van Mgr. Grooff en Pastoor Verbraak (lessen 32-33, pp. 231-254).

In wat meer epische en wereldlijke trant zijn de lessen 19 en 20 van het 7e leerjaar geschreven over de Nederlandse ontdekkingsstochten rond 1600 naar het Westen en Noorden (lessen 19-20: 'Koopman-avonturier I/II'). Na een uitvoerige les (27) over de missiearbeid in Indië, met name sedert de 19e eeuw (p. 268-9 weer over Mgr. Grooff) geeft de 28e les enige informatie over de ontwikkelingen in Indië sedert de 18e eeuw, waarbij wederom niet voorbijgegaan wordt aan de rol van Pastoor Verbraak (hij 'kreeg als aalmoezenier in en buiten Indië misschien even groote bekendheid als generaal van Heutz, die de oorlog tot een beslissing bracht in 't voordeel van Nederland', p. 277).

Aan het einde van dit hoofdstuk verneemt men missionaire en imperialistische gelui-

den in een samenklank die iets meer doet begrijpen van de naoorlogse houding van een KVP m.b.t. de 'Indonesische kwestie': *'Nederland heeft in Indië een grootsche taak te vervullen. Het heeft tot plicht een volk van zestig miljoen zielen op te voeden en te ontwikkelen, zoodat het in de toekomst op eigen beenen kan staan. Wij gaan er fier op Christenen te zijn. Moge Nederland deze verheven plicht trachten te vervullen in de naam van Christus'* (279).

De protestantse visie op onze koloniale geschiedenis en de periode na 1795

Het protestants-christelijke zendingsbesef – in de eigenlijke betekenis van het woord – t.a.v. Nederlands-Indië komt in het derde deel van de 'vaderlandsche geschiedenis' van Van der Does en Van Andel wel zeer duidelijk tot uitdrukking in het voorlaatste hoofdstuk over 'Indië' (het laatste hoofdstuk is gewijd aan de drooglegging van de Zuiderzee: 'Een grootsche onderneming').

Onze kolonisatie wordt als een zegenrijke arbeid afgeschilderd, op een wijze die aan een ouderwetse reclame voor patentgeneesmiddelen doet denken, dus in de geest van het 'vóór en ná de behandeling': *'Geheele volksstammen werden uitgemoord, sommige stammen maakten zich schuldig aan kannibalisme; groote offerfeesten, waarbij menschen geofferd werden, kwamen herhaaldelijk voor'* (177) – dit betreft het gebied van vóór en buiten ons gezag (waar de 'hoofden' als 'echte Oostersche despoten' heersten).

De 'ethische politiek' wordt in min of meer christelijke zin een halve eeuw geantidateerd: *'Nu voelde men er niet veel voor, om van dat geld groote sommen te besteden voor kostbare expedities. Gelukkig kwam men omstreeks 1850 tot andere gedachten. Men begreep, dat het moederland niet het recht heeft Indië voor zich te laten werken en verdienen. Integendeel Nederland heeft een plicht tegenover Indië. De inlander moet de zegeningen van een Christelijke maatschappij deelachtig worden'* (178).

De onderwerping van Atjeh is hier enigszins exemplarisch voor de zegenrijke toestand na de onderwerping van geheel Indië aan ons gezag: *'Ten slotte is het aan den heldenmoed van Van Heutz te danken, dat Atjeh onderworpen is. De bevolking geniet daarvan de voordeelen. Overal kan ze zich rustig geven aan haar arbeid. Ongeveer 1900 was Indië in zijn geheel onder ons direct gezag. De band tusschen Indië en Nederland is sindsdien ook hechter geworden'* (180).

De protestants-dynastieke visie op de nationale geschiedenis die deze protestantse

methode kenmerkt, manifesteert zich in dit derde deeltje over de Nederlandse geschiedenis vanaf 1795 nog nadrukkelijker en partijdiger.

Van de 'Fransche Tijd' wordt ons niet veel meer geboden dan een caricatuur, met een merkwaardige wanverhouding tussen de zeer uitgebreid beschreven bevrijding en grondlegging van het Koninkrijk (in vijf hoofdstukken, pp. 21-47) en een summier weergegeven geschiedenis van de periode 1795-1813 (in drie hoofdstukken, pp. 5-21). De tijd van 1795-1805 wordt – met voorbijgaan aan alle daadwerkelijke en ingrijpende veranderingen van deze tijd – slechts gezien als 'een sombere tijd' (10), waarin vooral het grote debacle van de revolutionaire leuzen werd aangetoond: *'Ach, die vrijheid, dat hadden ze (= de Patriotten) al spoedig begrepen, daar zou niet veel van terecht komen; de Franschen speelden hier heer en meester, al waren we dan in naam onafhankelijk. En de gelijkheid? Alle burgers – zoo had men verkondigd – hadden evenveel recht om te regeeren, maar al spoedig zag men in, dat de meesten niet geschikt waren om te regeeren. En de broederschap? Als men dat woord hoorde, begon men te lachen. . . . Neen, vóór alles heeft men in een land orde en rust noodig. Dat had men in Frankrijk ook ingezien. . . '* (10).

Het 'Koninkrijk Holland' kon tenminste nog in die zin als leerzaam gelden, dat het 'ons volk (heeft) laten zien, dat een koninklijke regeering te verkiezen was boven een regeering, als die voorafging. Zoo is het te verklaren, dat ons volk het later goed vond, dat Willem van Oranje koning werd' (14). De tijd van de inlijving is uiteraard één pure ellende, met als kroongetuige Lebrun (pp. 17-20). Dat tijdens de uitvoering en levendig beschreven bevrijding ons volk alleen maar snakte naar Oranje, wordt hier zonneklaar aangetoond (*'"Kwam de Prins maar!" verzuchtte menigeen. Dat hij komen zou, was zeker. . . '* p. 31).

Het regiem van Willem I vertoont de vertrouwde trekken van een 'zeer werkzaam' (36) vorst tegen de achtergrond van een futloos volk: *'Zoo was de regeering met den Koning aan 't hoofd krachtig werkzaam tot bevordering van de welvaart des lands. Van het volk zelf ging weinig kracht uit, men liet de regeering begaan'* (51).

Onder de regering van de niet weinig geïdealiseerde Willem II komen enige tekortkomingen aan het licht m.b.t. de vervolging van de 'Afgescheidenen' – maar daar wordt dan ook wat aan gedaan (70). Het beeld van Willem III is – laten we zeggen – geflatteerd (*'Als alle Oranjevorsten deelde de Koning het lief en leed*

van zijn volk', enz.; p. 76).

En door het gehele boekje heen klotst onze strijd tegen het water – deels in het defensief, zoals in 1860 in de Bommelerwaard (76-7), in 1916 (Noord-Holland) en 1925 (overstromingen van de Maas, p. 165), die de indruk wekken vooral te fungeren als aanleiding tot koninklijke activiteit en medeleven (een soort Oranjewater als variant en complement van het Oranjezonnetje), deels in het offensief, als de Haarlemmermeer wordt bedwongen (77-79) of – zoals gezegd – de Zuiderzee (hfst. 31: 'Een grootsche onderneming').

Op het sociale front lijkt de grote strijd te zijn gestreden door de mannen van Patrimonium en de Christelijke Werkmansbond (pp. 101-2 als enige portretten Klaas Kater en Dr. J.Th. de Visser, 'jaren-lang Voorzitter van den Christelijken Werkmansbond'), met in de marge de (wat heftige) activiteit van de socialisten (103); dat het kinderwetje een liberaal initiatief was, blijft in het duister (*'Zoo kwam er een wet tot stand, waarbij de arbeid van kinderen beneden 12 jaar in de fabrieken verboden werd'*, p. 103). Verder wil ik niet ingaan op dit zo onmiskenbaar christelijk-nationale boekje met zijn penetrante orangistische odeur.

De rooms-katholieke visie op onze geschiedenis sinds 1795

De katholieke visie op de 'Fransche Tijd', zoals vertegenwoordigd in 'De roep der historie' vertoont in zoverre een overeenkomst met het protestantse beeld, dat deze tijd rijkelijk zwart wordt afgeschilderd, met als enig, maar natuurlijk wel belangrijk lichtpunt de bevrijding van de protestantse onderdrukking die deze tijd de katholieken bracht. Van een beeldvorming is hier slechts in een beperkte zin sprake; dit geldt in het bijzonder voor de bevrijding in 1813, die nauwelijks uit de verf komt.

De bevrijding van de katholieken wordt daarentegen weer met concentrische nadrukkelijkheid herhaald. In het 4e leerjaar gebeurt dit in het kader van een verhaal over de dappere daden van 'een koe-rier van den paus', Paul van der Vrecken: *'Voor ons Katholieken was 't echter beter geworden. Verschillende wetten tegen ons geloof waren door de Fransen weer ingetrokken. We mochten weer kerken bouwen en de priesters behoefden hun werk niet langer in 't geheim te verrichten'* (92).

In het volgende deel wordt deze blijde boodschap wat uitvoeriger gebracht. Gelijke rechten voor alle burgers? *'Vooral de katholieken in ons land knoopten dat*

laatste goed in hun oren. "Gelijke rechten voor allen!" Was dat eens waar! Dan kwam er een eind aan hun onderdrukking en – Sijmen zou niet langer behoeven te betalen' (172; les 30: 'De Fransche tijd'). Nu mochten de Katholieken niet alleen *'lid worden van de Nationale vergadering'*, maar ook *'hun godsdienst weer vrij en openlijk belijden. Weg dus met schuur- en zolderkerkjes en alle geheime bijeenkomsten!'* (173). Dat de Calvinisten tegenwerkten en de katholieken hun kerken slechts met tegenzin – en chicanes – teruggaven, is *'wel te begrijpen, al is 't niet billijk'* (174).

Dat wij Nederlanders van de Franse Tijd iets hebben kunnen 'leren', wordt pas duidelijk in de betreffende uitvoerige behandeling in het 6e leerjaar (les 31: 'In de greep van Napoleon'), zij het pas na een tableau van de staatkundige en economische misère, hier tot onderdeel gemaakt van de grote les: *'Men had zich in 1795 bij de komst der Franschen leelijk vergist. De vrijheidsboom, waarom men danste en sprong, bleek een knuppel, waarmee het Nederlandsche volk duchtig geranseld werd. Maar een pak slaag op z'n tijd kan goed zijn en nuttig'* (227). En, wederom, de katholieken profiteerden van de gelijkheid: *'Geen bevoorrecht van de een boven de ander. Dit gold ook voor de godsdienst. Zoo kregen ook de Katholieken na een verdrukking van 250 jaar inderdaad hun vrijheid terug'*, enz. (228).

In het 7e leerjaar wordt het verhaal nog eens verteld (les 26: 'De Kerk en de Revolutie'), met de niet meer zo verbazingwekkende conclusie: *'De komst der Franschen in ons land in 1795 bracht naast vele hervormingen en verbeteringen ook vrijheid van godsdienst voor de Katholieken'* (262; van de 'verdeeling der kerkgebouwen' is echter 'letterlijk niets terecht gekomen')

De 19e eeuw bestaat in het 4e leerjaar eigenlijk slechts bij de gratie van het werk van de missionarissen Donders, Damiaan en Hamer. In het 5e deeltje komt de missiearbeid in de koloniën wederom aan de orde, evenals de heldenstrijd van de Zouaven (les 34); hier krijgt de leerling, zij het in uitgesproken katholiek perspectief, ook iets te zien van de nationale geschiedenis, waarbij speciaal aandacht is besteed aan de eerste twee koningen Willem.

De waardering van Willem I (de 'Koopman-Koning', les 32) is tamelijk positief, met een kritische noot over zijn houding tegenover de Katholieken (*'In zijn rijk waren de meeste inwoners katholiek en hij gaf hun de vrijheid niet, waarop zij "echt hadden. Toch mocht Rooms-Ne-*

derland betere tijden verwachten', p. 191. Willem II is daarentegen in het zonnetje gezet van zijn innige relatie – de eerste bij een Oranje! – met het katholieke volksdeel en Mgr. Zwijsen: 'Zwijsen en Willem II zijn de twee mannen, die katholiek Nederland de vrijheid hebben gegeven. Anderen hebben op hun werk kunnen voortbouwen' (p. 192, in les 33: 'Mgr. Zwijsen. 1794-1877').')

Een zekere afschijn van deze lichtende verzoening lijkt nu ook op het protestantse volksdeel te vallen; ondanks het calvinistisch getier ('Ze gingen te keer, of 't vaderland in gevaar was') bij het herstel der hiërarchie blijken vele protestanten Zwijsen goed gezind te zijn (p. 197) en bij zijn 'triumftocht' in Tilburg in 1863 zijn alle confessies present: 'Katholiek, Jood en Protestant, alles was op de been' (199).

In het 6e en 7e leerjaar wordt de Nederlandse geschiedenis wat uitgebreider, maar grotendeels met verwante accenten behandeld. De politiek van Willem I komt in het 6e leerjaar in een nog bedenkelijker licht te staan, dat reminiscenties kan oproepen aan zijn grote voorvader: 'De koning... begon middelen te beramen, om de priesters ontrouw te maken aan Rome. De geloovigen zouden dan vanzelf wel volgen' (257-8); slachtoffer van zijn politiek is vooral Le Sage ten Broek, aan wie les 34 is gewijd. In het 7e leerjaar wordt in dezelfde geest over de politiek van Willem I geschreven, en wederom over Le Sage ten Broek, 'de vader der katholieke pers' (283).

In les 35 van het 6e leerjaar wordt ook enige aandacht gewijd aan de sociaal-economische en technische ontwikkeling van het land, wat – in verband met de Tilburgse wolindustrie – gelegenheid biedt op p. 264 weer even van Willem II en Mgr. Zwijsen te reppen. In het 7e leerjaar wordt de rol van Willem II nog belangrijker in verband met de grondwetsherziening van 1848, hier vrij uitvoerig uit de doeken gedaan in het teken van de grotere vrijheid, en met name 'de vrijheid van kerk en school' (les 29 en 30), die deze grondwet de katholieken bracht.

Het niet-katholieke Nederland komt in dit 7e leerjaar iets uitvoeriger aan de orde. In zoverre als zij bijdragen tot de katholieke bevrijding komen de liberalen in een vrij gunstig licht te staan; een Thorbecke lijkt in dit opzicht, met 'zijn' grondwet, representatief (p. 302: 'Hij had eerbied voor ieders overtuiging, ook voor die der Katholieken. Hij gunde aan ieder graag zijn rechten, ook aan de katholieken'). Over de latere liberalen, die de subsidiëring van het katholieke onderwijs tegen gaan of zelfs hun godsdienstloze school

Een beeld uit de tegenwoordige tijd.

verplicht willen maken, wordt uiteraard veel harder geoordeeld (303 en 309); de kapitalistische uitbuiting wordt min of meer op hun rekening geboekt (311 en 315).

De socialisten worden principieel afgewezen, zowel vanwege hun wil tot nationalisering van de productiemiddelen als vanwege hun verlangen, God uit het openbare leven uit te bannen: 'En hoe zal het in die samenleving met God en godsdienst moeten gaan? Stop, zeggen de Socialisten, juist als de Liberalen. De godsdienst kun

je beoefenen in de kerk en in 't gezin. In 't openbare leven is voor God geen plaats!' (p. 312, les 32: 'Waartoe zijn wij op aarde? II'). De leer van de klassenstrijd wordt vanzelfsprekend eveneens verworpen, onder nadrukkelijke verwijzing naar de encyklië 'Rerum Novarum' (313-4).

In de beschrijving van de politieke geschiedenis van Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw komt het volle gewicht te liggen op de schoolstrijd en het ontstaan van de Coalitie.

De 'leider' der katholieken Schaepman en die van 'een belangrijke groep onder de Protestanten' Kuyper, beide overtuigd dat hun grootste vijand nu te zoeken is in het 'steeds vrijmoediger optredend' resp. 'opdringend' ongelooft, vinden elkaar, alle tegenwerking in eigen kring ten spijt. De bekroning van hun politiek is het 'eerste christelijke ministerie Mackay', dat terstond de subsidiëring van de bijzondere scholen begint te regelen. Verder dan dit ministerie gaat het verhaal – dat overigens summier en nuchter genoeg is – eigenlijk niet (als laatste jaartallen figureren, en passant, 1897 – als stichtingsjaar van de RKSP – en 1917, vanwege de gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs (pp. 297 en 310).

De laatste les (33: 'De Historie roept!') van dit in wezen tamelijk onhistorische geschiedenisboekje presenteert, met voorbijgaan aan iedere poging om enig beeld te ontwerpen van de ontwikkelingen in de 20e eeuw, een taferel van de kwalen en tekenen des tijds, dat een merkwaardige mengeling lijkt te zijn van sociale, tijdskritische en semi-apokalyptische elementen, met boven en tegen dit alles de reddende opdracht van de Kerk. De duivel (Satan) ligt echter overal op de loer, en 'misschien is de hebzucht nooit zoo erg en schaamtelos geweest als nu. De eene fabriek boort de andere in de grond; het groote handels-huis verslindt het kleine, onmeedoogend' (317). De 'liefdelooze weledemensen wekken haat en afgunst op bij de groote massa bezitloozen; zij stampen communisme en socialisme uit de grond als hun natuurlijke vijanden. Bij de volkeren is het dikwijls niet anders' (317), en overal zijn de machten in opmars, 'die God uit het openbare leven willen verdrijven' (318). De duivel – een soort rattenvanger – 'grijnslacht, lukt en fluit en voert naar 't land van distelen en doornen' (318), een beeld dat door de tegenoverstaande prent wordt geïllustreerd.⁸⁾

De laatste bladzijden zijn gewijd aan de reddende boodschap van de Kerk, welke op deze tekening eveneens is verbeeld.

Nabeschuwing

Ter conclusie wil ik aan de inhoudelijke en wereldbeschouwelijke (en ideologische) analyse van deze twee methoden nog enige beschouwingen verbinden. Voor de hand liggend is de vraag, of het eigenlijk wel loont, zo veel aandacht te besteden aan een tweetal lees- en leerboekjes voor het lager onderwijs van een halve eeuw geleden.

Hierop zou ik willen antwoorden dat schoolboeken als zodanig alle aandacht verdienen en als historische bron ernstig moeten worden genomen, en wel in dubbe-

le zin, in zoverre als zij enerzijds een weerspiegeling zijn van de denkbeelden en geestesgesteldheid van een tijd en zij anderzijds op hun beurt een aanmerkelijke invloed moeten hebben uitgeoefend (en uitgeoefend) op die denkbeelden; voor historische schoolboeken – met hun zware wereldbeschouwelijke en politieke lading – geldt dit in versterkte mate. In het buitenland wordt met name het historische schoolboek dan ook reeds lang als een belangrijk object van historisch onderzoek beschouwd.⁹⁾

Een wereldbeschouwelijke en ideologische lading is in de hier besproken boekjes even onmiskenbaar als nadrukkelijk aanwezig en wel in zo sterke mate, dat men zich hier en daar zou kunnen afvragen, waarom katholieken en protestanten elkaar in dit land eigenlijk niet te lijf zijn gegaan op een wijze zoals men dit b.v. in Noord-Ierland pleegt te doen. Over de betreffende vanzelfsprekendheid waarmee wij Nederlanders over het algemeen, alle sectarische neigingen ten spijt, een soort vreedzame coëxistentie in wereldbeschouwelijke zaken gehandhaafd hebben, valt natuurlijk veel te zeggen; de keerzijde van deze medaille is dat deze 'coëxistentie' in de katholieke visie, zoals door deze methode vertegenwoordigd, toch – althans tot aan 1795 en 1853 – veel trekken kon vertonen van een (na ca. 1648) niet zo gewelddadige maar wel zwaar drukkende repressie.

Het bewustzijn hiervan, gepaard gaande aan het emancipatorische triomfalisme, zich aan deze toestand te hebben onworsteld, drukt duidelijk zijn stempel op deze katholieke schoolboekjes (en uiteraard ook op de hieraan ten grondslag liggende geschiedschrijving). De vanzelfsprekende wijze waarop de protestantse boekjes de zaak van de eigen confessie met die van het vaderland en zijn vrijheidstrijd identificeren, is in 'onze' ogen misschien alleen maar daarom wat minder partijdig of ideologisch geladen, omdat 'wij' met deze visie meer vertrouwd zijn. De wijze waarop beide partijen de elementen of groepen in ons volk, die niet in hun beeld passen, hebben weggelaten – b.v. de godsdienstige 'dissenters' en de Joden – laat ik hier verder buiten beschouwing.

Wat verbazingwekkend blijft, is de felheid en de eenzijdigheid, waarmee hier met name in de katholieke methode de godsdienstige en politieke stellingen betrokken en verdedigd worden, zodat men het denkbeeld zou kunnen krijgen dat de vaderlandse geschiedenis vanaf ca. 1517 en de Tachtigjarige Oorlog in het bijzonder hier eigenlijk in een soort confessionele burgeroorlog (of zo men wil: 'schoolstrijd')

worden voortgezet (om de uitspraak van Clausewitz te variëren: het geschiedenisonderwijs is hier een voortzetting van de vrijheidsoorlog met andere midde-len...).

Dit alles wordt eigenlijk nog verbazingwekkender, wanneer men zich realiseert dat het hier gaat om 'partijen', die elkaar al ongeveer een halve eeuw eerder in een coalitiekabinet en de daaraan voorafgaande 'schoolstrijd' hadden gevonden, en die pas kort geleden door de bekende parlementaire kortsluiting van 1925 enigszins van elkaar vervreemd waren (zonder elkaar overigens in wezen los te laten of kunnen laten).

Wie echter waarneemt, hoe in deze boekjes met de confessionele tegenpartij wordt omgesprongen – in de protestantse methode grotendeels als quantité négligeable behandeld, in de katholieke boekjes op zijn best als een onderdrukkende macht en op zijn ongunstigst als werktuig van de duivel afgeschilderd – die kan de indruk krijgen, dat het samengaan van deze confessionele partijen in en door de schoolstrijd toch in vele opzichten een soort monsterverbond is geweest en dat achter de eensgezindheid, waarmee men zijn politieke buit, de financiële gelijkstelling van het confessionele en het openbare onderwijs binnen haalde, de 'werkelijke', d.w.z. op het verschil in confessie gegronde schoolstrijd in alle felheid werd voortgezet, tot op het ogenblik dat onder de invloed van deconfessionalisering en seculariserende invloeden de strijdbijl kon worden begraven, 'faute de combattants'! Het recente samengaan van de tegenstanders in één verzamel partij is in zekere zin een consequentie van deze toenadering op basis van deconfessionalisering.

Het ligt niet in de lijn van dit artikel om uitvoerig in te gaan op de didactische en historiografische kwaliteiten van deze twee series. In de protestantse methode is er kennelijk naar gestreefd om de historische 'waarheid' geen geweld aan te doen, zoals in de volgende beginselverklaring in het 'voorbericht' tot uitdrukking komt: 'Met zorg hebben we trachten te vermijden, wat niet historisch zeker was. De geschiedenis van het hondje van Burgemeester Van der Werff in Leiden is misschien legendarisch; het verhaal, dat Charlotte de Bourbon haar duim gehouden heeft op de wond van den Prins en dat ze tengevolge van de uitputting zou zijn gestorven, wordt niet bevestigd. Zóó zijn er misschien meer dingen, die bij nadere studie blijken, onjuist te zijn en die we met een zekeren weemoed naar het land der fabelen moeten verwijzen'.

Onmiddellijk daarop wordt dan toch het theologische grondpatroon onthuld: 'Ook

zijn we van meening, dat we zonder opzettelijk gepreek toch duidelijk moesten doen uitkomen, dat God de geschiedenis, ook de geschiedenis van ons volk maakt'; uit het bovenstaande is gebleken dat deze God toch wel opvallend reformatorische trekken vertoont en in een zeer hechte samenwerking met het Huis van Oranje blijkt te functioneren.

De katholieke methode wekt de indruk dat hier ternauwernood naar enige objectiviteit of elimineren van het legendarische is gestreefd (men vindt hier ook geen voorbericht of beginselverklaring, wel het 'imprimatur' van Dr. J. de Jong).

De gehele behandelingswijze van de Nederlandse geschiedenis is hier niet slechts theologisch zwaar geladen (om niet te zeggen: overbelast), maar doorgaans – althans naar mijn indruk – 'tendentieuzer' dan de protestantse boekjes; van het partijtrekken voor de eigen, katholieke zaak wordt in elk geval geen geheim gemaakt. Dat de 'concentrische' organisatie van de leer- en/of leesstof hier een onmiskenbaar indoctrinerende functie krijgt, is al gebleken. Van 'personalisering' zijn de schrijvers allerminst afkerig, en met name de vele geloofshelden hebben een duidelijk 'exemplarische' betekenis. Of de leerlingen en lezers aan deze boekjes iets hebben kunnen ontleen dat lijkt op een enigszins consistent beeld van onze geschiedenis, durf ik te betwijfelen; in dit opzicht is deze 'methode' zowel in didactisch als in historiografisch opzicht m.i. inferieur aan de protestantse serie. Het beeld van de Nederlandse geschiedenis is hier zo radicaal verworpen, dat men soms het idee krijgt door een galerij met louter lachspiegels te dwalen.

Nationalistisch zijn beide seriewerken in zoverre als de partijen geneigd zijn een soort pars pro toto-positie te betrekken, d.w.z. de eigen confessie min of meer te identificeren met zo iets als het wezen van de vaderlandse geschiedenis. Uiteraard heeft de protestantse partij het daarbij gemakkelijker wat de periode na de Middeleeuwen aangaat, wanneer de Nederlandse geschiedenis in nationale zin zich pas gaat profileren en de Geuzen c.s. zich kunnen poneren in de geest van een 'la nation c'est nous'.

De felheid waarmee deze aanspraak hier door de tegenpartij vanuit een soort verongelijkheidsspositie is bestreden, tekent zich, zoals we zagen, in de katholieke boekjes zeer duidelijk af; overigens heeft men het hier natuurlijk weer gemakkelijker met de verdediging van het eigen erfgoed der Middeleeuwen.

Hoe wij in beginsel staan tegenover deze

twee – naar ik aanneem niet geïsoleerde maar in veel opzichten representatieve – pogingen om de eigen confessionele identiteit a.h.w. historisch en didactisch in het nationale verleden te projecteren en funden, hangt uiteraard af van onze eigen visie op de pedagogische functie van de geschiedenis.

In de, laten we zeggen, afgelopen honderd jaren hebben enige generaties van onderwijzers en leraren een nationaal of nationalistisch pathos, met welke wereldbeschouwelijke lading ook, op hun leerlingen losgelaten en bij deze willen aankweken. Twee wereldoorlogen hebben ons geleerd deze vorm van historische indoctrinatie met enig wantrouwen en tenminste met enig voorbehoud te bezien, en er zeker na 1945 toe bijgedragen dat men ook in Nederland – en naar mij toeschijnt vooral in de kringen van het lager onderwijs – ertoe is gaan overhellen om aan de 'vaderlandse' geschiedenis minder aandacht te besteden.

Het is hier niet de plaats, deze ontwikkeling te gaan beschrijven en waarderen; wel zou ik hier de vraag willen stellen, in hoeverre de vervanging van een collectie van min of meer fantastische en tenminste sterk gekleurde denkbelden en voorstellingen van de vaderlandse geschiedenis door iets dat, naar ik vrees, vaak bedenkelijk veel lijkt op een vacuum van onwetendheid, inderdaad een vooruitgang betekent.

Men kan zich ook afvragen of degenen die een behandeling van de Nederlandse geschiedenis in min of meer 'nationalistische' zin beschouwen als gevaarlijk en afkeurenswaardig, zich bewust zijn van het ambivalente karakter van het nationalisme.

Zonder in te gaan op alle problemen en verschijningsvormen van het nationalisme, zou ik willen stellen dat het getuigt van een tekort aan politiek en historisch besef, wanneer men dit ideologische complex zonder meer discrediteert als een bron van vooroordelen en gevaarlijke oorlogszuchtigheid. Het nationalisme heeft, als andere vormen van politiek pathos, geïnspireerd tot zowel indrukwekkende als tot verwerpelijke denkbelden en handelingen.¹⁰⁾

Om slechts twee voorbeelden te noemen: zowel een Anton Mussert als een Bernard IJzerdraat hebben op onmiskenbare wijze een deel van hun inspiratie ontleend aan hun visie op de Nederlandse geschiedenis, en dit geldt tot op zekere hoogte voor de twee 'partijen' in de Bezettingstijd, die beide figuren representeren: de collaboratie – in de ruimere betekenis van het woord – en het verzet.¹¹⁾

Over het beeld van onze geschiedenis, zoals het in het geschiedenisonderwijs wordt en werd overgebracht, alsmede over de wereldbeschouwelijke en ideologische lading van dit beeld, is uiteraard het laatste woord nog niet gezegd, en ternauwernood het eerste. Of, om het iets anders te formuleren: men kan de indruk krijgen dat dit probleemcomplex in Nederland nog nauwelijks tot een onderwerp van studie in discussie is gemaakt.¹²⁾ Hetgeen m.i., in een tijd dat de Nederlandse geschiedschrijving bezig is in de nieuwe AGN een monument van historiografische deskundigheid en onleesbaarheid op te richten, toch wel tijd zou zijn – of de kloof tussen geschiedschrijving en geschiedenisonderwijs wordt (ook) in dit opzicht tot een onoverbrugbare afgrond.

Noten

1. Van een coalitie in de eigenlijke zin is ca. 1930 – dus na de breuk van 1925 – geen sprake meer. Aangezien de geest en de problematiek van de hier behandelde boekjes echter ten nauwste verbonden is met de coalitie in zijn – voorafgaande – wordings-geschiedenis, heb ik het begrip toch in de titel durven opnemen.
Deze boekjes komen merkwaardigerwijze niet voor in de lijst van 140 methoden achterin het belangwekkende artikel van Loek van Gastel en Kees Keizer: 'Koning, Keizer, Admiraal, in de boekjes staan ze allemaal' (Kleio XIX, 10, 1978, 893-927). Het volgende artikel kan o.a. gezien worden als een uitwerking van enige in deze studie aan de orde gestelde thema's en gezichtspunten.
2. 'Nog een ander misleidend licht deed Luther schijnen. Voor hem was de Bijbel de enige bron, waaruit het geloof voortvloeide. De Overlevering was 't woord Gods niet, meende hij. En hoe moesten de mensen uit die bron nu hun geloofskennis putten? Nu komt 't allergevaarlijkste! Stel je voor, dat een dokter z'n patiënt meeneemt naar een apotheek en zegt: 'Kijk, hier is een kamer met allemaal fleschen vol geneesmiddelen aan de wand. Grijp maar toe. Als je echt gelooft, dat je beter wordt, dan komt 't geneesmiddel er niet op aan. Ze zijn alle evengoed'. Me dunkt, de patiënt zou rechtsomkeert maken en zich niet langer aan de behandeling van zoo'n dokter toevertrouwen. Zijn gezondheid en leven zou hem meer waard zijn. Toch deed Luther met de Bijbel precies hetzelfde' (144).
3. 'Luther zou nog lang genoeg leven om zich over de verdeeldheid van zijn volgelingen te beklagen. Hij schrijft: "Hoeveel secten

hebben wij tot dusverre gehad? De eene heeft 't zwaard gegrepen; een andere heeft het Sacrament aangevallen; een enkele ook de Doop. De duivel slaapt niet: hij zal nog wel meer zulke dingen voortbrengen...". Luther maakt er zich wel heel gemakkelijk af door aan de duivel de schuld te geven. Maar wie had die duivel losgelaten?' (145).

4. Uiteraard speelt hier bij de interpretatie en waardering van de ontwikkelingen het verschil tussen een – legitiem – 'verzet' en een – illegitiem – 'opstand' een rol. Of dit subtiel onderscheid ook aan de leerlingen duidelijk wordt, kan men m.i. in twijfel trekken.

5. Aan het begin van dit hoofdstuk (p. 85) wordt een zeer somber beeld geschetst van de toestand bij de komst van Vosmeer: *'Veel mensen hadden de Katholieke Kerk verlaten en waren Calvinist geworden. In de meeste steden en dorpen speelden ze de baas en verboden de Katholieke Godsdienst. De kerken werden nu gebruikt door de predikanten. De heiligenbeelden op de hoeken der straten en in de gevels der huizen waren afgerukt of stuk geslagen. Geen processie riep de mensen meer uit hun huizen. Geen angelusklok spoorde ze aan tot gebed. Dat alles was voorbij.'*

6. In les 23, over de Gouden Eeuw, d.w.z. Joost van den Vondel, wordt Vondel op anecdotische wijze nog met de stervende Maurits in verbinding gebracht: *'Toen Vondel aan dit toneelstuk (= Palamedes) werkte, vertelt zijn levensbeschrijver, riep zijn vrouw onder aan de trap: "Man, de Prins ligt op sterven!" Waarop de verontwaardigde dichter terugriep: "Laat hem sterven; ik ben hem al aan 't beluilen!"'* (229).

7. Ik heb dit artikel niet willen bezwaren met verwijzingen naar de aan deze schoolboekjes ten grondslag liggende historiografie. Ik wil hier alleen verwijzen naar het door Rogier geschetste portret van Willem II en door hem gesignaleerde mythevorming rond diens relatie tot Zwijzen: *'... al jaren liepen geruchten over 's konings "katholiseren" en het is een feit, dat zij in Brabant nog niet gestorven zijn. Men gelooft er nog gaarne, dat Zwijzen de koning toch, achter de rug van de zeer anti-roomse koningin om, bediend zou hebben, ja dat Willem II ergens in Noord-Brabant veilig geborgen ligt in gewijde aarde...'* (L.J. Rogier, Terugblik en Uitzicht, Verspreide opstellen, 2, p. 156: 'De eerste twee koningen uit het huis Oranje'; oorspr. in L.G.J. Verberne, Geschiedenis van Nederland in de jaren 1813-1850).

8. Vgl. het plaatje erbij.

9. Hierbij moet in de eerste plaats gedacht worden aan de werkzaamheden van het – in Nederland nog te weinig bekende – Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung in Braunschweig.

10. In zijn prachtige verhandeling: 'Patriottisme en nationalisme in de Europeesche Geschiedenis tot het einde der 19e eeuw' (Haarlem 1940; Verzamelde Werken IV, 497-554) heeft Huizinga een onderscheid gemaakt tussen een – positief gewaardeerd – patriottisme en een – in negatieve zin gedefinieerd – nationalisme. Aangezien deze onderscheiding, voor zover mij bekend is, geen school heeft gemaakt en zij mij ook, om hier niet te omschrijven redenen, aanvechtbaar lijkt, wil ik haar hier niet hanteren.

11. In het geval van Mussert komt zijn historische inspiratie o.a. tot uiting in een redevoering, door hem afgestoken in de verkiezingscampagne voor de statenverkiezingen van 1935, opgenomen in het boekje over het fascisme van drs. R.L. Schuurisma in de bekende serie 'Dichterbij' (Kok/Kampen, dl. 1, 18; ook te beluisteren op de bijbehorende gramfoonplaat): *'Reeds eenmaal is dit volk als onafhankelijke natie weggevaagd toen een periode van enige tientallen jaren regentenbewind aan het einde van de achttiende eeuw het had gedemoraliseerd en uiteen geslagen. De geschiedenis dreigt zich te herhalen in onze tijd...'*

De historische inspiratie van Bernard IJzerdraat in zijn 'Geuzenactie. Bericht no. 2' is overbekend, o.a. uit het facsimile in schoolboeken, b.v. Novem, dl. 4 havo-vwo (Se dr., 1978, p. 150). De profetische waarde die een historische analogie in bepaalde gevallen kan krijgen, is zelden in een zo pregnante zin tot uitdrukking gebracht als in deze bewogen oproep van de eerste – althans in het Duitse doodvonnis als eerste genoemde – der 'achttien doden' (over hem vooral Harry Paape, De Geuzen, Boekenweekgeschenk 1965; en in het grote werk van L. de Jong, deel 4, hfst. 15).

12. Een eerste aanzet hiertoe biedt de overvloedig gedocumenteerde verhandeling van J.G. Toebe: *'Van een leervak naar een denk- en doevak'* (Kleio, XVII 3, 1976), waarin op p. 231 wordt verwezen naar het confessioneel-bepaalde *'Geschiedenisonderwijs op de lagere school'* (de methode van Doodkorte wordt hier geconfronteerd met het *'Leerplan'* van Lankamp). Een summier vergelijking van de boeken van Lankamp en Doodkorte geeft ook G. de Jong (c.s.) in *'Kind, school en geschiedenis'* (in de eerste 5 drukken, H.5: 'iets uit de historie van het vak geschiedenis, op de lagere school').

Bijlage

VERTELLINGEN UIT DE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

LEESBOEK VOOR DE CHRISTELIJKE SCHOLEN

DOOR

DR. J. C. v. D. DOES

EN

G. VAN ANDEL

DEEL I

KEMINK EN ZOON N.V. — OVER DEN DOM DOMPLEIN 2 — UTRECHT

INHOUDSOPGAVE - Deel 1

	Bladz.
Voorbericht	3
Hoofdstuk	
1. Van de alleroudste Bewoners van ons Land	5
2. De Romeinen	7
3. Van den Koning der Eeuwen ..	11
4. De Germanen	14
5. Een nieuwe Wereldmacht	23
6. De Invoering van het Christendom	29
7. Mohammed	32
8. Karel de Groote	40
9. De Noormannen	47
10. Opnieuw begonnen, weer Strijd ..	52
11. Van een Graaf en een Bisschop ..	55
12. Bereid om ter Kruisvaart te trekken	60
13. Naar Clermont	64
14. Een Vertelling	69
15. De Kerk	78
16. Het Kasteel	84
17. De Stad	94
18. Een vreeselijke Strijd	102
19. Jacoba van Beieren	105
20. Johannes Brugman	108
21. De Bourgondiërs.	
1. Frankrijk uit zwaren nood gered	113
2. Macht en Rijkdom	116
22. Uitvindingen en Ontdekkingen ..	121
23. De Habsburgers.	
1. Maximiliaan en Philips de Schoone	127
2. Karel V	131
24. De Hervorming.	

1. Luther	137
2. De Keizer en de Hervorming	145
3. Zwingli	152
4. Johannes Calvijn	156
5. Martelaren	162
25. Willem van Oranje.	
1. Wie hij was	169
2. Wat hij deed	174
26. Verzet.	
1. Van den Adel	183
2. Een Preek	187
3. De Beeldenstorm	191
27. Het Begin	195
28. Drie belangrijke jaren.	
1. 1572	200
2. 1573	209
3. 1574	216
29. Een moeilijke Les	221
30. De laatste Jaren.	
1. Teleurstellingen en Beproevingen	226
2. Rouw	230

c. De Dood van een groot Man	100
d. Het Verloop van den Oorlog	102
10. Het tweede stadhouderloos tijdperk.	
a. Een slappe Tijd	106
b. Een Kijkje in Steden en Huizen en Scholen	110
11. Weer een stadhouder.	
a. Toch weer Oorlog	118
b. Teleurstelling	123
12. Een regentschap.	
a. Onder de Gouvernante	126
b. Onder Brunswijk	127
13. De laatste stadhouder.	
a. Een goed Mensch	130
b. Buitenlandsche Moeilijkheden...	
Dat is erg!	132
c. Binnenlandsche Troebelen	Dat
is erger!	138
d. Het Einde	143

DE ROEP DER HISTORIE

VOLLEDIGE METHODE VOOR HET ONDERWIJS
IN DE VADERLANDSE GESCHIEDENIS OP DE
KATHOLIEKE LAGERE SCHOLEN

DOOR

J. J. DOODKORTE, C. G. v. GREVENBROEK,
J. H. WERKMAN

LEESBOEK
4DE LEERJAAR

3e DRUK

UTRECHT

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ VAN HET ST.-GREGORIUSHUIS
Depôt: N. V. R. K. Bock-Centrale — Amsterdam
1934

INHOUDSOPGAVE - Deel 3

INHOUDSOPGAVE - Deel 2

	pag.
1. Hoe het ons onder de Franschen ging. (De Vrijheidsboom)	5
2. Het Koninkrijk Holland	10
3. Bij Frankrijk ingelijfd	15
4. De Bevrijding	21
5. In 's-Gravenhage	27
6. Oranje Boven	31
7. Onder de Regeering van Willem I. (Weer strijd met Napoleon)	36
8. In de velden van Waterloo	41
9. Het Koninkrijk der Nederlanden	47
10. De Opstand der Belgen	51
11. De Tien Dagen	57
12. Het reveil	61
13. De regeering van Willem II (1840—1849)	68
14. De regeering van Willem III (1849—1890). (Een zware taak)	74
15. Twee groote mannen	80
16. Oorlogen en geruchten van oorlogen	86
17. Moeilijke kwesties	95
18. De Arbeidersbeweging	98
19. Rouw en Trouw	103
20. Van een Koningsvrouwe (1890—1898)	107
21. Koningin Wilhelmina. (De Koning)	114
22. De Vredesconferentie	125
23. De Boerenoorlog	129
24. Een tienjarige rechtse regeering. (1901—1913)	134
25. De Wereldoorlog	141
26. Nederland tijdens den Wereldoorlog	148
27. Na den Wereldoorlog	154
28. Blijde en droevige dagen	162
29. De Volkerenbond	109
30. Indië	176
31. Een grootsche onderneming	181

INHOUDSOPGAVE - vierde leerjaar

	Bldz.
Les 1. Het kindje Jezus	3
Les 2. In ons land	7
Les 3. De H. Lambertus	10
1. Toen hij nog een kind was	10
2. Toen hij bisschop was	11
3. De H. Lambertus en de H. Willibrord	14
Les 4. De H. Willibrord	18
1. In Engeland	18
2. In ons land	20
3. Hoe God meehielp	22
4. Zijn kerk verwoest en weder opgebouwd.	27
Les 5. De H. Ludger en Karel de Grote	29
1. De man van het Kruis	29
2. De man van het zwaard	34
Les 6. De H. Jeroen	39
Les 7. Oude steden	46
2. Een waardevol papiertje	46
2. In de Schaduw der Kerk	49
Les 8. God wil het!	56
Les 9. Waar de Amsterdammers trots op mogen zijn	62
Les 10. Waar Schiedam trots op mag zijn	69
Les 11. De H. Nicolaas Pieck	75
Les 12. Sasbout Vosmeer	84
Les 13. Een koerier van den Paus	92
Les 14. Een Apostel der Melaatsen (Eerb. Petrus Donders)	98
Les 15. De held van Molokai (Pater Da- miaan)	106

Les 15. De held van Molokai (Pater Damiaan)	106
Les 16. De goede herder geeft zijn leven voor zijn schapen (Mgr. Hamer)	116
Les 17. Ons Koningshuis	122

INHOUDSOPGAVE - vijfde leerjaar

	Bldz.
Les 1. Het Kindje Jezus en de Wijzen uit het Oosten	3
Les 2. Jezus en de H. Petrus	7
Les 3. De H. Petrus in Rome	11
Les 4. De Germanen in ons land	16
Les 5. De Romeinen in ons land	20
Les 6. De Friezen, Franken en Saksen in ons land (± 400)	25
Les 7. Clovis, koning der Franken (± 500)	28
Les 8. De H. Amandus (± 650)	32
1. De Kluizenaar	32
2. De Missionaris	34
Les 9. De H. Bonifatius (754)	39
Les 10. Karel de Groot (± 900)	45
Les 11. Godfried, de Noorman (± 900)	50
Les 12. De H. Ansfried (± 1000)	54
1. De Krijgsman	54
2. De Bisschop	57
Les 13. Van Edelen en Huislieden	61
Les 14. Graaf Floris V (1275)	66
Les 15. Ora et labora	72
Les 16. Slechts één ding is noodzakelijk: Red uw ziel	78
Les 17. De Paus en de Kruistochtpredikers	84
Les 18. Jan van Arkel, bisschop van Utrecht (1350—1375)	91
Les 19. Geertrui van Oosten. (1350)	98
Les 20. Een verdediger van de Katholieke Godsdienst. (Filips II 1550—1600)	104
Les 21. De Beeldenstorm. (1566)	108
Les 22. Willem van Oranje. (1584)	116
Les 23. Twee koene zeevaarders: Columbus en Vasco di Gama	122
Les 24. De H. Franciscus Xaverius	129
Les 25. De Oost-Indische Compagnie	135
Les 26. Jan Pieterszoon Koen, de Stichter van Batavia. (1619)	141
Les 27. De Tijd van de 80-jarige Oorlog	150
Les 28. Sasbout Vosmeer	157
Les 29. Sijmen betaal!	163
Les 30. De Fransche Tijd	172
	Bldz.
Les 31. Helden in Oost en West (Pater Le Cocq d'Armandville) (Mgr. Niewindt)	178
Les 32. De Koopman-Koning. (Willem I)	187
Les 33. Mgr. Zwijsen. (1794—1877)	191

Les 34. De Zouaven	201
Les 35. Een schoone dag in het Stadion. (Juli 1924)	212

INHOUDSOPGAVE - zesde leerjaar

	Bldz.
Les 1. Christus, de Koning	3
Les 2. St. Paulus	8
Les 3. Ge zult God eerder gehoorzamen dan de menschen. De H. Fausta (± 300)	17
Les 4. Van doode steenen en levende menschen	21
Les 5. Om te griezelen	25
Les 6. Doorsijpelend Christendom. Sint Servatius (± 350)	34
Hoe Sint Servaas bisschop van Tongeren werd	36
Hoe Sint Servaas naar Rome reisde	40
Les 7. De Franken	44
Les 8. Een oude Nederlandsche Heilige. St. Gertrudis (± 650)	51
Les 9. Een stap verder in de beschaving. Sint Gregorius en 't onderwijs	57
Les 10. Meer dan: Een man van het zwaard. Karel de Groot	64
Les 11. De IJzeren Eeuw (850-1000)	73
Les 12. Trouwe en ontrouwe leenmannen. (Ons land omstreeks 1000)	80
Les 13. Van een ridder, die ten tournooi reed	86
Les 14. Willem II, Graaf van Holland (1250)	93
Les 15. Bliksemafleiders	98
Les 16. Eerlijk duurt 't langst	106
Les 17. 'Zalig de barmhartigen'	113
Les 18. Monnik-ridder	120
Les 19. Het einde van een glorievolle tijd	127
Les 20. Moderne Devotie	135
Les 21. Licht, dat verblindt	143
Les 22. Het licht, dat veilig geleidt	151
Les 23. De opstand tegen Spanje	161
Les 24. De Hollanders naar Indië	170
Les 25. Een 'Licht der heidenen'	181
Les 26. De tachtigjarige oorlog	187
Les 27. Nieuwe arbeiders voor de wijngaard des Heeren (Sasbout Vosmeer)	192
Les 28. De Gouden Eeuw (Tovenaars met 't Penseel)	197
Les 29. Als men boven zijn stand leeft	107
Les 30. Van Keezen en Oranjeklanten	214
Les 31. In de greep van Napoleon	221
Les 32. Vrijheid voor de Kerk (Mgr. Grooff, Apostolisch Vicaris van Batavia. 1845)	231
Les 33. Pastoor Verbraak	241

1. Van de kantoorkruk naar 't altaar	241
2. Van 't altaar naar hospitaal en kazerne	243
3. De Soldaten-Pastoor	246
Les 34. Een blinde strijder (J. G. le Sage ten Broek)	255
Les 35. Wij en de nieuwe wereld	263
Les 36. Dr. Schaepman	274
Les 37. Oom Jan vertelt over de Wereldoorlog	284

INHOUDSOPGAVE - zevende leerjaar

	Bldz.
Les 1. De Nibelungen-schat	3
Les 2. Het licht schijnt in de duisternis	13
Les 3. De Franken	27
Les 4. Van Heidendom naar Christendom	36
Les 5. Paus en Keizer	47
Les 6. Een nieuwe Germanen-storm tegen West- en Zuid-Europa	56
Les 7. Een klein woord met groote betekenis: Cluny	64
Les 8. Van Ridders, Oorlog en Vrede	74
Les 9. Hoe Paricival de Graal verspeelt	88
Les 10. Roomsche-Koning Willem II (1250)	103
Les 11. Hoofd- en Handwerk	110
Les 12. Handel en nog wat!	122
Les 13. Eeuwig Jong	133
Les 14. Over Bouwkunst	142
Les 15. De Kruistochten	153
Les 16. Johannes Brugman (± 1450)	164
Les 17. Sloopers en Bouwers	173
Les 18. Opstand en Burgeroorlog	183
Les 19. Koopman-avonturier I	191
Les 20. Koopman-avonturier II	198
Les 21. Naar de Onafhankelijkheid	205
Les 22. Als een schip in de storm	212
Les 23. De Gouden Eeuw	224
Les 24. De tijd van Stadhouder Willem III	238
Les 25. De overwinning der Democraten	246
Les 26. De Kerk en de Revolutie	254
Les 27. 'Gaaf en onderwijst alle volkeren'	263
Les 28. Nieuwe tijden, ook voor Indië	273
Les 29. Vrijheid voor Kerk en School I	280
Les 30. Vrijheid voor Kerk en School II	290
Les 31. Waartoe zijn wij op aarde? I	301
Les 32. Waartoe zijn wij op aarde? II	307
Les 33. De Historie roept!	316

Afrikaanse literatuur en geschiedenis – Bibliografie

W. Bossema

Na de artikelen over Afrikaanse literatuur en geschiedenis in Kleio 2 en 3 van de 22e jaargang 1981 vindt u hier als afsluiting een bibliografie van literatuur door Afrikaanse schrijvers, die in het nederlands werd vertaald.

Bibliografie van fiktionele literatuur over Afrika, die in het nederlands werd vertaald

poëzie

Zuid-Afrika

A.A.B.N. (ed.), *Mayibuye! Poëzie tegen apartheid*. Amsterdam 1976.

M. Schipper (ed.), *Zwart op wit, een ander Zuid-Afrika*. Gedichten en verhalen, 1976.

Portugees Afrika

Bertus Dijk (ed.), *Vuur en ritme. Gedichten uit Angola, Mozambique, Kaap Verdische eilanden, Guinee Bissau en Sao Tome*.

Angola

Agostinho Neto, *Horizon van bevrijding. Gedichten*. Van Gennep, Amsterdam 1976, vert. Bertus Dijk.

Algemeen

F. Pawelzik, *Afrika bidt. Keuze van negergebeden*. Den Haag 1968, vert. Y. Schaaf.

romans

Botswana

Bessie Head, *Als er regen komt*. Wereldvenster, Baarn 1978, 'When rain clouds gather' (1968), vert. A.C. van der Ven.
idem, *De hemel is niet gesloten*. Meulenhoff, Amsterdam 1980, 'The collector of treasures', vert. J. van Dam.

Centraal Afrika

M. Bamboté, *Prinses Mandapu*. Uitg. Corrie Zelen, Maasbree 1980, 'Princesse Mandapu' (1972), vert. Jeanne van Tol.

Guinea

Camara Laye, *Kind van Afrika*. Amsterdam/Antwerpen 1950, 'l'Enfant noir' (1950)/'The African child' (1955), vert. M. de Sablonière.

idem, *De blik van de koning. Roman*. Uitg. Corrie Zelen, Maasbree 1979, 'Le regard du roi' (1954)/'The radiance of the king', vert. Caroline Kuethe-van de Werk.

Guinee

Alioum Fantouré, *Tussen de keerkringen*. Uitg. Corrie Zelen, Maasbree 1980, 'Le cercle des tropiques' (1972), vert. M. Huiskens.
Prins Modupe, *Zoon van Afrika*. Arnhem 1961, 'I was a savage', vert. M. de Sablonière.

Kameroen

Mongo Béti, *De arme Christus van Bam-ba*. Het Wereldvenster, Baarn 1980, vert. Hasmiek Lucas.

Ferdinand Oyono, *De oude neger en de medaille*. 'Le vieux negre et la médaille' (1956), vert. M. de Sablonière.

Kenya

Ngugi Wa Thiong'o, *Slechts een korrel graan. Roman*. Uitg. Corrie Zelen, Maasbree 1979, 'A grain of wheat' (1967), vert. Lieke Frese.

Kongo-Brazzaville

Henri Lopes, *Een nieuwe Wali N'Kama*. Het Wereldvenster, Baarn 1978, 'La nouvelle romance' (1976), vert. M. Jacobs en J. Tevel.

R. Zotoumbat en P. Biniakounou, *Verhaal van een vondeling. Werkloos in Brazzaville*. Het Wereldvenster, Baarn 1980, vert. M. Jacobs en J. Tevel.

Mali

Yambo Ouologuem, *Het recht van geweld. Roman*. Meulenhoff, Amsterdam 1970, 'Le devoir de violence' (1968), vert. Jenny Tuin.

Nigeria

Chinua Achebe, *Weerzien met vreemden*. H. Nelissen, Bilthoven 1964, 'No longer at ease' (1960), vert. J. Lenders-Savelbergh.

idem, *Een zoon van mijn volk. Roman*. H. Nelissen, Bilthoven 1966, 'A man of the people' (1966), vert. P. Dirken.

idem, *Een wereld valt uiteen. Roman*. Uitg. Corrie Zelen, Maasbree 1978, 'Things fall apart' (1958), vert. Jan Dicke.

idem, *Pijl van God*. 'Arrow of God'.

Amos Tutuola, *Simbi en de Satyr van de donkere wildernis*. De Tijdstroom, Lochem, 'Simbi and the Satyr of the dark jungle' (1955), vert. M. de Sablonière.

Senegal

Sembène Ousmane, *Storm over Dakar*. Pegasus, Amsterdam 1962, 'Les bouts de Bois de Dieu'/'Gods bits of Wood' (1970).

idem, *De Postwissel*. Vermande Zonen, IJmuiden 1969, 'Le mandat', vert. Annemariëke van der Klei.

idem, *Xala. Roman*. Het Wereldvenster, Baarn 1975, 'Xala' (1973), vert. M. van Alphen.

Zuid-Afrika

Andre P. Brink, *Kennis van de avond. Een roman*. In den Toren, Baarn 1976, 'Kennis van die Aand' (1973)/'Looking on Darkness' (1973), vert. J. Wilten.

idem, *De orgie*. Kaapstad 1965.

idem, *'n Ogenblik in de wind*. In den Toren, Baarn 1978, 'n Oomblik in de wind' (1976)/'An instant in the wind' (1976), vert. J. Wilten.

idem, *Geruchten van regen*. In den Toren, Baarn 1979, 'Gerugte van reën'/'Rumours of rain' (1978), vert. J. Wilten.

Modikwe Dikobe, *De Marabidans. Roman*. Wereldvenster, Baarn 1976, 'The Marabidance' (1973), vert. Het Wereldvenster.

Alex La Guma, *Land van Steen*. Het Wereldvenster, Baarn 1979, 'The Stone Country' (1967), vert. P.M. Dolné.

Hugh Lewin, *Bandiet. Zeven jaar in een Zuid-Afrikaanse gevangenis*. Ten Have, Baarn 1975, 'Bandiet. Seven years in a South-African prison' (1974), vert. F. van der Heijden.

Alan Paton, *Tranen over Johannesburg*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1975 (14e dr.), 'Cry, the Beloved Country' (1947), vert. B. Majorich.

idem, *De ijzeren wet*. Amsterdam/Brussel 1954, 'Too late the phalarope', vert. B. Logeman.

idem, *Verhalen uit een verscheurd land*. 'Debbie go home' (1961), vert. A.F. Lenders.

korte verhalen*Angola*

Bertus Dijk (ed.), *Angolese verhalen*. Utrecht/Antwerpen 1972, vert. Bertus Dijk.

Zaire

M. Schipper (ed.), *De toverstam*. Uitg. Corrie Zelen, Maasbree – volksverhalen –

Zuid-Afrika

Breyten Breytenbach, *De boom achter de maan. Verhalen*. Amsterdam 1974, vert. Adriaan van Dis en Jan Louter.

Bertus Dijk (ed.), *De verbittering. Verhalen over apartheid en kolonialisme uit Zuid-Afrika, Namibië, Angola, Mozambique en Rhodesië*. Amsterdam 1973, vert. Bertus Dijk.

algemeen

NOVIB (ed.) *Korte verhalen uit Azië, Afrika en Latijns-Amerika*. Het Wereldvenster, Baarn 1978.

M. Schipper (ed.), *Het zwarte paradijs*. Uitg. Corrie Zelen, Maasbree – Afrikaanse scheppingsmythen –

STAATSINRICHTING KAN BOEIEND ZIJN

H. Lamberts

Het functioneren van ons constitutioneel parlementaire stelsel is het onderwerp dat onder de titel koning – kabinet – kamers is uitgekozen voor het centraal schriftelijk eindexamen staatsinrichting. Bij de aankondiging van het onderwerp is een begrippenlijst gevoegd. Met behulp van die lijst moeten de leerkrachten in het voortgezet onderwijs hun leerlingen voor dit eindexamen voorbereiden. Hoe moet dat?

Het hier volgende artikel zal op deze vraag ingaan. De schrijver is als hoofddocent Maatschappijleer verbonden aan de nieuwe lerarenopleiding ZWN te Delft.

N.B. Kleio nr.5 zal als Kleio – Didactica gewijd zijn aan staatsinrichting onder de titel 'Macht en onmacht van het Parlement, sinds 1848'.

Op het eerste gezicht lijkt het hanteren van de begrippenlijst geen moeilijke opgave. In ieder staatsrechtshandboek komen die begrippen voor en het is best mogelijk in voor leerlingen begrijpelijke taal een en ander te verklaren en toe te lichten. Dat het dan hoogstwaarschijnlijk geen boeiende lessen worden is nog daaraan toe. Terecht heeft oud-minister Van Kemenade er onlangs op gewezen dat lessen die onderhoudend zijn niet per definitie ook goed zijn.

Er is echter iets anders aan de hand. Ik denk dat de impopulariteit van staatsinrichting bij veel leerlingen en leerkrachten niet alleen een gevolg is van het saaie lesgeven of de saaie lesstof, maar vooral te maken heeft met het vervreemdende karakter van die stof. De begrippenlijst van de CEGES draagt er niet toe bij de kloof tussen de werkelijkheid zoals die iedere dag op de leerlingen afkomt via krant, tijdschrift, radio en televisie en wat er in de staatsinrichtingboekjes staat te overbruggen.

Dat komt omdat er teveel nadruk gelegd wordt op de structuur van ons staatsbestel, op de organen en de diverse functies daarvan en te weinig op het politieke proces. De Britse politicoloog Bernard Crick heeft eens geschreven dat seksuele voorlichting ook saai en vervreemdend wordt als deze zich beperkt tot lessen anatomie.

Het traditionele staatsinrichtingsonderwijs houdt te weinig rekening met ingrijpende sociale en politieke veranderingen, die er toe hebben geleid dat ons politieke proces nu anders verloopt dan in de tijd van Thorbecke. Niettemin is ons staatsinrichtingsonderwijs nog veelal gebaseerd op het bouwwerk van deze liberale staatsman en rechtsgeleerde.

Wel zijn er sinds 1848 allerlei aanpassingen van het door Thorbecke ontworpen bestel geweest en de sporen daarvan zijn in de staatsinrichtingboekjes terug te vinden. Maar onze samenleving is in een stroomversnelling terecht gekomen. De rechtsstaat verkeert in een crisis en de democratie is in discussie. Daar moeten staatsinrichtingslessen over gaan!

Hoe ons staatsbestel zich in de loop van de tijd heeft aangepast aan maatschappelijke veranderingen, heeft Schöffner uiteengezet.¹ Hoewel naar mijn mening daarmee niet volstaan kan worden, zou het al een hele verbetering zijn als het staatsinrichtingsonderwijs probleemstellend te werk ging, zoals Schöffner probeert de vraag te

beantwoorden hoe ons staatsbestel zich heeft aangepast aan maatschappelijke veranderingen.

In de *eerste* plaats is na de kamerontbindingen in 1866 en 1867 het door Thorbecke beoogde evenwicht tussen Kroon en Parlement veranderd in een overwicht van het parlement. Reeds in 1973 wees Schöffner er op dat er aanwijzingen zijn, dat het dualisme opnieuw benadrukt wordt. De uitvoerende macht legt weer meer gewicht in de schaal. Die tendens is versterkt. De macht van het parlement taant. De toenemende ingewikkeldheid en samenhang van de problemen maakt het voor de parlementariërs steeds moeilijker greep te krijgen op het beleid. Daarbij speelt een belangrijke rol dat de regering de beschikking heeft over de deskundigheid van de vierde macht, het ambtenarenapparaat. De wetenschappelijke ondersteuning van de fracties kan daar niet tegenop. Een tanend vertrouwen van de mensen in de politiek heeft hier mede mee te maken. Met name onder jongeren is de belangstelling voor buitenparlementaire actie en burgerlijke ongehoorzaamheid groeiende. Boeiende en motiverende thema's voor staatsinrichtingsonderwijs!

In de *tweede* plaats hebben maatschappelijke ontwikkelingen ertoe geleid dat aan de ene kant de autonomie en het zelfbestuur van provincie en gemeente is afgebrokkeld ten gunste van de centrale overheid, maar dat aan de andere kant de functionele decentralisatie is toegenomen. Voorbeelden daarvan zijn de organen van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. Ook op dit terrein zijn nieuwe ontwikkelingen gaande. De positie van de Sociaal-Economische Raad en de Stichting van de Arbeid zijn uitgehold; in de educatieve en culturele sfeer is een woud van adviesorganen gegroeid.

Sinds Thorbecke in 1869 schreef: 'Een eerste wet is onthouding; onthouding van hetgeen de roeping van de staat te buiten gaat', is de liberale staat veranderd in de verzorgingsstaat, met alle gevolgen vandaan. Dat is de *derde* ingrijpende verandering die Schöffner beschrijft.

Een *vierde* belangrijke aanpassing van ons politiek bestel was de uitbreiding van het kiesrecht, zoals die in de grondwet van 1887 vorm kreeg en in 1917 en 1919 uitgroeide tot algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht.

De daarmee verband houdende *vijfde* aanpassing is de vorming van politieke programpartijen, die overigens alleen in

de Kieswet voorkomen en verder in ons constitutionele recht geen rol spelen; in het politieke proces daarentegen een sleutelpositie innemen.

Voor het staatsinrichtingonderwijs is de functie die verkiezingen en partijen in het politieke proces spelen belangrijker dan de vraag of evenredige vertegenwoordiging een beter stelsel is dan het districtenstelsel en de ontstaansgeschiedenis van de diverse politieke stromingen.

Ervaren zeer veel kiezers de verkiezingen niet als een mechanisme waarbij zij afgesloten worden van het politieke spel? Immers eens in de zoveel tijd mogen zij een hokje rood maken. Na de verkiezingen wordt een kabinet geformeerd dat soms de uitslag van de verkiezingen weerspiegelt, maar vaker niet. Het ontstaan van het kabinet – Van Agt – Wiegel is daar een stralend voorbeeld van. Niettemin beschouwen de gekozenen de verkiezingsuitslag als de legitimering om weer enkele jaren beleid te ontwikkelen. Achteraf zouden de kiezers dan hun ongenoegen over dat beleid kunnen uiten door oppositiepartijen groter te maken. Dat die oppositie dan ook aan de macht komt, is in ons systeem, waar coalitieregeringen door de veelheid van partijen noodzakelijk zijn, niet zeker.

Het is niet de enige reden dat onze democratie in een crisis verkeert. Steeds meer individuen en groepen zien weinig heil in het uiten van wensen via politieke partijen. Via buitenparlementaire acties proberen zij hun verlangens en hun ongenoegen kenbaar te maken. Ze kraken, staken, bezetten, boycotten, blokkeren en voeren felle gevechten met de mobiele eenheid. Steeds grotere groepen overtreden moedwillig bestaande regels en wetten. Zij weigeren volledig dienst, zelfs vervangende dienstplicht of weigeren bepaalde taken bij leger of politie uit te voeren; zij bepleiten euthanasie of werken daaraan mee; zij ontdruken milieuwetten en snelheidslimieten.

In een lezing voor docenten maatschappijleer van de nieuwe lerarenopleidingen heeft dr. B. de Gaay Fortman onlangs enkele hoofdlijnen geschetst van de crisis in ons bestel. Volgens hem heeft de integratie van staat en maatschappij, die tijdens Thorbecke nog sterk gescheiden waren, zich langs drie wegen voltrokken. Door de ontwikkeling van de rechtsstaat werd de burgerij bij de staat betrokken. Staat en burgers werden ondergeschikt aan het recht en grondrechten verzekerden de onderdanen individuele vrijheden. De ontwikkeling van de verzorgingsstaat betrof de arbeiders bij het bestel. Het nationale veiligheidsbeleid met de daaraan gekoppelde militaire dienstplicht in-

tegreerde de natie als geheel. De wereldoorlogen speelden daarbij een belangrijke rol.

Op drie terreinen is er volgens De Gaay Fortman jr. nu sprake van een desintegratieproces: de rechtsstaat stagneert, de verzorgingsstaat verkeert in een crisis en het veiligheidsbeleid wordt gedénationaliseerd. De laatste twee problemen laten we hier rusten, omdat die vooral tot het terrein van de maatschappijleer behoren.

De stagnerende rechtsstaat zou vooral bij staatsinrichting aan de orde kunnen komen, al kunnen de problemen die daaruit voortvloeien vanzelfsprekend ook bij maatschappijleer behandeld worden. Samenwerking tussen docenten geschiedenis/staatsinrichting en maatschappijleer is trouwens niet alleen gewenst, maar naar mijn mening noodzakelijk, want in het belang van de leerlingen die daardoor een beter inzicht kunnen krijgen in de samenhang van de problemen van onze maatschappij. Maar dit terzijde.

Waarom stagneert de rechtsstaat? Een uitermate boeiend en belangwekkend onderwerp voor staatsinrichtinglessen. De Gaay Fortman wees op het falende woningdistributiebeleid. Een staat heeft niet alleen het monopolie van het rechtmatig geweld – zonder dat zou er geen legitimatie van overheidsmacht mogelijk zijn – maar moet ook een politiek van verdelen, de rechtvaardigheid kunnen voeren. Met andere woorden een overheid moet goed besturen. Als dat niet het geval is, helpen rechterlijke vonnissen niet meer. Bestuurders kunnen zich niet blijvend verschuilen achter de rechterlijke macht. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor vonnissen in stakingskwesies. Politieke conflicten dienen door de politiek opgelost te worden en zomin mogelijk door de rechtsprekende macht.²

De Groningse jurist Degenkamp heeft er op gewezen dat de begrippen rechtsstaat en democratie op zich nietszeggend zijn. Die begrippen moeten inhoud krijgen en dat kan op verschillende manieren. Recht moet steeds opnieuw inhoud krijgen. Dat geldt ook voor het begrip democratie. Als je democratie definieert als aanduiding van de manier waarop besluiten tot stand komen, is over de inhoud van die besluiten nog niets gezegd. Daarom zijn tegenstanders van bepaalde beslissingen, bijvoorbeeld het bouwen van kernenergiecentrales, niet onder de indruk van formele argumenten dat zo'n besluit democratisch genomen is.

De politicoloog Van Putten meent dat democratie in ieder geval niet uitsluitend te omschrijven is als een systeem waarbij een meerderheid zijn wil aan een minderheid oplegt.³ In speciale gevallen zou een

minderheid zich niet neer hoeven te leggen bij de wil van een meerderheid. Anderen vinden dit een opportunistische rede-nering.

We kunnen deze discussie hier niet uitputtend behandelen. Het gaat ons er nu slechts om te laten zien dat staatsinrichting over de realiteit van vandaag kan en moet gaan. Daarbij zou de politicologische systeembenadering van dienst kunnen zijn.

In een prae-advies voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking heeft prof. mr. M.C. Burkens die methode aanbevolen voor de staatsrechtelijke rechtsvergelijking.⁴ We zullen de hoofdlijnen van die theorie hier uiteenzetten, omdat we van mening zijn dat ze een model biedt om staatsinrichtingsonderwijs beter in te richten dan op de traditionele manier, waarbij uitgegaan wordt van de trias politica, een scheiding van machten die niet overeenkomt met de werkelijkheid van het politieke proces.⁵

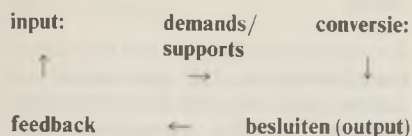
Een staatsinrichting gebaseerd op het systeemmodel biedt mogelijkheden de leerlingen de samenhang tussen politieke gebeurtenissen en politieke instituties te laten zien, ondermeer omdat ook ruime aandacht geschonken kan worden aan de rol van persiegroepen, media, partijen e.d.. Een systeem is een in principe begrensbaar verzameling elementen, welke onderling samenhang vertonen. Het is mogelijk ons politieke bestel op te vatten als een politiek systeem, waarbinnen gezaghebbende toedeling van waarden (gewenste zaken als scholenbouw, inkomensnivellering, vrijheid, gelijkheid, enz.) plaats vindt. Met andere woorden, binnen dat politieke systeem speelt zich het politieke proces af, waarbij het gaat om de vraag: wie krijgt wat, waar, wanneer en hoe.⁶

Ieder politiek systeem heeft drie algemene kenmerken:

- een *structuur*, dat wil zeggen een min of meer duurzaam patroon, dat ingewikkelder is naarmate de maatschappij meer gedifferentieerd is;
- een *kultuur*, hierbij moet gedacht worden aan tradities, houdingen, opvattingen, normen en waarden en dergelijke.
- een aantal *funkties*: zoals de vaststelling van de doelen van het voor de maatschappij te voeren beleid; de mobilisering van de hulpbronnen om die doelen te bereiken (belastingheffing, dienstplicht e.d.); de instandhouding van het systeem (het formuleren van 'spelregels' bijvoorbeeld); het toedelen van baten en lasten (subsidies, inkomenspolitiek, enzovoort).

Hoe werkt nu zo'n politiek systeem? Om

dat duidelijk te maken, gaan systeemtheoretici uit van de politieke kringloop, die schematisch is weer te geven.

Meestal worden twee soorten input onderscheiden: eisen en steun (demands and supports) die allebei nodig zijn om het systeem te laten werken. De eisen en steun zijn als het ware het ruwe materiaal dat door het systeem verwerkt moet worden (conversie) tot besluiten (output). Die besluiten hebben dan weer hun uitwerking op nieuwe eisen en op de mate waarin individuen en groepen bereid zijn het systeem te steunen. Die terugkoppeling naar de input heet feedback in systeemtheorietermen.

Er kunnen een aantal algemene input-functies onderscheiden worden. Zo moet er in een politiek systeem voor gezorgd worden dat mensen belasting betalen, dat ze zich kandidaat stellen bij verkiezingen, dat ze solliciteren naar banen bij de overheid en nog veel meer. In dat socialiserings- en recruteringsproces spelen politieke partijen en het onderwijs een belangrijke rol.

Niet alle wensen en verlangens, die groepen en individuen hebben, worden vervuld. Bij het beantwoorden van de vraag welke verlangens doordringen tot het politieke systeem en verwerkt worden tot beslissingen spelen opnieuw politieke partijen een grote rol. Maar evenzeer vakbonden, actiegroepen, media.

Partijen formuleren verkiezingsprogramma's en bij de kabinetsovernames worden prioriteiten gesteld. Die worden dan later in de kamers bij de begrotingsdebatten afgewogen. In dat proces spelen de ambtenaren ook een grote rol. Zij rekenen immers uit wat wel en niet kan en formuleren verlangens in beslissingstermen.

In dat conversieproces gebeuren nog meer dingen, behalve het formuleren van wensen in beslissingstermen, dat wil zeggen in wettelijke regelingen. De verschillende wensen moeten ook gebundeld worden tot een min of meer samenhangend beleid.

Bovendien moeten regels geformuleerd worden, waaraan iedereen zich in principe moet houden om het systeem goed te laten functioneren. Die regels moeten afgedwongen kunnen worden en als er verschil van mening is over de toepassing van de regels moet er recht gesproken worden.

De output van het systeem bestaat uit besluiten die even bont geschakeerd kunnen zijn als de samenleving zelf, maar

waarin toch een aantal hoofdgroepen te onderscheiden valt. Sommige besluiten regelen de financiering van het systeem; anderen behelzen geboden en verboden; weer andere gaan over de toedeling van fondsen aan onderwijs, kunst, defensie enz. en tenslotte is er een categorie besluiten, dat symbolische waarde heeft voor de instandhouding van het systeem (staatsbezoeken, prinsjesdag, koninginndag, en dergelijke).

Bij het bestuderen van de feedback komen vragen aan de orde die voor het staatsinrichtingsonderwijs van bijzondere betekenis zijn, zoals is het besluitvormingsproces voldoende openbaar, zodat inspraak mogelijk is en belanghebbenden zonedig tijd kunnen inspringen? Kan een rechter tussenbeide komen en kunnen lagere staatsorganen iets ondernemen tegen beslissingen van hogere? Welke rol speelt de pers in het politieke besluitvormingsproces? Wat is de positie van minderheden in het geheel? Zijn politieke partijen te beïnvloeden, met andere woorden hoe staat het met de interne partijdemocratie? Wat is het controlerende effect van verkiezingen?

De systeemtheorie is zeker niet de enige mogelijkheid om staatsinrichtingsonderwijs te verbeteren en ook niet bedoeld als leerstof. Het is een manier om leerstof voor lessen staatsinrichting te ordenen. Het is ook een middel om thema's, instituties en processen aan de orde te stellen die in het traditionele onderwijs vaak buiten beschouwing blijven. Die benadering kan vooral een middel zijn om lessen staatsinrichting weer te betrekken op de werkelijkheid.

We willen tenslotte een voorbeeld geven hoe dat zou kunnen. Uitgangspunt voor lessen staatsinrichting zouden naar mijn mening actuele politieke problemen moeten zijn. Welke eisen stellen mensen nu aan de politiek en waarom krijgen ze wel of niet hun zin.

Daarbij kan gekozen worden uit zeer uiteenlopende terreinen, zoals het werkgelegenheidsbeleid, het onderwijsbeleid, het veiligheidsbeleid, het ruimtelijk beleid, het energiebeleid, het buitenlands beleid. Op al deze en andere terreinen - de opsomming is verre van compleet - zijn er duizend en één problemen, o.a. omdat verschillende groepen mensen verschillende soorten beleid willen.

Hoe komt de politiek van de staat in al deze zaken tot stand? Wie en wat spelen daarbij een rol? Waarom krijgen sommige groepen wel hun zin en andere niet? Bij staatsinrichtingslessen zou geprobeerd moeten worden op dit soort vragen antwoorden te vinden.

In de eerste plaats zal dan aandacht

geschonken moeten worden aan het feit dat lang niet alle wensen en verlangens die in de samenleving voorkomen tot activiteiten van de overheid leiden. Een noodzakelijke, zij het niet voldoende voorwaarde is, dat een grote groep mensen wil dat de overheid op een bepaald terrein actief wordt. In onze maatschappij zijn het vooral de politieke partijen die een belangrijke rol spelen bij het formuleren van wensen en verlangens die bij grote groepen mensen leven.

Laten we uit de talrijke mogelijkheden een voorbeeld kiezen om de werking van het systeem te illustreren.

Hoe komt het beleid van de overheid tot stand en hoe wordt dat beleid geëffectueerd met betrekking tot de werkgelegenheidspolitiek.

We kunnen hier slechts een globale aanduiding geven om te laten zien hoe de verschillende staatsorganen een rol spelen bij een bepaald probleem. Bij de lessen zult u officiële stukken (nota's, circulaires, wetten e.d.) niet kunnen missen.

Over het uiteindelijke doel van het werkgelegenheidsbeleid bestaat in onze maatschappij consensus: volledige werkgelegenheid. Over de middelen om dat doel te bereiken heerst echter grote verwarring. De politieke strijd gaat dan ook over de te kiezen middelen.

Er zijn tal van groepen in de samenleving die proberen invloed uit te oefenen op het beleid, dat de overheid met betrekking tot de werkgelegenheid voert. Allereerst de politieke partijen, want die zijn vertegenwoordigd in het parlement en hun vertegenwoordigers moeten uiteindelijk ja of nee zeggen tegen beleidsvoornemens. Die partijen worden op hun beurt beïnvloed door vakbonden en andere pressiegroepen, zoals de werkgeversorganisaties, individuele bedrijven of groepen bedrijven, economen, die via de media hun opvattingen over de beste middelen spuien, de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid, de president van de Nederlandse Bank, de Sociaal-Economische Raad, het Centraal Planbureau en zo zijn er nog wel wat instellingen en organisaties te noemen. Die beïnvloeden natuurlijk niet alleen de partijen, maar ook de ministerraad, en elkaar!

Uiteindelijk ontwerpen ambtenaren op ministeries (in dit geval vooral die op economische zaken, sociale zaken en financiën) voorstellen voor een beleid op grond van wat de partijen waaruit de ministers van deze departementen komen, in hun programma's hebben geformuleerd. Althans in theorie. Die programma's geven alleen hoofdlijnen aan en de ministers hebben daardoor een redelijk grote speelruimte. Toch worden de grenzen getrok-

ken door de partijprogramma's. De betreffende passages kunnen uitgangspunt van de lessen zijn.

De ambtenaren moeten wat de minister en diens partij willen, zo formuleren, dat er beslissingen genomen kunnen worden en er geld voor uitgetrokken kan worden. Als een minister besluit dat bedrijven subsidie krijgen als ze bepaalde investeringen doen, moet er een stuk komen dat dit mogelijk maakt, waarin voorwaarden staan, bedragen, financieringsmiddelen en dergelijke.

Al die voorstellen van de verschillende ministeries moeten tot een samenhangend beleid voeren. Dan kunnen troonrede, begroting en miljoenennota ter sprake worden gebracht, waarin de hoofdlijnen van het beleid worden uiteengezet.

Omdat het hele werkgelegenheidsbeleid onmogelijk aan de orde kan komen, zou één konkrete beslissing, bijvoorbeeld een loonmaatregel, als onderwerp gekozen kunnen worden.

Om het verschil tussen circulaire, nota, koninklijke besluiten, algemene maatregelen van bestuur en wetten duidelijk te maken, zou u officiële teksten bij de hand moeten hebben. Aan de hand daarvan kunnen ook begrippen als contraseign en ministeriële verantwoordelijkheid verduidelijkt worden. De staatsuitgeverij en de voorlichtingsdiensten van de ministeries kunnen voor het nodige lesmateriaal zorgen.

Het is ook het overwegen waard met behulp van zo'n voorlichtingsdienst een excursie te organiseren naar een ministerie. De leerlingen kunnen zich na een goed voorbereid bezoek een beter beeld vormen van de rol die de vierde macht speelt in ons politiek bestel.

Met behulp van de Handelingen zou het parlementaire debat over de loonmaatregel te reconstrueren zijn.

Met in kranten gepubliceerde reacties van vakbonden, werkgeversorganisaties, partijen, actiegroepen, individuele deskundigen en dergelijke kunt u de feedback in beeld brengen.

Samenvattend zou een lessenreeks er ongeveer zo uit kunnen zien:

les 1: omschrijving van het probleem. Bijv.: hoe komt een loonmaatregel tot stand en waarom? Wie hebben er invloed op de besluitvorming? Welke groepen leggen het meeste gewicht in de schaal en waarom?

Lesmateriaal: gedeelten uit verkiezingsprogramma's politieke partijen, krantenknipsels over wensen vakbonden, werkgeversorganisaties, Stichting van de Arbeid, noodzaak van bezuinigingen, werkloosheidscijfers.

les 2: wat waren de plannen van de regering?

Lesmateriaal: passages uit enkele troonredes, knipsels uit kranten van derde dinsdagen in september, eventueel overzichten uit Keesings Historisch Archief, knipsels over algemene beschouwingen van regerings- en oppositiepartijen, informatie over miljoenennota en functie begrotingen.

Les 3: welke konkrete beleidsmaatregelen zijn er ontworpen?

Lesmateriaal: circulaire, nota's, algemene maatregelen van bestuur e.d., handelingen van de tweede kamer, eventueel video-opname van Den Haag Vandaag over bijvoorbeeld debat naar aanleiding van de loonmaatregel.

Les 4: hoe reageerden de verschillende groepen in de maatschappij?

Lesmateriaal: krantenknipsels, eventueel bandopname van radio-interviews met vakbondsmensen en werkgevers.

Zo'n lessenreeks zou ook op te zetten zijn over bijvoorbeeld de leegstandswet, het beleid met betrekking tot de kernenergiecentrales, de al dan niet plaatsing van de kruisraketten.

Al naar gelang de aktualiteit van een en ander kan zo aan de hand van beleidsbeslissingen het besluitvormingsproces in ons politieke systeem bestudeerd worden. Daarbij kunnen ook besluiten gekozen worden op provinciaal en gemeentelijk niveau.

Bij een creatieve keus en verwerking zullen tal van begrippen uit de CEGES-lijst in een logisch verband ter sprake kunnen komen.

Noten

1. I. Schöffers, *Het politiek bestel van Nederland en maatschappelijke verandering*. In: *Vaderlands verleden in veelvoud*. Den Haag 1975. Oorspronkelijk Kleio 1973.
2. Mr. J. Rutgers, *De krakers en het recht*. NRC/Handelsblad 13-8-80.
3. NRC/Handelsblad, 20-10-80.
4. Prof. mr. M.C. Burkens, *Methodologie van staatsrechtelijke rechtsvergelijking, praeadvies nr. 19*. Kluwer, Deventer 1975.
5. Voor een uitvoerige bespreking van de politieke systeemhistorie zie G.A. Almond en G. Bingham Powell, *Politieke systemen, een vergelijkende studie*. Samsom, Alphen aan den Rijn 1972. (oorspronkelijke titel: *Comparative Politics: a developmental approach*).
6. Zo omschreef de Amerikaanse politicoloog H.D. Lasswell politiek. Zie ook: G. Kuypers, *Grondbegrippen van politiek*. Utrecht/Antwerpen 1973.

VGN nieuws

Nascholing 1e graads docenten geschiedenis en staatsinrichting in het cursusjaar 1981/82

De nascholing van de programma-commissie in de 18 afdelingen van de VGN was het afgelopen jaar een groot succes. Continuering is geboden. Nadere inlichtingen kunt u krijgen bij:

drs Christine W.M. Schunck, Talingsingel 64, 6883 CX Velp
(tel. 085-649605)

Sectie Pedak/Basisonderwijs

Geschiedenis in een schoolwerkplan van een basisschool - 7

Gemeentelijke raamplannen

In de vorige aflevering (Kleio - 1981 - nr. 3) signaleerden we een onverwachte ontwikkeling op schoolwerkplangebied: gemeentebesturen, die als bevoegd gezag over het openbaar onderwijs in de gemeente, raamleerplannen opstellen. Een heel ingrijpend voorbeeld is het plan van de gemeente Groningen, dat op de scholen in die gemeente overigens niet al te best ontvangen is.

In deze aflevering van 'Geschiedenis in een schoolwerkplan van een basisschool' willen we aan U voorstellen het 'Ontwerp Raamschoolwerkplan voor de Openbare Kleuter- en Lagere (Basis-) scholen in de gemeente Smallerland'. Niet omdat dit raamschoolwerkplan zoveel te melden heeft over geschiedenis, maar meer als contrast met de Groningse situatie.

Smallerland: algemeen gedeelte

Het raamschoolwerkplan van Smallerland is voor wat betreft het algemene gedeelte een invuloefening. De gemeente heeft bepaald wat er allemaal in het schoolwerkplan - algemeen gedeelte moet en de school kan dit zelf invullen. Een handige opzet, die zeker in de praktijk zal bevallen.

Het gemeentebestuur als bevoegd gezag formuleert de hoofddoelstelling voor het openbaar onderwijs in de gemeente; de schoolteams mogen zelf uitgangspunten voor hun scholen formuleren, als die maar vallen binnen die hoofddoelstelling. Maar dat hoeft niet zo'n probleem te zijn, want die hoofddoelstelling luidt als volgt: 'Het onderwijs aan jeugdigen heeft ten doel de in de jeugdigen aanwezige talenten en mogelijkheden op intellectueel, creatief en lichamelijk gebied optimaal te ontwikkelen en de groei naar volwassenheid te

begeleiden, ten einde hen in staat te stellen in de steeds veranderende maatschappij te kunnen functioneren'. Het gemeentebestuur behoudt zich het recht voor om de door de teams gekozen uitgangspunten te toetsen aan deze hoofddoelstelling.

Smallerland: ontwikkelings-, vormings- en leergebieden

Wat moet er in de school gebeuren om de hoofddoelstelling te bereiken? De gemeente Smallerland vult hier niet verder in: het vaststellen van de inhoud van het hoofdstuk 'ontwikkelings-, vormings- en leergebieden' is een zaak van de schoolteams zelf. 'Dit onderdeel', zo stelt het gemeentebestuur, 'kan men naar onze mening niet in het raamschoolwerkplan aangeven. Elke school zal voor zich vorm en inhoud aan dit onderdeel moeten geven.'

Wel vraagt de gemeente oog te hebben voor de belangen van verhuizende leerlingen en juist voor deze kinderen bepleit het gemeentebestuur het nastreven van 'enige gelijkheid' van dit onderdeel van het schoolwerkplan.

Het raamschoolwerkplan bevat dus geen verdere eisen t.a.v. de inhoud van het onderwijs. In de toelichting wordt een voorbeeld uitgewerkt op het gebied van lezen. Positief daarin is het pleidooi voor een doorgaande lijn voor het lezen in de zin van technisch lezen, begrijpend lezen en studerend lezen in samenhang met de wereldoriëntatie-activiteiten (leeskring, spreekbeurt, verslag).

Realistisch is het pleidooi om in het schoolwerkplan te verwijzen naar methodes, al zal dit voor wereldoriëntatie bepaald geen oplossing zijn. Evenzeer realistisch is de constatering: 'De discussie over basiskennis en basisvaardigheden is nog niet voldoende gevoerd'. Realistisch, maar evenzeer frustrerend voor schoolteams, die van methodes willen afstappen, maar toch iets willen vastleggen: waar beginnen en waar ophouden?

Cees van der Kooij

Methodes

In het PEDAK-nummer van 'Kleio' (1979-nr.12) stelde onze sectie: 'Het mag voor de lezer, die onze publikaties gevolgd heeft duidelijk zijn, dat wij de landelijke methoden liever niet dan wel in de handen van basisschoolleerlingen zien' (p. 482).

In de opleidingsituatie - zoals aan een Pedagogische Academie - betekent dat natuurlijk niet, dat je aan methodes geen aandacht besteedt. Tweede jaarsstudenten van de Pedagogische Academie, rijksopleiding voor onderwijzer te Groningen analyseren een zelf gekozen methode, zowel inhoudelijk als didactisch. Maar ook voeren ze gesprekken met basisschool-

leerlingen over delen van de methode.

Studente Ineke Meijer legde gedeelten van de methode 'Hoe het is, hoe het was' voor aan leerlingen van de zesde klas van de Leeuwenburgschool. Dit leverde de volgende opmerkingen op:

'Juliet: "Ik hoop dat we dit boekje nooit gaan gebruiken, want ik vind het veel beter als meester vertelt. Dan onthoud je het beter en de manier waarop meester het zegt, spreekt meer aan, het is gewoon boeiender". Fokko sloot zich hierbij aan en gaf de volgende toevoeging: Ik vind het boek niet zo persoonlijk, er staat niets in van onze eigen buurt, zoals in de vertellingen van meester'. Ingrid betwijfelde de woorden van Juliet en Fokko en besloot bedachtzaam met de woorden: Ik vind het boekje wel saai, maar toch denk ik dat het werken uit zo'n boekje beter is dan alleen maar meesters verhalen. Als je iets niet meer weet kun je dat even naslaan in het boekje, maar als meester iets één keer heeft verteld, moet je het maar weten'.

Het postcodeboek

Cornelis Wilkeshuis draagt het geschiedenisonderwijs een goed hart toe. In zijn (uit 1941 daterend) boekje 'Wat is heemkunde?' treft men een warm pleidooi aan voor een plaats voor de lokale geschiedenis en de volkskunde in het onderwijs. Begrijpelijk dan ook dat hij in zijn vaste rubriek in 'De Vacature' in het nummer van 17 februari 1981 een lofzang houdt op 'een topografisch muziekstuk': het postcodeboek.

'In de namen van straten en pleinen', zo stelde hij, 'weerspiegelt zich het leven van de omsloten gemeenschappen. Hun namen hebben vaak betrekking op tegenwoordige toestanden en op bedrijven, die er nu nog worden uitgeoefend. Maar daarnaast zijn er vele, die naar een ver verleden wijzen. Markten zijn vaak geheel verlopen of verplaatst, poorten gesloopt, hofjes opgeruimd, maar ze bleven bestaan in hun namen. De molen van de Molenweg vindt u alleen nog op een oude kaart... en in het codeboek. In Deventer wordt sinds jaar en dag geen bokking meer geroookt, maar de Bokkingshang is al eeuwen oud, en de Nieuwstraat is al meer dan 700 jaar nieuw gebleven. Soms is alleen een naam bewaard als een raadselachtige klank'.

Vandaar dat Wilkeshuis vervolgt: 'In het postcodeboek kan men heerlijk speuren in het verleden zoals de archeoloog in het veld. In al die namen ligt de geschiedenis en het leven van steden en dorpen besloten'. Hij ziet best mogelijkheden voor gebruik in de klas, al schrijft hij er niet bij dat dat alleen zin heeft als het gaat om een gebied, dat de leerlingen ook echt als hun wereld beschouwen. In andere gevallen

heeft het gebruik van het codeboek op voornoemde wijze geen zin!

Tijdrol

In het 'Bulletin voor het onderwijs in de Biologie' van december 1980 doet Joost ten Broeke verslag van zijn ervaringen met een zelfvervaardigde tijdrol. Voor 600 miljoen jaar leven maakte hij een rol van 60 meter, waardoor kinderen in de klas de tijd weg kunnen draaien. De tijdrol is ingedeeld op basis van de geologische tijdperken en bij ieder tijdperk is een representatief geachte diersoort afgebeeld. De ervaringen in de klas met de rol zijn positief.

De maker denkt dat het te verwarrend is om naast deze rol op andere schaal een rol voor de geschiedenis van de mens te maken. Daarom overweegt hij een boekwerk te maken met voor elke 100 jaar één

pagina. De tijd wordt dan door de leerlingen niet doorgedraaid, maar doorgebladerd.

KRONIEK

Werkgroep tentoonstelling 'Vrouwen in de twintigste eeuw'

De tentoonstelling 'Alsof je 'n emmer leeggooit, tachtig jaar vrouwenleven van alle dag' werd gehouden in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

Hij was opgesplitst in drie onderwerpen:

- huis; hoe vrouwen in het gezin het huishouden draaiende hielden en houden.
- Werk; hoe was en is de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt.

wen op de arbeidsmarkt.

- straat; de strijd voor het vrouwenkiesrecht, de acties voor het recht op werk en tegen beperking van vrouwenwerk, de strijd voor het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen over haar eigen lichaam en voor vrije abortus.

De bedoeling is dat deze tentoonstelling gratis aangevraagd kan worden. Hij bestaat uit 30 panelen, met een speciaal erbij ontworpen ophang-systeem. Deze panelen zijn gemakkelijk te vervoeren en het systeem kan in bijna iedere ruimte op een eenvoudige manier worden opgesteld. Bij de tentoonstelling hoort een begeleidend boekje van 50 pagina's, waarin achtergrondinformatie en een aantal interviews zijn opgenomen. Het boekje kost Fl. 3,50.

**historisch - didactisch seminarium 1981
10 - 11 - 12 augustus 1981**

*AL DOENDE LEERT MEN
MIJN LEEREN IS SPELEN*

ofwel

de 18e eeuw in werkvormen.

Het seminarium van 1981 zal ditmaal in het teken staan van het hanteren van verschillende didactische werkvormen en de problemen die zich hierbij in de klas kunnen voordoen. De 18e eeuw – als stiefkind in het geschiedenisonderwijs – dient als uitgangspunt.

Het seminarium staat open voor hen die dit jaar in het onderwijs gaan starten, of reeds een aantal jaren ervaring hebben, maar ook collega's die voor het nieuwe schooljaar weer wat inspiratie willen opdoen zijn van harte welkom. Het lidmaatschap van de VGN is daarvoor niet verplicht.

Inschrijving geschiedt door:

1. Storting van f 100, – op postrekening nummer 1561752 t.n.v. penningmeester Didactiekcommissie VGN te Den Haag, met vermelding van seminarium, en
2. het zenden van een briefkaart met uw naam, adres, postcode en vermelding van seminarium aan H. van Duijsen, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam.

Informatie over de tentoonstelling: Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging, Keizersgracht 10, Amsterdam Informatie en Documentatie Centrum van de Nederlandse Vrouwenraad, Laan van Meerdervoort 30, Den Haag, tel. 070-469304.

Het boekje is te bestellen bij de Werkgroep tentoonstelling 'Vrouwen in de twintigste eeuw', Rozengracht 101, Amsterdam, tel. 020-252897

Geschiedenis-vertelplaten

'Vertelplaten hebben een onmisbare, weer ontdekte, functie bij het geschiedenis-onderwijs', zo begint de folder, waarin uitgeverij De Ruiter te Gorinchem het verschijnen van een nieuwe serie geschiedenis-vertelplaten aankondigt.

Het gaat om een serie van achttien platen, die samen de periode van prehistorie tot en met de watersnoodramp van 1953 bestrijken. Verkleind zijn ze allemaal in de folder opgenomen. In diezelfde folder meldt de uitgever dat de platen gemaakt zijn als 'antwoord op de veelvuldige vragen uit het veld'.

Het formaat van de platen is $47\frac{1}{2} \times 69\frac{1}{2}$ cm. Exclusief BTW komt de complete serie in draagkoffer (de platen zijn niet afzonderlijk verkrijgbaar) op f 225,-. Bij alle platen is één toelichting, die in de prijs is opgenomen, maar die ook los – voor f 4,90 – verkrijgbaar is. Ook kan de uitgever een platen-standaard leveren voor f 37,20.

We hopen later in 'Kleio' uitgebreider op deze platenserie in te kunnen gaan. Wie nu nadere inlichtingen wil, wende zich tot de uitgeverij: De Ruiter BV – Postbus 167 – 4200 AD Gorinchem (tel. 01830 – 30855). C.v.d.K.

Informatiepunten basisonderwijs en nieuwe opleiding

Ten behoeve van de ontwikkelingen in de richting van de basisschool en de Pedagogische Academie Basisonderwijs zijn door de minister twee informatiepunten ingesteld.

Voor het basisonderwijs is het het *informatiepunt basisonderwijs* (I.P.B. – Postbus 7888 – 1008 AB Amsterdam – tel. 020 – 441815).

Dit informatiepunt wil proberen vragen van schoolteams zo goed mogelijk te beantwoorden. Daartoe worden informatiestukken gedocumenteerd, vooral informatiestukken van scholen zelf. Alle stukken worden voorzien van trefwoorden en

al die gegevens komen in een computer van het Rijkscomputercentrum in Apeldoorn. In augustus 1981 hoopt men zo ver te zijn. Over de opzet en de werkwijze van het informatiepunt handelen de eerste vier nummers van het 'Basisbulletin' (december 1980-februari 1981).

Voor de opleidingen is er de *informatie- en documentatievoorziening opleidingen basisonderwijs* (Landelijke Pedagogische Centra – Postbus 482 – 5201 AL 's-Hertogenbosch – tel. 073 – 215435). Dit informatiepunt voor de opleidingen geeft enige keren per jaar het blad 'I.D.' (de letters komen van Informatie- en Documentatievoorziening) uit. C.v.d.K.

Schoolradio: Philips de Goede

In het schoolradioprogramma verzorgt de NCRV dit voorjaar een serie programma's over de vaderlandse geschiedenis. Reeds eerder kwamen aan de orde Karel de Grote, de Middeleeuwen, de Kruistochten, Floris V, de Hanzesteden.

Op vrijdag 29 mei en op vrijdag 5 juni, beide keren om 10.30 uur, is Philips de Goede aan de beurt. De programma's zijn bestemd voor de klassen 5 en 6 van een basisschool. C.v.d.K.

Film en video

Bij de Stichting Film en Wetenschap (Hengeveldstraat 29 te Utrecht, tel. 030 – 716816) verscheen het 'Cumulatief Supplement 1980 op catalogus 1978' (Utrecht – 1980 – 67 pag. – f 10,00 – ISBN 9070224100).

Dit supplement bevat nieuw materiaal dat dienstbaar is aan het personeel van een basisschool, aan de opleidingen en aan het voortgezet en het wetenschappelijk onderwijs. Voor het basisonderwijs en de opleidingen zijn van belang de videobanden over 'ontdekkend leren' en de films uit het Innovatieproject Amsterdam ('Wat heb je vandaag gedaan?' en 'Het weer hoort dat er ook bij...?'). Verder de videoband over de docerende onderwijsvorm en de banden getiteld 'media in school'. Boeiende aanwinsten bevat dit supplement op het gebied van geschiedenis: over industriële archeologie, over scheepsarcheologie, over speleologie, over de crisistijd in Nederland, over de ontwikkeling van de sociale wetgeving in Nederland, over de oerbewoners van Amerika, over de tweede wereldoorlog (Duitsland en Japan), over de dekolonisatie (Rhodesië), over Indonesië in 1965 en over de gebeur-

tenissen in West-Europa in 1968. C.v.d.K.

Mededeling: Oproep voor vrijwilligers

Op het moment draait in Leiden een Historisch Didactisch Documentatie Centrum. In Utrecht en Groningen wordt gewerkt aan de opbouw van soortgelijke centra. De drie centra zijn verbonden aan de leraarsopleidingen van de plaatselijke universiteiten.

De bedoeling van deze centra is dat ze allerlei soorten materiaal voor de geschiedenis ter beschikking stellen aan stageaies en leraren. Het materiaal bestaat hoofdzakelijk uit lesmodellen, teksten, bronnen, dia's, video, overheads etc. wat allemaal in meerdere of mindere mate op de verschillende centra aanwezig is. Nu nog wordt er voornamelijk gebruik van gemaakt door de stageaies.

Het verzamelen, catalogiseren, de uitleen en de zojuist gestarte uitwisseling tussen de verschillende centra, vereist veel werk, wat zich het best laat omschrijven als documentatiewerk.

Omdat we al dit werk niet zelf aankunnen zoeken we vrijwilligers die ons daarbij willen helpen. Belangstellenden worden verzocht contact op te nemen met:

Conny Meyers, stud-ass. Historisch Didactisch Documentatiecentrum Middelstegegracht 4, 2312 TW Leiden, tel. 071-148333, toestel 6344/6345

Hetty Kamphuis, stud-ass. Instituut voor Geschiedenis, Heresingel 1, Groningen, tel. 050-114388

Sjef Roymans, stud-ass. PDI geschiedenis, Heidelberglaan 2

Utrecht, tel. 030-533774

Afscheid dr. H. Klompmaker

Op 13 juni 1981, 14.00 uur Artis Amsterdam

Sinds 1957 heeft Dr. H. Klompmaker M.O.-cursussen geschiedenis verzorgd aan de Stichting Nutsseminarium aan de Universiteit van Amsterdam. Alle oud-cursisten en belangstellenden zijn van harte welkom bij het afscheid. U kunt het programma aanvragen bij: Administratie Stichting Nutsseminarium aan de Universiteit van Amsterdam, Nieuwe Prinsengracht 89, 1018 VR Amsterdam. Tel. inlichtingen: hr. J.A. van der Maas, tel. 020-132163.

Ingezonden brieven

Geachte redactie,

Met genoegen las ik de ingezonden brief (Kleio, nr. 2, 1981) van J.L. Frieling, waarin hij 'Johannes Kameel, leraar geschiedenis', opvoerde als de leraar die liever wat in zijn vak grasduint in zijn schaarse vrije tijd dan verplicht naar de voerbakken der bijscholingsinstituten gaat.

Ik kan mij zeer wel identificeren met Joh. Kameel en dat zal collega Frieling waarschijnlijk niet verbazen, want we kennen elkaar enigszins.

Toch heb ik mij bij dat gesprek, waarvan het verslag in Kleio, dec. 1980 staat, ook uitgelaten in de zin dat her- en bijscholing verplicht zou moeten zijn. Was dat inconsequent? Ik dacht van niet.

Juist om te voorkomen dat de serailhouders, om wier brood het gaat, samen met de overheid volstrekt bepalen wat er in de voerbakken komt, dienen de leraren geschiedenis aanwezig te zijn om over het geboden voedsel te oordelen.

De VGN heeft als organisatie nauwelijks invloed op de samenstelling van het geboden nascholingsvoedsel. We zullen dus als gewone geschiedenisleraren zelf actief moeten zijn. Als we niet gaan, verliezen we alle recht van spreken. Gaan we en nemen we aan alle mogelijke vormen van her- en bijscholing deel, dan hebben we recht van spreken en dan denk ik dat ook leraren als 'Johannes Kameel' een heel nuttige en waardevolle inbreng kunnen hebben bij de samenstelling van het voedsel en misschien zullen zulke leraren tussen al het 'gogisch voedsel' ook nog wel enkele goede brokken vinden. Zo niet, dan kunnen en moeten we ze zelf mee helpen maken.

P. van Hees.

In Kleio, nummer 12 van 1980 geeft Cees van der Kooij een verslag van de conferentie voor betrokkenen bij het geschiedenisonderwijs in Opleidingsscholen voor Kleuterleidsters en in Pedagogische Academies.

Centraal op die conferentie stond de doelstelling: 'het denken over en het oefenen met een meer structurele en grensverleggende benadering van het geschiedenisonderwijs'.

Van der Kooij gaat – voor de niet-bezoeker van deze conferentie – na in hoeverre deze doelstelling inhoudelijk is bereikt en komt tot de conclusie dat het geheel teleurstellend is verlopen. Als argument voor deze conclusie verwijst hij naar de woorden van één congresganger, die wellicht – aldus van der Kooij – de gedachten

van velen naar voren heeft gebracht. Een toch wel magere onderbouwing van zo'n negatief oordeel. Uiteraard, het is van der Kooij's goed recht en zelfs zijn plicht om een dergelijke conferentie kritisch te volgen en de buitenwacht daarvan op de hoogte te brengen. Ik heb ook geen bezwaar dat van der Kooij de conferentie teleurstellend vond, maar ik zou graag een eigen oordeel vellen over datgene wat op de conferentie aan bod is geweest. De informatie die de verslaggever nu verstrekt is niet toetsbaar en draagt als zodanig weinig bij tot een oordeelsvorming. Dit klemte te meer daar ik uit de stukken en uit gesprekken met andere congresgangers een andere indruk van de conferentie heb gekregen.

B. Molenkamp.

Recensies

School en Didaktiek

Tot de strijd ons geschaard, beeldverhaal over het communisme in Nederland. Pegasus, Amsterdam 1980. Gebonden f 42,50, ingenaaid f 32,50.

Ter gelegenheid van haar 60-jarig bestaan heeft de CPN een fotoboek uitgebracht waarin getracht wordt een beeld te schetsen van de communistische partij in deze tijdspanne. Zoals de samenstellers van het boek in het voorwoord vermelden heeft het niet in de bedoeling gelegen een studie van de communistische beweging te maken. Het boek is samengesteld vanuit het voorhanden zijnde materiaal. Zodoende is een zekere onevenwichtigheid voor lief genomen. Concreet betekent dit dat er van de periode vlak voor en in het begin van de oorlog weinig fotomateriaal in het boek is terug te vinden en tevens dat ook foto's die politiek totaal onbelangrijke situaties weergeven, afgedrukt zijn (bijvoorbeeld de viering van de 1e mei in een bouwkeet en betogende middenstanders voor het kantongerecht in juni 1971).

Materiaal voor het boek is met name uit de verzameling van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en uit De Waarheid afkomstig. Tezamen geven ze een bijzonder aardig beeld van de activiteiten van de CPN door de jaren heen en haar onmiskenbare grote organisatorische kracht. Allerlei foto's geven op sprekende wijze de plaats van de CPN in onze maatschappij weer. Zowel haar grote aanhang en prestige na de oorlog toen ze bijvoorbeeld in september 1946 een indrukwekkende algemene staking tegen de troepen-zendingen naar Nederlands-Indië te Amsterdam organiseerde als haar isolement

in de jaren '50 toen in februari 1951 zelfs de jaarlijkse herdenking van de communistische verzetsstrijdster Hannie Schaft verboden werd en er bij de dood van 'kameraad' Stalin een extra editie van De Waarheid werd uitgebracht met een grote rouwrand over de hele voorpagina, worden met sprekende foto's in beeld gebracht.

Eén lijn in de geschiedenis van de CPN wordt in ieder geval duidelijk namelijk het feit dat we hier met een zeer actieve partij te maken hebben die op talloze momenten mensen georganiseerd heeft tegen wat zij als verwerpelijke zaken zag. We denken hier bijvoorbeeld aan haar rol in het Jordaanoproer in 1934, de acties tegen de werkverschaffing in de jaren '30, de solidariteit met het onafhankelijkheidsstreven van het Indonesische volk en in de jaren '60 van het Vietnamese volk, de acties in de strokarton in 1969 en onlangs nog de succesvolle actie tegen de neutronenbom. Ook wordt uiteraard een paar bladzijden besteed aan de grote en voortaanstaande rol van de CPN in het verzet tijdens WO II.

Als begeleiding van de vele foto's is tevens een begeleidende tekst geschreven die zeer interessant is om te bekijken. Ze leert ons dat ten aanzien van de eigen partijgeschiedenis sinds het 26e partijcongres van januari 1978 waarbij De Groot gewipt werd, duidelijke aanzetten tot verandering te onderkennen zijn. Niet langer is deze meer een aaneenschakeling van louter positieve feiten. Zo wordt de interne partijstrijd in zowel de jaren '20 als op het einde van de jaren '50 zakelijk beschreven. Ook wordt het Molotow-Ribbentrop-pact van augustus 1939 op zijn juiste merites beoordeeld en wordt de grote verwarring in de communistische partijen naar aanleiding van het pact toegegeven. Toch blijkt dat oude opvattingen nog zeker niet geheel uitgebannen zijn. Opmerkingen als 'de bevolking van Tsjechoslowakije verhindert in februari 1948 een reactionaire staatsgreep' en 'in Hongarije mislukken pogingen om met geweld het kapitalisme te herstellen' (in 1956) geven toch maar zeer gedeeltelijk weer wat er feitelijk aan de hand is geweest. En waarom het aan de vooravond van de Februaristaking uitgegeven manifest 'Staakt, Staakt, Staakt' dat volgens alle andere bronnen door Lou Jansen geschreven is, aan Paul de Groot wordt toegedicht, is onduidelijk. Verder worden zaken als het opheffen van de partij vlak na de oorlog en de verbreking van de banden met de Sovjet-Unie in 1966 niet besproken. Maar misschien is dit ook wel wat veel gevraagd van een jubileum-uitgave van een partij en moeten we verdere visies op de eigen partijgeschiedenis (waarvan trouwens al drie

deeltjes verschenen zijn) afwachten. Concluderend kunnen we in ieder geval stellen dat 'Tot de strijd ons geschaard' een geslaagd fotoboek over de CPN door de jaren heen te noemen is, dat zeker bijdraagt aan een evenwichtige beoordeling van de communisten als stroming in Nederland.

Jean van Hoof

B. Tuchman, *De waanzinnige 14de eeuw*. Elsevier, Amsterdam-Brussel 1980, 744 pag., f 69,50. ISBN 9010 02906 9

Barbara Tuchman is een geniale vertelster. De schrijfster van *'The proud tower'*, die een Pulitzerprijs won voor *'August 1914'* en opnieuw voor haar boek over Stilwell, weet de lezer mee te slepen in een boeiend relaas van bizarre toestanden en gevaarlijke avonturen. Ze vertelt met het gemak van iemand die er zelf bij is geweest en roept de herinnering op aan Herodotus en Froissart. In *'A distant mirror'*, zoals het boek oorspronkelijk heet, vindt men de beschrijving van de meest overdreven banketten, de meest doortrapte kardinalen, de meest pijnlijke pijnigingen en de ridderlijkste ridders en van de menselijke domheid.

Tuchman is een vertelster met een neus voor het opvallende, voor 'nieuws'. Ze is een groot journaliste en daarmee zijn tegelijk haar sterke en haar zwakke kanten aangegeven.

Men moet haar boek niet zien als een standaardwerk dat men uit de kast pakt om er iets in op te zoeken. Het bevat geen wetenschappelijk betoog, geen discussie of afweging van argumenten, helaas ook geen alfabetisch register, maar het is een louter beschrijving van gebeurtenissen, personen en toestanden. Als men wil weten, wat de oorzaak was van de ridderlijkheid en de corruptie of waar het geld voor alle verspillingen vandaan kwam, moet men andere boeken raadplegen.

De Nederlandse titel is een variatie op de Engelse ondertitel *'the calamitous 14th century'*. Toch behandelt het boek niet de gehele veertiende eeuw maar slechts de tweede helft ervan en bovendien wordt de aandacht heel duidelijk op Frankrijk gericht. Soms gaat de schrijfster op Engelse toestanden in, Italië wordt alleen genoemd als er een Frans leger binnentrekt en het bestaan van Duitsland wordt slechts vermoed.

Daar staat tegenover dat we over Frankrijk een schat aan informatie krijgen; uit de lange literatuurlijst en de noten blijkt dat Tuchman weinig essentieels heeft gemist van de Franse bronnen en literatuur. Dat is op zichzelf een gigantisch onderzoek geweest voor iemand die geen medië-

viste van origine is, maar die door dit feit duidelijk niet wordt gehinderd. Het is een omvangrijk boek geworden, dat we hooguit aan de allersterksten onder onze leerlingen ter hand kunnen stellen.

Het werk is chronologisch geordend, maar de schrijfster staat wel telkens stil om uit te wijden over toestanden in de samenleving. Zo gebruikt ze het uitbreken van de pest om de Joden te behandelen en de Jacqueserie om over het leven van de boeren te vertellen. Een prinselijk huwelijk is aanleiding voor een verhandeling over de positie van de vrouw en een staatsbezoek leidt tot een stuk over de Begarden en over het westers schisma.

De gebeurtenissen zijn kapstokken waaraan thema's worden opgehangen, maar ook deze uitwijdingen blijven vertellingen en bestaan uit meer anecdotes dan problemen. Geboeid en geamuseerd, maar soms ook in opperste verwarring reist de lezer met de schrijfster langs deze kronkelpaden en omwegen door het kleurige landschap van de tijd.

Ook Tuchman had kennelijk behoefte aan wat meer houvast. Ze koos als rode draad het leven van Enguerrand de Coucy, een Noordfranse edelman, de bezitter van honderdvijftig steden en dorpen in Picardië. Ze vertelt dat ze het leven van gewone mensen, van geestelijken en van vrouwen niet voldoende veelzijdig vond, zodat ze moest kiezen voor een mannelijke hoofdpersoon uit de adelstand. Dat wil niet zeggen dat ze vervalt in de fout van vele voorgangers, die de geschiedenis uitsluitend vanuit het adellijke stamslot beschreven. Het volk bestaat voor haar wel degelijk, het lijdt honger, het mort en komt in opstand, zij het tevergeefs.

Is Enguerrand de Coucy een goede keuze? Hij werd in 1340 geboren en maakte de grote veldslagen van de eeuw mee. Na de nederlaag bij Poitiers ging hij als gijzelaar en onderpand voor het losgeld van koning Jan van Frankrijk naar Londen, waar hij met de dochter van de Engelse koning trouwde. Hij leidde krijgstochten in Italië, Zwitserland en Vlaanderen en men vroeg hem om opperbevelhebber van het Franse leger te worden. Als lid van de hofraad had hij invloed op het landsbestuur en hij was een algemeen gerespecteerde diplomaat. Nadat hij bij de desastreuze kruistocht van Nicopolis door de Turken gevangen genomen was, overleed hij in 1397, bijna aan het einde van de eeuw.

Veelzijdig was hij dus zeker en over zijn krijgsdaden en huwelijken kan men wel iets vinden. Over zijn persoon en zijn karakter echter is niets bekend; het is zelfs moeilijk om er iets over uit de gebeurtenissen af te leiden. Daardoor gaat haar schatting slechts drie procent van het boek

over hem en is de rode draad niet meer dan een vage stippellijn. Tuchman meent hem te herkennen in de landedelman uit de *Canterbury Tales* van Chaucer, maar ze geeft zelf toe dat dat eigenlijk niet kan. De enige contemporaine afbeelding waar Enguerrand op voorkomt, toont hem met een afgewend gezicht.

Het uitgangspunt van de schrijfster was de vraag, welke uitwerking de pest had. Tijdens haar onderzoek trof ze nog zes kwellingen voor de mensheid aan: oorlog, belastingen, roversbenden, wanbestuur, opstanden en scheuring in de kerk. Ze vergeet de aandacht erop te vestigen dat de veertiende eeuw ook een periode is waarin nieuwe ontwikkelingen op gang kwamen in de literatuur, de filosofie, de beeldende kunst en de politiek. Juist de opstanden, de belastingen en de onenigheid in de kerk kondigden een nieuw tijdperk aan. Maar in Tuchmans veertiende eeuw vindt de Italiaanse Renaissance niet plaats.

Was de eeuw echt zo rampzalig en krankzinnig? Wat moet men dan denken van de zestiende en de zeventiende eeuw of van bijvoorbeeld de negende?

Afgelopen zomer bezocht ik de resten van het kasteel van Enguerrand en het dorpje Coucy-le-Château, dat overigens minder middeleeuws aandoet dan de richtingborden suggereren. De bezoeker wordt er getroffen door de reusachtige afmetingen van de vesting. De kelders zijn gigantisch, op het binnenplein konden de bewoners van twee dorpen vluchten en in de ruïne van de ridderzaal zou men een bescheiden Loirekasteel kunnen bouwen. De trappenhuisen zijn zo groot als elders hele torens, de torens zijn omvangrijker dan een normale donjon en de donjon zelf was de grootste in Frankrijk.

Het kasteel is evenmin een typisch voorbeeld van het gewone middeleeuwse slot als Enguerrand kenmerkend was voor de middeleeuwers. Het was het meest schitterende kasteel in Frankrijk naar men zei. Het hoogtepunt, de grote donjon, is in 1917 louter uit wrok door de Duitsers opgeblazen. Dat was niet in de krankzinnige veertiende eeuw maar in de twintigste.

D.A. Berents

Arthur G. London, *Spanje . . .* Uitgeverij Proletarische Opvoeding (EPO) Berchem, België, 1977, f 32,50.

Volgens mijn informatie blijkt de auteur een Tsjech te zijn die het proces Slansky overleefd heeft. Naar de flaptekst te oordelen heeft hij gedurende de Spaanse Burgeroorlog in de Internationale Brigades gevochten waar hij – aldus de flaptekst –

'met eigen ogen de heldenmoed van de duizenden jongeren gezien heeft, die uit heel de wereld naar Spanje toestroomden om het fascisme te bekampen. Hij ervaarde tevens de moeizame pogingen van socialist en communisten om een anti-fascistisch eenheidsfront uit de grond te stampen.' Het boek is in 1963 in Praag verschenen en in 1966 in Parijs vertaald in het Frans en in 1977 vertaald in België in het Vlaams. Waarom dit boek niet gekuist is voor een Noord-Ned. publiek ontgaat me. Ook wordt nergens door de uitgever iets over de auteur of over de brigade waarvan hij deel uitmaakte, meegedeeld. Het hele boek staat vol met kromme nederlandse zinnen, die me in het begin irriteerden maar na enige tijd alleen maar mijn lachlust opwekten en aanleiding gaven tot vrolijk gestreep.

In de lange inleiding tot de Burgeroorlog noemt hij het verzoek van de vorst om Franse hulp in 1808 'een enige gelegenheid voor de Fransen om in te grijpen.' (blz. 16) De grondwet van 1812 'maakt gedaan met de goddelijke oorsprong van het koningschap.' (blz. 19).

Ook vele kaarten zijn onvoldoende bijgevoerd b.v. Tage i.p.v. Taag, Ebre i.p.v. Ebro. Uiteraard valt het voorafgaande niet de auteur maar de vertalers en de bewerkers aan te rekenen. Het grootste bezwaar tegen dit boek is echter dat de soep zo bremszout communistisch wordt opgediend.

De anarchisten zijn de scheurmakers geweest in het volksfront. Alleen Durruti krijgt 'althoewel anarchist' bij zijn sneuvelen enige prijzende woorden (blz. 181) Naast de anarchisten is natuurlijk de POUM de grote boosdoener. Net als Jellinek in zijn *Civil War in Spain* laat ook London niet de minste twijfel aan de juistheid van de communistische lijn.

Over de redenen voor het aftreden van Largo Caballero en de rol van de communisten hierbij geen woord, over het optreden van de politieke commissarissen aan het front evenmin.

Kortom, een zinloze hagiografie van de rol van de communisten in de Spaanse Burgeroorlog. Proletariërs verdienen het met betere boeken over dit onderwerp opgevoed te worden!

F.R.Kat

Arthur Lehning, *Ithaka. Essays en commentaren 2*. Het Wereldvenster, Baarn 1980, Prijs f 37,50.

Deze bundel is een vervolg op *De draad van Ariadne*. De titel is ontleend aan een gedicht van de moderne Griekse dichter Konstantijn Kaváfis, waarin deze smeekt dat de weg naar Ithaka lang moge zijn, vol

van avonturen en kennis, en waarin deze zegt dat de reiziger de Laestrygonen en de Cycloop en de woeste Poseidon niet zal ontmoeten als hij ze niet meedraagt in zijn eigen ziel en ze niet oproept voor zijn eigen geest.

Een veelheid van onderwerpen komt in dit boek aan de orde, uiting van de veelzijdige belangstelling en betrokkenheid van de auteur. Naast beschouwingen over – uiteraard – Bakoenin, het anarchisme, de collectivisaties aan het begin van de Spaanse Burgeroorlog treft men ook aan essays over Marx, Marsman, i 10, de Republiek van Weimar en Schmidt en Böll.

De zwarte anarchistische draad die door deze artikelen loopt, is zijn overtuiging – al tot uiting gekomen in de titel – dat de utopie inhaerent is aan alle religies en filosofieën, en zo oud als het Avondland. Of in zijn eigen woorden 'Zij is geen wensdroom of droombeeld, maar de werkelijke eenheid van theorie en praxis. Wat onbewust en als droom in de mensheid leeft, wordt door het utopicum bewust gemaakt, niet als eschatologische heilsverwachting, maar als cultuurscheppende kracht, een proces dat inspireert tot handelen. De utopie is in laatste instantie dat wat aan de geschiedenis haar zin geeft.' (blz. 25).

Vanuit deze visie wordt dan ook het socialisme van Marx gezien als een als wetenschap vermomde utopie die ondanks het feit dat het ook Marx om de mens en zijn persoonlijke vrijheid ging toch tot dogma is geworden, tot een gevaarlijke mythe, die geen relatie meer heeft met de zedelijke normen van het socialisme. Naar zijn mening waren de Parijse Commune van 1871, de sovjets van de Russische Revolutie, de collectivisaties in de eerste maanden van de Spaanse Burgeroorlog voorbeelden van een directe, functionele democratie. 'Ze hadden gemeen dat ze spontaan ontstonden, de algehele ontkenning waren van het politieke centralisme, geen vertegenwoordigende, maar delegerende organen instelden en, gebaseerd op de autonomie van de onderste organen, een federalistische opbouw voorstonden voor het economische, maatschappelijke en politieke leven.' (blz. 97).

Aan het boek (meer dan 300 bladzijden) is een aanhangsel toegevoegd waarin de auteur beknoot de algemene beginselen van het anarchisme, de verschillende richtingen, de politieke theorie en de theoretici behandelt.

Men behoeft het met de auteur niet altijd eens te zijn om toch te erkennen dat deze essays, geschreven vanuit een anarchistische levensfilosofie, boeiend en informatief zijn, zij het dat de voorspelbaarheid

van wat de auteur zal gaan zeggen bij de behandeling van bepaalde onderwerpen – Marx b.v. – groot is. De docent, geïnteresseerd in het anarchisme als historische stroming, zal in deze essays veel van zijn gading vinden.

F.R. Kat

Vakwetenschap

Jean Elleinstein, *Geschiedenis van het Stalinisme*. Uitg. SUA, Amsterdam 1979, f 22,50

De auteur is een van de directeuren van het Centre d'Etudes et de Recherches marxistes, het wetenschappelijk bureau van de PCF. Tevens is hij een van de toonaangevende euro-communisten. Met Louis Althusser meent hij dat het tot de taak van marxistische historici behoort een meer diepgaande en meer wetenschappelijke gefundeerde verklaring te geven van het verschijnsel Stalinisme. Hierbij gaat hij uit van de vraagstelling of het Stalinisme een ontsparing binnen de communistische beweging is of het natuurlijke en onvermijdelijke produkt van het commisme.

Tot de ontstaansvoorwaarden van het Stalinisme rekent hij het feit dat de wederopbouw vanaf 1921 zonder technici en buitenslands kapitaal moest plaatsvinden in een economisch achtergebleven en door oorlog en burgeroorlog uitgeput land. Ook de monopoliepositie van de bolsjewistische partij vanaf 1922 en het verdwenen zijn van proletariaat en intelligentsia worden als verklarende feiten aangevoerd. Kortom, 'het Stalinisme was niet onvermijdelijk, maar wel mogelijk omdat de voorwaarden ervoor werden geschapen op het moment dat er geen democratische controlemechanismen, – structuren en – tradities meer bestonden' (Blz. 26).

Duidelijk laat de euro-communist Elleinstein hier uitkomen dat het Stalinisme vanuit communistisch standpunt op geen enkele wijze te rechtvaardigen valt. Hij stelt wel dat het een moeilijk te doorgronden fenomeen is omdat het een Januskop vertoont met positieve en negatieve facetten. Het kon ontstaan 'door een reeks oorzaken van uiteenlopende aard: economische, politieke en ideologische, waarbij ook persoonlijke factoren een belangrijke rol speelden' (blz. 156).

Als kritiek op dit boek is o.a. naar voren te brengen dat de vraagstelling enigszins lijkt op een onjuist geformuleerde multiple-choicevraag, waarbij het juiste antwoord er a.h.w. uitspringt. Ook vraag ik mij af of het Stalinisme omdat de sociaal-economische inhoud werkelijk socialis-

tisch was, naar de mening van de auteur, zelf de voorwaarden voor zijn opheffing heeft geschapen. Voor leerlingen lijkt het me aan de tamelijk pittige kant omdat de marxistische benaderingswijze (vgl. de vorige zin) hen voor problemen zal stellen.

F.R. Kat.

H.M.Beliën, F.J.Meijer, *Een geschiedenis van de Oude Wereld*. Gottmer, Haarlem 1980, 367 blz., geïllustreerd, f 42,50.

Jarenlang was er niets tussen van Gelders al te oude *Leerboek der oude geschiedenis* en enkele Amerikaanse boeken die de oudheid in een kloek deel van zo'n 750 bladzijden aan de student voorzetten. En opeens beschikken we nu over twee Nederlandse boeken in dezelfde pagina- en prijsklasse die beogen de studerende lezer van dienst te zijn. Bezwaarlijk van die Engelstalige boeken van Starr en Roebuck blijft dat de meeste studenten van universiteit, M.O.-opleiding en Nieuwe Leraren Opleiding zonder veel voorkennis aan de oude geschiedenis beginnen. Alleen al voor de terminologie is de vreemde taal een extra-handicap bij het betreden van een nieuw gebied. Daarom werd er met een zucht toch maar vaak naar de aloude van Gelder gegrepen.

Veel nadrukkelijker dan het onrustige *De wereld van de oudheid* van Wes, Versnel en v.d.Vliet presenteren Beliën en Meijer hun boek als studiehulpmiddel, bedoeld voor zelfstandig bestudering (voorwoord 4). Het boek is ingedeeld in twintig hoofdstukken, weer handzaam onderverdeeld in paragrafen, die op hun beurt weer worden ontsloten door margetitels.

Via een korte, maar heldere sprint door de steentijd worden de kulturen van het oude oosten besproken met terechte prioriteit voor het Tweestromenland. De betrekkelijke uitgebreidheid van het onderdeel oude oosten zorgt ervoor dat dit stuk oude geschiedenis iets meer is dan een vervelend aanloopje tot waar het eigenlijk om gaat, de wereld van Grieken en Romeinen. De veelbelovende ordening naar tijdvakken waarbinnen de kulturen naast elkaar worden besproken, wordt helaas na het derde en tweede millennium niet volgehouden. Eerst wordt toch weer de hele Griekse geschiedenis tot en met de Hellenistische rijken afgehandeld, waarna we weer terugduiken naar het Italië van 9000 v.Chr.

Waar het te pas komt, wordt van een cultuur eerst het natuurlijk milieu gepresenteerd. Aandacht is er per tijdvak ook steeds voor de bronnensituatie: de lezer wordt zo bewust van het relatieve van ons

kennen.

In het begin dekken de schrijvers zich wat veel in door hun mededelingen te laten voorafgaan door de formule 'de meeste geleerden vinden/menen/denken...', later zijn de hooggeplaatste komma's een geliefd middel om afstand tot de verstrekte informatie te bewaren. Maar gelukkig hebben Beliën en Meijer zich niet al te veel aangetrokken van de over hun schouder meelezende geleerden.

Een kwaliteit van hun boek die meteen geroemd moet worden, is de helderheid van hun uitleg. De stijl is, zeker waar de evenementen worden verteld, wat recht toe recht aan, maar dat is in een leerboek een lofwaardige eigenschap (een echt lekker leesboek, zoals de auteurs dat voor ogen stond, is *Een geschiedenis van de Oude Wereld* zo wel niet geworden). Enkele joligheden en modieuze uitdrukkingen nemen we maar op de koop toe: tot tweemaal toe moeten tegenstanders 'eraan geloven' (58 en 84); op pagina 62 wordt het moreel opgevijsd. Een door-denker is (161): 'het sein voor chaos' dat 'ogenschijnlijk weer op groen' stond. Een enkele maal zijn de schrijvers zo gegrepen door de loop van de gebeurtenissen dat we vergast worden op tot nadenken stemmende puntjes (zo op blz. 138).

Maar deze kleine ergernissen bij deze lezer doen niet veel afbreuk aan de bewondering voor het vermogen van de schrijvers om in een staccatostijl een hele reeks gebeurtenissen te beschrijven. Met het oog op de studerende lezer zou het wel aangenaam zijn als duidelijk werd wat hij van die versnelde-filmfragmenten moet vasthouden. Politieke en militaire feiten krijgen nogal wat aandacht. Bij het verteltalent van de auteurs is de betrekkelijke gedetailleerdheid een valkuil voor de lezer die zelf zijn weg zoekt.

Veel minder meeslepend zijn de beschrijvingen van de structurele elementen van de geschiedenis van de oudheid. Daarbij zijn merkwaardige witte plekken. Na goede stukken over de Griekse samenleving van 1200-800 en 800-500 horen we niet zoveel meer over de opbouw van de maatschappij. Pas bij Rome komen de stukken die uitdrukkelijk de samenleving karakteriseren, weer terug.

De paragrafen over de cultuur staan – voor een geschiedenisboek – wat los. Hier vinden we ook esthetiserende oordelen, die wat misstaan aan historici (b.v. blz. 273 onderaan). Kansen worden gemist om kulturele fenomenen te koppelen aan historische ontwikkelingen. Daarom wordt alleen maar gekonstateerd (162) dat er in de vierde eeuw een toenemen is van bouwactiviteit in de sfeer van openbare gebou-

wen? Zou het 'burgerlijk' karakter van de tijd niet genoemd mogen worden als achtergrond? Waarom worden de Nieuwe Komedie en Menander in dit of een ander kader niet genoemd?

De aksenten worden wat traditioneel gezet. De vijfde eeuw komt er heel wat beter af dan de vierde. De vroege geschiedenis van Macedonië wordt bij Philippos II als flashback behandeld. Betrekkelijk uitvoerig komen de wederwaardigheden van de Diadochen tot 281 aan de orde, maar de ontwikkelingen erna worden snel afgedaan. Hier mist men een mooie kans voor 'oikomenische' geschiedschrijving: het beschrijven van het samenspel van Carthago, Syrakuse, Rome, de Hellenistische koninkrijken en de staten en bonden van Hellas zou voorkomen hebben dat een aantal machten alleen maar als hinderlijke tegenstanders van Rome in het verhaal opduiken. Een panorama kan hier worden geboden dat meer zicht biedt dan de behandeling in kompartimenten.

De zwakke plekken in de opbouw zijn niet zo ernstig dat ze niet bij een herziening kunnen worden geredresseerd. Bij een revisie moeten ook wat passages onder de loop worden genomen die niet passen bij de claim van zelfbedienend boek te zijn. Zonder uitleg wordt melding gemaakt van Plato's teleurstellende ervaringen op Sicilië (165). Vreemd gedacht of gezegd is het, dat de Romeinen naar aanleiding van de Spartacusopstand 'in de toekomst naar een substituut slavernij zouden moeten uitzien' (252). Wat is 'Griekse referentietechniek?' (bijschrift afbeelding blz. 254). Het leraarstalent dat de auteurs op weldadige wijze demonstreren, geeft vertrouwen dat dergelijke defekten kunnen worden hersteld. Want echte docenten zijn ze: bij het begrip profeet wordt een bekend wanbegrip even weggewerkt (63) en de lezer mag de theten van Soloon (87) niet verwarren met de Homerische. Dit zijn maar twee voorbeelden van de alertheid van de schrijvers voor moeilijkheden en misverstanden.

Iets te boud gezegd is dat de Etruskische taal een raadsel is (190). Mag men zeggen dat de 'concurrerende mogendheden' rond 275 niet in de gaten hadden hoe los de Romeinse federatie was (217)? En Pyrrhus dan? En Hannibal? Wat achterhaald is de beschrijving van de aard van de latifundia en de ordo equester (232). Zo zijn er met name in het deel over Rome wel meer zwakke steen, naar inhoud en vorm. Een inmiddels toegezonden lijst met errata is niet uitputtend.

Niet bevredigend en konsekwent is de transskriptie van Griekse namen opgelost. Zo vinden we in een regel naast elkaar het Latijnse 'Pergamum' en het Griekse

'Rhodos' (229). Gezien hun onderwijser-
varing hadden de schrijvers moeten weten
hoeveel moeilijkheden de uitspraak de
studenten bezorgt: aksenttekens en ande-
re uitspraakaanwijzingen in het register
zouden nuttig zijn. De bruikbaarheid van
het register zou toenemen als ook zaken
werden verwerkt; wat mij betreft is een
scheiding tussen personenregister en geo-
grafisch register niet zo nodig.

Een pluspunt van het boek vormen de illu-
straties: de kaartjes zijn haast zonder uit-
zondering door hun soberheid instructief.
Goed is bijvoorbeeld dat Griekse en Foe-
nicische kolonisatie in één kaartbeeld wor-
den opgenomen (82). Kleisthenes' tritty-
esindeling (92) was duidelijker geweest
als de drie distrikten van Attika duidelij-
ker werden gemarkeerd. De kwaliteit van
de keuze van de illustraties is divers. Echt
goed is het afbeelden van een recente graf-
vondst van Philippos II (161). Soms staan
de plaatjes op een vreemde plaats: wat
doet de Myceense krijger uit de
14de/13de eeuw bij het stuk samenleving
800-500(82)? Een echt zoekplaatje is te
vinden op pagina 67 waar tussen het
gebladerte het hoofd van koning Te'um-
man te vinden moet zijn. Door vergelij-
king met een grotere afbeelding heb ik de
goede oplossing gevonden (half afgesne-
den aan de linkerkant van de foto). Hoe-
wel men ervan mag uitgaan dat de studen-
ten over betere plaatwerken beschikken,
zodat de afbeeldingen in het handboek
meer voor de blijde herkenning moeten
zorgen, is de drukkwaliteit van de foto's –
in tegenstelling tot die van kaartjes en
tekeningen – te vaak beneden een redelij-
ke maat. Op enkele pagina's golven de
regels (bijv. 240 en 244).

De hoofdstukken zijn voorzien van lijstjes
aanbevolen literatuur van vooral Engels
huize. Aan het eind vindt de lezer nog
algemene lijsten en wat naslagwerken. Als
greep uit de beschikbare literatuur zijn de
lijsten wel geslaagd, hoewel sommige boe-
ken toch meer om hun reputatie in weten-
schappelijke kring zullen zijn opgenomen
dan met het oog op de studerenden. Maar
ook weer met de literatuuropgave maken
de schrijvers hun dienstverlenende bedoe-
lingen waar. Zou overigens bij die claim
een beknopt overzicht van te kennen feiten
misstaan?

Na het verschijnen van Een geschiedenis
van de Oude Wereld is het tijdperk Van
Gelder wel voorbij. De student zal aan het
boek een goed hulpmiddel hebben dat
hem op betrouwbare wijze wegwijst maakt
in de verwarrende, exotische wereld van
de oudheid. De leraar is geholpen aan een
boek dat hem genoeg surplusinformatie
geeft bij zijn lessen oude geschiedenis. De

nog aanwezige tekortkomingen zijn be-
trekkelijk makkelijk te herstellen in een
nieuwe druk dat dit boek zeker verdient.
Anton J.L. van Hooff

R.T.Griffiths, *Industrial Retardation in
the Netherlands 1830-1850*. Uitg. Marti-
nus Nijhoff, Den Haag 1980, f 69,50.

Industrial Retardation is een knap boek.
Met de vraag van de redactie het boek van
Griffiths te willen recenseren heb ik grote
moeite gehad omdat de waarde van diens
studie veel beter tot zijn recht zou komen
door een recensie-artikel in een van de
wetenschappelijke tijdschriften. Voor
Kleio zou het boek pas voldoende aan-
dacht krijgen wanneer het geplaatst zou
worden in een historiografisch exposé over
de economische ontwikkeling van Neder-
land in de eerste helft van de 19de-eeuw.
De studie van Griffiths is te moeilijk voor
leerlingen van het vwo en te specialistisch
voor een lerarenbibliotheek.

Het boek van Griffiths kan gezien worden
als een produkt van de toenemende inte-
resse voor de verklaring van het verschijn-
sel der economische stagnatie in de eerste
helft van de 19de-eeuw. Er zijn vóór Grif-
fiths al verscheidene auteurs te noemen
die zich met dit fenomeen bezig hebben
gehouden in die zin dat van een herwaar-
dering van deze periode gesproken kan
worden zeker wanneer zij economische
stagnatie niet meer identiek stellen met
industriële onderontwikkeling maar hun
onderzoeksveld richten op de macro-eco-
nomische ontwikkeling van onze volks-
huishouding. Er bestaat dienaangaande
nog geen historiografische samenvatting
waarin factoren en oorzaken van de indus-
triële achterlijkheid van Nederland diep-
gaand is onderzocht zoals dat wel het
geval is met de industriële ontwikkeling
van Nederland in de tweede helft van de
negentiende eeuw. In dit kader kunnen
studies o.a. van Van Stuijvenberg, De Jonge,
De Vries, Bos en Van Tijn genoemd
worden.¹ Zelf poogde ik het debat over de
wijze waarop en de mate waarin het indus-
trialisatieproces zich in Nederland tus-
sen 1850 en 1914 voltrok samen te vatten
in 1979.²

Griffiths boek beperkt zich tot de periode
1830-1850. Centraal in zijn these die
reeds in 1976 was afgerond, maar pas in
1979 werd gepubliceerd, staat de vraag
naar de oorzaken van de industriële stag-
natie. Tevens onderzoekt hij daarbij het
verschijnsel waarom de Nederlandse indus-
triële ontwikkeling achterbleef bij die
van België en Engeland. Terwijl studies
van Blåsing en Nusteling een herwaarde-
ring bieden van de economische ontwikke-

ling in de eerste helft van de 19de-eeuw,
zijn hun onderzoeken meer verhalend
dan verklarend.³ De voornoemde vraag-
stelling van Griffiths is reeds diepgaand
onderzocht en met kwantitatief materiaal
onderbouwd door het in 1976 verschenen
werk van J.Mokyr *Industrialization in
the low countries, 1795-1850*. New Ha-
ven/London 1976. In dit verband kunnen
ook genoemd worden Mokyr's studies:
*The industrial revolution in the Low
Countries in the first half of the nine-
teenth century: a comparative study*; in:
Journal of Economic History 34 (1974)
365-391 en *Capital, labor and the delay
in the industrial revolution in the Nether-
lands*, in: *Economisch en Sociaal-Histo-
risch Jaarboek* 38(1975) 280-299.

Het is hier niet de plaats om deze studies
nader te analyseren maar het gaat hier om
de essentie van het boek van Griffiths die
in dezelfde tijd als Mokyr dit onderzoeks-
thema ter hand nam en ondanks onder-
zoek in verschillende bronnen en een
methodologisch andere aanpak tot prak-
tisch dezelfde resultaten kwam. Griffiths
wijst dan op de invloed van de economi-
sche omstandigheden die belemmerend
hebben gewerkt op de industriële ontwik-
keling van Nederland. Van een onderne-
merslamlendigheid was geen sprake. De
concurrentiekracht van de Nederlandse
volkshuishouding bleef verre ten achter op
die van België en Engeland door de hoge
lonen, dure grondstoffencosten (kolen) en
door een gebrekkige infrastructuur.
Boeiend zijn Griffiths beschouwingen
over de oorzaken van de hoge lonen, de
diversiteit ervan in kust- en landprovincies
en over de moeilijkheden om daardoor te
komen tot technologische innovaties.⁴

Zijn case-studies, handelend over de stapel-
industrieën, de machine-industrie en de
katoennijverheid, werken op voortref-
felijke wijze de bovenbeschreven oorzaken
uit op grond waarvan Nederland indus-
trieel niet kon concurreren met het buiten-
land. Wel ontwikkelden zich de suikerraf-
finaderijen en de diamantslijperijen tot
moderne industrieën. Ook de machine-
industrie legde in deze tijd de basis voor
latere ontwikkeling door technologische
verbeteringen.

De scheepsbouw en de Haarlemse katoen-
nijverheid konden zich in de jaren 1830-
1850 vooral ontplooiën door een bes-
chermd markt. Hoewel Griffiths elders⁵
duidelijker liet uitkomen dat de textielnij-
verheid in Haarlem het, door de opheffing
van de lijnwaadcontracten in 1844, niet
meer kon bolwerken tegen de concurrentie
van o.a. Twente heeft hij hier te weinig
gewezen op het feit dat de grootindustrie
in Haarlem economisch gesproken een
'fata morgana' was.⁶

Ten slotte vraagt de schrijver zich af of er naast de onmiskenbare industriële stagnatie ook sprake kon zijn van een stagnatie der gehele Nederlandse economie. Schattingen van het nationale inkomen, hoe lacuneus ook, wijzen juist op een groei van het nationale inkomen per hoofd der bevolking van 40 tot 60%. Volgens Bairoch was Nederland, uitgezonderd Engeland, het rijkste land van West-Europa.⁷ De bloei in de landbouw, handel en financieel maken de conclusie problematisch dat Nederland werd gekarakteriseerd 'bij economie stagnation or even decline' (p.189). Hiermee sluit Griffiths zich aan bij de onderzoeksresultaten van Jan de Vries en Mokyr.⁸ F.A.M. Messing

Noten

1. J.H. van Stuijvenberg, *Economische groei in Nederland in de Negentiende eeuw: een terreinverkenning*. Alphen-aan den Rijn/Brussel 1967, 195-225; J.A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*. Amsterdam 1968; Joh. de Vries, *Economische groei en industrialisatie in Nederland 1850-1914*, in: Maandschrift Economie 33 (1968-1969) 118-128; R.W.J.M. Bos, *Van Periferie naar centrum; enige kanttekeningen bij de Nederlandse industriële ontwikkeling in de negentiende eeuw*, in: P.A.M. Geurts en F.A.M. Messing (red.), *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie*, Den Haag 1977, deel II 68-92; R.W.J.M. Bos, *Brits-Nederlandse handel en scheepvaart, 1870-1914. Een analyse van machtsafbrokkeling op een markt*. 1978; Th. van Tijn, *Op de drempel van een nieuwe tijd: Nederland omstreeks 1870*, in: C.Beekelaar e.a. (red.), *Vaderlands verleden in veelvoud*, Den Haag 1975, 497-528 en diens studies in de *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden* deel 12 en 13.
2. F.A.M. Messing, *Nieuwe inzichten in de industrialisatie in Nederland ca. 1850-1914*. 1979
3. J.F.E. Bläsing, *Das goldene Delta und sein eisernes Hinterland 1811-1850*. Leiden 1973; H.P.H. Nusteling, *De Rijnvaart in het tijdperk van stoom en steenkool 1831-1914*. Amsterdam 1974.
4. R.T. Griffiths, *The role of taxation in wage formulation in the Dutch economy in the first half of the nineteenth century*, in: *Ondernemende geschiedenis*, 22 opstellen geschreven bij het afscheid van Mr. H. van Riel als voorzitter van de vereniging Nederlands Economisch Historisch Archief, Den Haag 1977.
5. R.T. Griffiths, *Iets meer over de Haarlemse katoenfabrieken*, in: *Textielhistorische Bijdragen* 15 (1974) 38-59.
6. F.A.M. Messing, *Werken en leven in Haarlem (1850-1914). Een sociaaleconomische geschiedenis van de stad*. Amsterdam 1972

p. 46-47.

7. P. Bairoch, *Europe's Gross National Product: 1800-1975*, in: *Journal of European Economic History* 1976, geciteerd bij Griffiths p. 38.
8. Jan de Vries, *The Dutch rural economy in the golden age 1500-1700*, New Haven/London 1974; zie de studies van Mokyr in het verhaal genoemd en F.A.M. Messing, *Industrialisatie en emancipatie*, in: *Kleio XVIII* (1977) 412-433.

Over Buonarroti, internationale avant-gardes, Max Nettlau en het verzamelen van boeken, anarchistische ministers, de algebra van de revolutie, schilders en schrijvers. Redactie: Maria Hunnink, Jaap Kloosterman en Jan Rogier. Uitg. Het Wereldvenster, Baarn 1979. Prijs f 39,50.

Ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van Arthur Lehning heeft de redactie een aantal artikelen gebundeld over onderwerpen die Lehnings bijzondere belangstelling hebben, of waarbij hij persoonlijk betrokken is geweest. Gezien het feit dat Lehning zich lang in de arbeidersbeweging heeft bewogen, is het niet verwonderlijk dat een sterke nadruk is komen te liggen op de sociale geschiedenis met bijdragen over het anarcho-syndicalisme in Spanje en in Nederland – de ontstaansgeschiedenis van het NSV (Ned. Syndicalistisch Vakverbond). Speciale vermelding verdient een Frühschrift van Bakoenin 'De reactie in Duitsland' van 1842, voorzien van een uitvoerige inleiding die Bakoenins positie schetst in het Hegeliaanse kamp.

Naast de politiek komt toch ook de kunst aan de orde in bijdragen van Hammacher over Charley Toorop en van Kees van Wijk over Arthur Lehning en het internationale avant-garde tijdschrift i-10.

Het openingsartikel is van de hand van Lehning zelf en behandelt de communistische ideologie, de samenzwerings- en opstandsmethoden en de theorie over een rev. dictatuur van Buonarroti, de man die samen met Baboef de Conspiration des Egaux leidde in 1796, een poging tot ontkenning van een sociale revolutie. Buonarroti heeft zijn hele leven geprobeerd vrijheid en gelijkheid met elkaar te verzoenen of om het met zijn eigen credo te formuleren: 'De vrijheid is een deel van de gerechtigheid; de gerechtigheid ligt in de gelijkheid; de maatschappelijke vrijheid is zonder gelijkheid ondenkbaar.' (blz. 32).

Zeer boeiend vond ik de – zich over jaren uitstrekkende – uiteindelijk geslaagde poging om het befaamde archief van Max Nettlau – een unieke verzameling over

vooral libertaire ideeën en stromingen in vrijwel alle talen – naar het in 1935 opgerichte internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis over te brengen. De uiteindelijke transactie was het werk van de secretaresse van het Instituut, Annie Adema van Scheltema. Hoe moeilijk Nettlau het met de definitief bereikte regeling had, getuigen zijn woorden: Sie ist munter, weil sie die Sammlung kriegt und ich bin das Gegenteil, weil ich sie verliere.

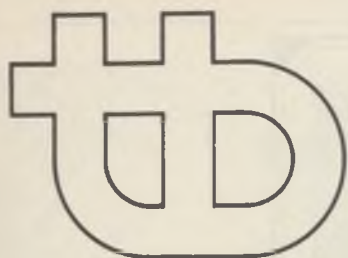
Een tweede m.i. zeer interessant artikel is 'Aspekten van het weekblad de Vlam' van de hand van co-redakteur Jan Rogier. Hij heeft voor deze voorzichtige titel gekozen omdat de geschiedenis van de Vlam nog geschreven moet worden en omdat hij de vaak persoonlijke tegenstellingen – hoe verhelderend misschien ook – buiten zijn bijdrage heeft willen houden. Duidelijk wordt het verzet van redakteur P. Meertens weergegeven, met zijn Landelijke Comité tegen de doodstraf.

Opmerkelijk is in dit verband dat Belinfante geen aandacht heeft geschonken aan dit Comité in zijn boek 'In plaats van Bijtjesdag. De geschiedenis van de Bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog'.

Een chronologische schets 1899-1979 en een bibliografie van de gefêteerde sluiten dit omvangrijke boek af.

Voor een schoolbibliotheek is aanschaf van deze pil (meer dan 500 blz.) ten enen male af te raden: té specialistisch, té gedetailleerd.

F.R. Kat

educatieve uitgeverij
ten brink bv / meppel

**Nieuw
Staatsinrichting.**

Volgens geheel
nieuw concept.

Nederland geregeld.

voor: MAVO-HAVO-VWO

- Ook geschikt voor Vormingscentra en Volwassenen Onderwijs.
- Opgezet volgens doordachte structuur:
 - Introductie (herkenbaar, aktueel)
 - Verkenning (voorbeelden, case's, artikelen).
 - Uitbouw (aanvullende informatie).
 - Verwerking (toepassing, vragen, opdrachten, onderzoek, evaluatie).
- "Nederland Geregeld" gaat ervan uit dat Staatsinrichting in je directe omgeving begint.
- Leerlingenboek en docentenhandleiding met uitvoerige inhoudelijke en didaktische informatie.

Bon s.v.p. in ongefrankeerde
open enveloppe sturen naar:
Educatieve Uitgeverij
Ten Brink bv
Antwoordnummer 74, 7940 VB Meppel
of bel 05220 - 50622

BON

☐ Stuur mij nadere informatie over
"Nederland Geregeld".

Naam _____

School _____

Schooladres _____

Postcode _____

Woonplaats _____

KLEIO

Geschiedenis voor mavo, havo, vwo

Een werkelijk nieuwe methode, die ook de leerling serieus neemt.

Integratie van de verhalende en onderzoekende methode.

Schitterend geïllustreerd met stuk voor stuk functionele illustraties.

Nadere informatie sturen we u, op aanvraag, gaarne toe.

gottmer educatief

H.M. Beliën, F.J. Meijer

Een geschiedenis van de Oude Wereld

Handboek voor studenten aan de nieuwe lerarenopleidingen, de MO-opleidingen en universiteiten. Erg nuttig voor de docent geschiedenis aan het voortgezet onderwijs, en voor de schoolbibliotheek.

360 pagina's, ruim 300 illustraties en kaarten.

Juli/augustus 1981 zal er naast dit handboek een **Bronnenboek** verschijnen waarin een grote verzameling bronnen is opgenomen over de belangrijke thema's uit de Oude Geschiedenis.

gottmer educatief

Postbus 555
2003 RN Haarlem

SPOREN VAN EEN SLAG

*Een pelgrimage naar Verdun
1916*

H. Jonkers

De slag bij Verdun in 1916 tussen Duitsers en Fransen is de grootste en langste slag uit de wereldgeschiedenis. De slag, die op 21 februari 1916 begon en op 15 december 1916 eindigde, eiste naar schatting 700.000 doden en meer dan een miljoen gewonden op een slagveld van niet meer dan tien bij tien kilometer. De auteur van dit boek werd zo gegrepen door deze infernale slag, voornamelijk door het menselijk aspect van lijden, strijd en ondergang, dat hij er getuigenis van heeft willen afleggen in dit rijk geïllustreerde boek.

FIBULA-VAN DISHOECK

omvang: 160 pagina's
form.: 20,2 x 24,9 cm
papieren band
prijs: f 34,50
ISBN: 90 228 3885 4
zojuist verschenen

GESCHIEDENIS VAN DE MEDISCHE WETENSCHAP IN NEDERLAND

Prof. Dr. G. A. Lindeboom – 2de druk

De beoefening van de geneeskundige wetenschap in Nederland begon eerst na de stichting van de Leidse universiteit (1575) en kwam tot bloei in de 17de eeuw. Een grote wetenschappelijke belangstelling dreef vele onderzoekers tot het doen van zelfstandig spuurwerk op anatomisch, microscopisch en fysiologisch gebied. In de daaropvolgende eeuwen werden de verschillende medische disciplines als de anatomie, de inwendige geneeskunde en de heilkunde verder uitgebouwd. De Nederlandse bijdrage hieraan is vaak van groot belang geweest.

FIBULA-VAN DISHOECK

omvang: 200 pagina's
form.: 24,5 x 17,5 cm gebonden
prijs: f 49,50
ISBN: 90 228 3956 7
zojuist verschenen

De wereld houdt niet op bij de schooldeur.

Sowjet-troepen in Afghanistan. Een nieuwe president voor de Verenigde Staten. Koopkracht in het geding. Tweede generatie gastarbeiders.

We leven in een tijd waarin ontwikkelingen zich sneller dan ooit voltrekken. Ontwikkelingen die wellicht beslissend zijn voor de kwaliteit van het leven in de nabije toekomst.

Blikopener/Reflector, van Keesing, ordenen deze "langlopende aktualiteiten" voor uw leerlingen. Leggen verbanden. Een waardevol hulpmiddel voor de lessen geschiedenis en maatschappijleer. Maar ook docenten sociale geografie en sociale economie kunnen er hun voordeel mee doen.

Wilt u er meer van weten? Wij zullen daarvoor zorgen na ontvangst van onderstaande bon.

Blikopener/Reflector. Uitzicht op de wereld. Inzicht in de maatschappij.

Keesing B.V.
Antwoordnr. 10001.
1000 PA Amsterdam.
Telefoon: (020) 681111.
tst. 216.

K
KEESING

BON

10
Gaarne ontvang ik gratis en geheel vrijblijvend meer informatie met enige afleveringen van Keesings Reflector en Blikopener.

Naam van de school _____

Onderwijstype _____

Adres _____

Postcode/plaats _____

Verzendings t.a.v. _____

Datum _____

Historisch - didactische cahiers

onder redactie van N. Bakker, P.F.M. Fontaine, J.G. Toebes en de redactie geschiedenis van Wolters-Noordhoff.

De reeks beoogt geen kant-en-klaar materiaal voor de klas af te leveren, maar cahiers van ca. 100 pag. die aspecten van geschiedenis-didactiek belichten.

1 Doelstellingen door P.F.M. Fontaine

Een cahier over doelstellingen is een vanzelfsprekend begin voor de reeks. Achtereenvolgens komen o.a. aan de orde: de noodzaak, weerstanden, de voordelen, het inventariseren, de verschillende soorten, de verschillende hiërarchieën en het eigenlijke formuleren van doelstellingen.

2 Werken met kaarten door H.A. Molenkamp

Na een helder exposé over het eigen karakter van historische kaarten, geeft de auteur een systematische analyse van de meest gebruikte historische atlanten en de kaarten in de meest gebruikte methodes. Met name bij de behandeling van onderwerpen uit de sociaal-economische geschiedenis blijken de bestaande atlanten te kort te schieten. Talrijke suggesties worden gedaan om de leerlingen, met behulp van informatie in de vorm van kaarten, verbanden tussen historische verschijnselen te laten ontdekken en historische processen te leren begrijpen. Tal van kaartjes zijn afgedrukt.

3 Schoolboekanalyse door P.F.M. Fontaine

De keuze van een leerboek is voor een geschiedenisdocent en zijn sectie een zaak van principiële belang. Om leraren te helpen bij die moeilijke keuze en om aan te geven wat men met een boek kan doen in de klas, zijn in dit cahier een aantal belangrijke artikelen gebundeld.

4 Werken in het museum door M. Hegyi - Langenbach

In dit cahier, dat bedoeld is voor leraren en a.s. leraren geschiedenis en educatieve medewerkers van musea, wordt een poging gedaan school en museum wat dichter naar elkaar toe te brengen. Door analyse van een aantal museumlessen wordt een lesmodel voor museumbezoek ontwikkeld. Verder formuleren de auteurs een aantal nuttige wenken, die houvast kunnen geven bij het organiseren van museumbezoek in het kader van een geschiedenisles.

1 Doelstellingen ISBN 90 01 37510 3 f 13,25

2 Werken met kaarten ISBN 90 01 37511 1 f 13,25

3 Schoolboekanalyse ISBN 90 01 37512 X f 13,25

4 Werken in het museum ISBN 90 01 37513 8 f 13,25 (verschijnt aug. 1981)

Van deze uitgaven zijn geen gratis beoordelingsexemplaren beschikbaar.

U kunt ze bestellen voor rekening, eventueel met recht van retour.

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

Wolters-Noordhoff